

FONS

(Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)

XXVII. évfolyam

2020. 4. szám

E számunk szerzői

Bajcsi Ildikó (PhD, történész, Clio Intézet),
Dombi Gábor (zsidó kultúrtörténész, doktorandusz, Országos Rabbiképző –
Zsidó Egyetem),
Faragó Dávid (ELTE BTK TDI Phd hallgató, MNL OL segédlevéltáros),
Kökényesi Zsolt (ELTE BTK tudományos munkatárs),
Nagy János (BFL főlevéltáros)

BFL = Budapest Főváros Levéltára; ELTE BTK = Eötvös Loránd
Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar; MNL OL = Magyar Nemzeti
Levéltár Országos Levéltára; TDI = Történelemtudományi Doktori Iskola

*

Lapunkat támogatták

Nemzeti Kulturális Alap és Budapest Főváros Levéltára

*

A címlapon

Ismeretlen mester: Kalmárfy (Krammerlauff) Ignác budai városbíró, 1805.
Országos Széchényi Könyvtár DKA-043190
(BTM Kiscelli Múzeuma, Itsz.: 14708)

*

Felelős kiadó: Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány
Nyomta és kötötte: Kódex Könyvgyártó Kft.
ISSN 1217-8020 (Nyomtatott)
ISSN 1588-0516 (Online)

F O N S

(Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)

XXVI. évfolyam

2020. 4. szám

Fons (Forráskutatás és Történeti Segéd tudományok)
Lapinformációk

Alapítás: A folyóiratot 1993-ban alapította a Levéltáros Hallgatók Egyesülete és a Szentpétery Imre Tudományos Diákkör (Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelem Segéd tudományai Tanszék).

Első évfolyam: 1994

Megjelenés: Évente négy alkalommal (összesen 32 ív).

Publikációs kör: A történelem segéd tudományai, forrásfeldolgozások, forrásközlések, illetve ezekben a témákban módszertani kérdések, könyvismertetések, műhelybeszámolók.

Cél: A történeti segéd tudományok, a Magyarország történetére vonatkozó források feldolgozása, ismertetése és népszerűsítése a széles olvasóközönség számára, valamint a szakterület kutatói részére.

Kiadó: Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány, 1139 Budapest, Teve utca 3–5. Az Alapítvány Kuratóriumának elnöke: OBORNI TERÉZ, titkára: POLONKAI ÉVA.

Szerkesztőség: KENYERES ISTVÁN főszerkesztő. DRESKA GÁBOR, OROSS ANDRÁS (felelős szerkesztő), SARUSI KISS BÉLA, SIPOS ANDRÁS szerkesztők, POLONKAI ÉVA szerkesztőségi titkár.

Székhely: Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelem Segéd tudományai Tanszék (1088 Budapest, Múzeum körút 6-8.) és Budapest Főváros Levéltára (1135 Budapest, Teve utca 3-5.).

Postacím: Fons Szerkesztőség, 1139 Budapest, Teve utca 3–5.

Honlap: www.fonsfolyoirat.hu

E-mail: info@fonsfolyoirat.hu

Recenziók: A publikációs körbe tartozó kiadványok recenziós példányait a szerkesztőség címén várjuk (ismertetési kötelezettség nélkül).

Kéziratok: A folyóirat számára készített kéziratokat e-mailen a Windows valamely változatában kérjük benyújtani. A kéziratok formai követelményeit a hátsó borítón, a jegyzetelés szabályait a Fons, 2. (1995) 2. sz. 259–267. oldalain foglaltuk össze, kérjük szerzőinket, hogy az ott leírtakat alkalmazzák.

A megjelent cikkek tartalmáért a szerzők felelnek, címük a szerkesztőségben. A Fons másodközlésre nem vállalkozik. Újrakiadás csak a szerkesztőség engedélyével történhet. Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Különlenyomat: A szerzők 20 különlenyomatot kapnak.

Korábbi számok: Korlátozott számban beszerezhetők a terjesztő címén.

Terjeszti: Budapest Főváros Levéltára, 1139 Budapest, Teve utca 3–5. tel.: 298-7517

FARAGÓ DÁVID

EGY KÜLÖNLEGES KARRIER A HÓDOLTSÁGI PEREMVIDÉKEN: MIHÁLYPÉTERHÁZI ORMÁNYI JÓZSA SÜMEGI VÁRNAGY ÉLETE ÉS CSALÁDJA*

Bevezetés

Ormányi Józsa (?–1562) sümegi várnagy¹ (1553–1562) ismert alakja az Észak-Dunántúl XVI. századi történetének. Komáromy András ugyanis a múlt század elején közölte² 28 darab Nádasdy Tamáshoz, valamint vezető szervitorához, Csányi Ákoshoz³ írt levelét. Ezek a magyar nyelvű levelek főleg a hódoltsági peremvidék mindennapjaiba, valamint Hegyesd várának 1561. évi törökök általi el-, illetve 1562. évi keresztény visszafoglalásának időszakába nyújtanak páratlanul értékes betekintést.⁴ A végvári⁵ életet dicsőítő Takáts Sándor volt az első, aki

---

* Jelen tanulmány a 2017. évi XXXIII. OTDK-ra készített és a 16–17. századi magyar történelem tagozat zsűrije által első helyvel jutalmazott pályamunkám átdolgozott változata. A dolgozat, valamint a tanulmány elkészítésében nyújtott segítségéért és tanácsaiért köszönettel tartozom témavezetőmnek, Oborni Teréznek, illetve bírálóimnak, Varga Szabolcsnak és Végh Ferencnek. A tanulmány az „MNL OL 1526–1570 közötti iratainak feldolgozása és online publikálása” c. K 128695 azonosító számú NKFIH pályázat keretében készült.

1 Ormányi Józsa a leveleit mindig Sümeg várának prefektusaként (*prefectus castris Symeg*) írta alá. Levelei alapján egyértelmű, hogy egy személyben felelt a katonai és gazdasági ügyekért, ezért esetében a *prefectus* tisztséget várnagynak fordítom. A terminológiai kérdésre l. *Kenyeres*, 2008. 105–148. p.

2 *Komáromy*, 1907. 130–160. p.

3 Életére l. *Bilkei*, 1993.

4 Ormányi Józsnak az MNL OL-ben 29 darab Csányi Ákoshoz, 27 darab Nádasdy Tamáshoz, illetve egy-egy darab Désházi Jánoshoz és Kanizsai Orsolyához írt levelét őrzik. Szalay Ágoston ezenkívül négy olyan levelét közölte, amelyek kallódnak vagy mára elpusztultak. *Szalay*, 1861. 206–207., 335–336., 355–356., 364–365. p. Ismert ezenkívül egy 1558. július 3-án kelt magyar nyelvű levele, amely a Központi Antikvárium tulajdonában van. Ormányi Józsaéhoz címzett levelek nem maradtak fenn. Ezeket valószínűleg halála után örökösei kiselejtezték, ugyanis nem volt jogbiztosító szerepük, pedig halála után Köves András megbízottjai öt olyan ládáját foglalták le, amelyekben pénze és jogbiztosító iratai mellett leveleit is tárolta. MNL OL E 185 – b. – III. – 29. tétel – No. 39.

5 Habár Sümeg a veszprémi püspökség tulajdonában volt és királyi őrség csak átmenetileg sem állomásozott benne, a tanulmányban még is végvárnak tekintem, ugyanis Veszprém 1552. évi

kutatásai során felhasználta Komáromy forráspublikációját. Neki köszönhetően Ormányi Józsáról az egyszerű végvári katona képe alakult ki, akinek a neve elsősorban a kémkedéssel fonódott össze.⁶ A későbbi szakirodalom is Komáromy, valamint Takáts munkáiból indult ki, így a sümegi várnagyról kialakított egyoldalú kép általánosan elterjedt a későbbi szakirodalomban is.⁷ Ormányi Józsa életrajzának modern feldolgozására eddig egyedülként a sümegi vár feltárásában és helyreállításában is részt vevő Koppány Tibor vállalkozott.⁸ Több hibás adatot is tartalmazó tanulmányában elsősorban Ormányi sümegi építkezéseire, valamint a vár modernizálására tett lépéseire koncentrált. Munkája jellegéből fakadóan a sümegi várnagy családjával, kapcsolati hálójával, illetve társadalmi helyzetével azonban nem foglalkozott. Koppány tanulmánya visszhang nélkül maradt, eredményei ugyanis nem épültek be a tudományos kutatásokba.⁹

Az Ormányi Józsával kapcsolatos, újonnan feltárt források¹⁰ alapján az életére és a családjára vonatkozóan meglévő gyér ismereteink jelentősen bővíthetők. Ráadásul a róla kialakult egyszerű végvári katona képe is módosítható. Életrajzának feltárása révén ugyanis a forrásokból egy olyan katolikus vallású egyházi szervitor,¹¹ dél-dunántúli köznemes alakja bontakozik ki,¹² aki a török hódítás elől menekülő társai többségével ellentétben nem szívódott fel a végvári vitézek névtelen tömegében. Kitartásának és sorstársait felülmúló műveltségének köszönhetően ugyanis sikeresen teremtett új életet magának és családjának Zala megyében. A tanulmány célja annak feltárása, hogy Ormányi Józsának és családjának hogyan sikerült új életet kezdenie a hódoltság peremvidék részét képező Zala me-

---

eleste után katonai, védelmi szerepe megerősödött. A védelmi rendszer modernizációját bizonyítja, hogy Ormányi Józsa irányításával a várat 1553–1554 között egy ólasz bástyával erősítették meg, valamint növelték a kézi lőfegyverek számát is. A vár hadászati jelentősége Veszprém 1566. évi visszafoglalását követően csökkent. *Kelenik*, 1991. 21–22., 25–26., 28. p., *Koppány*, 1995. 17., 22., 27. p., *Pálffy*, 1996. 174–192. p.

6 *Takáts*, 1915. 144–236. p

7 *Szántó*, 1972. 316., 320. p., *Szántó*, 1986. 263–266. p., *Högyész*, 1989. 54–56. p., *Szabó*, 2000.

8 *Koppány – Kozák*, 1969.

9 *Koppány*, 2014.

10 A szétszórt forrásanyag összegyűjtésében nagy segítségemre volt a Reformáció kora: MNL OL 1526–1570 című adatbázis, elérhető: <https://adatbazisokonline.hu/adatbazis/reformacio-kora-mnl-ol-1526-1570> (letöltés ideje: 2020. 09. 30.)

11 A 16–17. századi nyugat-dunántúli köznemesség karrierlehetőségeit l. *Dominkovits*, 2008.

12 Baranya megye késő középkori köznemesi társadalmának jellemzőire l. *Varga*, 2018. 73–78. p.

gyében,¹³ illetve hogyan sikerült annak köznemesi társadalmába beilleszkednie.¹⁴ Ennek ismertetése során külön hangsúlyt fektetnek házassága, valamint felesége családjának bemutatására, ugyanis ennek révén érzékeltethető a sümegi várnagy tekintélye, valamint a Zala megye köznemesi társadalmába történő beilleszkedésének a sikeressége.¹⁵ Ormányi Józsa életének megismerése ráadásul új adatokkal szolgál a nagylétszámú kora újkori köznemességre nézve, amelynek a története iránt az utóbbi évek folyamán örvendetes módon megnőtt a kutatók érdeklődése.¹⁶

Az Ormányi család és birtokai a XVI. század közepéig

Az Ormányi család eredetének azonosítására már több, bizonyítékokkal alaposan alá nem támasztott kísérlet történt. Lukinich Imre úgy vélte, hogy az Ormányi család Zala vagy Baranya megyéből származott.¹⁷ Ezzel szemben Gál-Mlakár Zsófia a család gyökereit Vas megyében,¹⁸ míg Koppány Tibor Sáros megyében kereste.¹⁹ Az újabb kutatások alapján bizonyítható, hogy a Mihálypéterházi Ormányi család Baranya megyéből származott.²⁰ A család tagjai a középkor folyamán az Ormándi/Urmándi névalakot használták. A család névadó települése, Ormánd, egykoron a baranyai Majsza, Bezedek és Lippó települések határán feküdt. A mára nyom nélkül eltűnt Mihálypéterháza pedig a keresztény és török források összevetése alapján a ma Szigetvár részét képező Becefa környékére lokalizálható.²¹

A család első ismert tagja az a bizonyos Ormándi Deniper fia István volt, akit apósa 1289-ben örökbe fogadott és Baranya megyei birtokai örökösévé tett. István egy kiterjedt, jómódú dél-magyarországi birtokos család tagja lehetett. A név-, valamint az idő és földrajzi közelség alapján feltételezhetően a rokona, talán a testvére volt az a Deniper fia András, aki 1290-ben *Scatha*-i várnagyként tűnik fel egy oklevélben.²² Hasonló módon a testvére lehetett az a Deniporius fia

---

13 Sz. Simon, 2014. 144–150. p.

14 Zala megye 16. századi köznemesi társadalmának jellemzőit l. *Bilkei*, 2011.

15 *Kubinyi*, 1970. 216–217. p.

16 A historiográfiai áttekintést l. *Tevelj Arató*, 2016. 967–971. p.

17 *Lukinich*, 1941. 279. p. 5. jz.

18 *Gál-Mlakár*, 2007. 307. p.

19 *Koppány*, 2014. 60. p.

20 *Csánki*, 1894. 556. p.

21 Mihálypéterháza és Ormánd azonosítására l. *Faragó*, 2019.

22 HO VIII. köt. 232. p.

Péter ispán, aki 1296-ban a Karassó melletti birtokokkal rendelkező rokonainak a képviselője volt.²³

Az Ormándi család leszármazása a XV. század elejéig jól követhető. A század közepére azonban a család több ágra szakadt, a birtokaprózódás következtében pedig birtokai jelentős részét is elveszítette. Noha a család tagjai közül a késő középkor folyamán senki sem töltött be vármegyei tisztséget, többen is királyi, megyei emberként tűnnek fel a forrásokban. Ez alapján arra következtethetünk, hogy a családtagok Baranya megye kisbirtokos, gyakorlatban képzett jogtudó értelmiségének tagjai közé tartoztak. Noha a család mihálypéterházi ága a forrásokban elsőként 1519-ben tűnik fel, a birtoktörténeti vizsgálatok alapján azonban feltehetően nem sokkal 1449 után vált ki a családból. A mihálypéterházi ág birtokai elsősorban Baranya megye nyugati részén, Siklós és Szigetvár környékén feküdtek. Az Ormányi család tagjai közül többen is a korban megszokott módon a környék nagybirtokosainak, elsősorban a Maróti, Töttös és Hédervári családoknak a szolgálatába szegődtek.²⁴

Habár az Ormányi család XV. századi leszármazásának a rekonstruálása bizonytalan, a sümegi várnagy közvetlen felmenőit biztosan ismerjük. Kölkedi István fiainak 1429. május 12-én kelt birodalmi címereslevelének a hátulján ugyanis egy idegen kéztől származó, az íráskép alapján feltehetően a XVI. század második feléből származó, a téma szempontjából rendkívül értékes genealógiai adatokat tartalmazó feljegyzés található.²⁵ A feljegyzés alapján²⁶ Kölkedi István lánya Sós Kelemen felesége volt, tőle született Zsuszka nevű lánya, akit K(a)rádi Dávid vett feleségül.²⁷ Karádi Dávid lánya pedig az az Áfra volt, aki Ormányi Józsat és testvéreit, Tamást, Györgyöt és Jánost szülte.²⁸ Egy 1564-ben kelt levélből Józsa

---

23 ÁHKKO 290. sz.

24 Az Ormándi család középkori történetére l. *Faragó*, 2020.

25 Az oklevél valószínűleg az alább ismertetendő 1559. évi Somogy megyei birtokadomány után került Ormányi Józsa és testvérei tulajdonába.

26 A címereslevelet közlő Schönherr Gyula a 16. századra datálta a hátlapi feljegyzést, azonban azzal érdemben nem foglalkozott. *Schönherr*, 1913. 38–39. p.

27 Feltehetően azonos a bizonyos Karádi Dáviddal, aki tanúként volt jelen 1488. január 12-én Bornemissza János alkincstartónak a Somogy megyei Bennek faluba történő beiktatásakor. DL 19 346.

28 „Clemens Sos habit in uxorem filiam Joannis Kewlkedy, ex illa nata est domina Susko, filia videlicet Clementis Sos, qua nupta est Davidj Krady, ex qua nata est domina Affra, mater Josae, Thomae, Georgii et Joannis Ormanj.” DL 50 521.

és testvérei apját, Jánost²⁹ is ismerjük, akinek egy Tamás³⁰ és egy Miklós³¹ nevű testvére volt.³² A Somogyvár környékén birtokos Karádi, Kölkedi és (Kölkedi) Sós család tagjairól nem sokat tudunk.³³ A Karádi és Kölkedi család tagjai közül senki sem viselt vármegyei tisztséget. A Kölkedi Sós családból Balázs 1468–1469 között somogyi alispánként, míg Kölkedi Sós György 1514–1517 között somogyi szolgabíróként működött.³⁴ A sümegi várnagy anyai ági rokonsága tehát Somogy megye kisbirtokos nemességének soraiba tartozott.³⁵

Az Ormányiak XVI. század közepi, Baranya megyei birtokairól kevés információ van.³⁶ Különböző időpontból származó források alapján az Ormányiaknak Mihálypéterházán, Ormányon, Cilinán,³⁷ Zsenen³⁸ és Szentjakabon³⁹ mindösszesen 10,5 portáját lehet azonosítani.⁴⁰ A középkori birtokok nagy része elveszett a birtokprózódás és a török hódítás miatt. Siklós és Pécs 1543. évi elvesztése után ugyanis Baranya megye a hódoltsági peremvidék részévé vált. Az Ormányiak megmaradt falvai az 1550-es évek közepére mind a szigeti vár birtokai közé tartoztak, ráadásul a törökök is adóztatták azokat. A török–magyar ütközőzónába került falvak folyamatosan pusztultak, ezt bizonyítja, hogy 1542-ben Mihálypéterházán 9 portából 5 számított szegénynek,⁴¹ így az Ormányiaknak

29 További adatok nem ismertek róla.

30 Feltehetően azonos a bizonyos Ormándi Tamással, aki 1513-ban Hédervári Ferenc tamási várnagya volt. DL 22 443.

31 1519-ben és 1520-ban Baranya és Somogy megyei birtokügyekben járt el ügyvédként. Ismereteink alapján 1519-ben először az ő nevében tűnik fel a Mihálypéterházi előnév. 1519.: DL 101 536., 1520.: DL 30 283.

32 „...ők bírták, Ormányi Miklós és Ormányi Tamás és Ormányi János, a mi atyánk...” MNL OL P 57 – II. – II. – No. 31. Ormányi György – Ormányi János. Szigetvár, 1564. március 21.

33 *Csánki*, 1894. 617., 622–623., 679., 682., 694. p.

34 *Archontológia* II. 222., 227–228. p.

35 A szolgabírói tisztséget a késő középkorban jellemzően kisbirtokos nemesek töltötték be. *Szakály*, 1997. 421. p.

36 Szigetvár birtokainak 1546., 1549., 1551., 1553., 1554. évi összeírását, valamint Baranya megye 1542. évi dikális összeírását, illetve az 1554. évi deftert használtam fel. *Follajtár*, 1942. 22. p., *Horváth J. – Timár*, 1973. 27., 39. p., *Káldy-Nagy*, 1960. 32., 88., 94. p., *Timár*, 1996. 73., 106. p. A birtokokat l. az. 1. mellékletben.

37 Ma Cselna néven puszta Sellyétől délnyugatra. *Horváth J. – Timár*, 1973. 95. p.

38 Ma Zsenipuszta, dülönév Kiscsány határában. Uo. 127. p.

39 A mai Rózsafa és Turbék környékén feküdt. Uo. 121. p.

40 Ormányról nem ismertek adatok.

41 *Horváth J. – Timár*, 1973. 27. p.

feltehetően nem sok jövedelmük származott itteni birtokaikból. Az összeírásokban Ormányi Pétert,⁴² Miklóst, Tamást és Jánost⁴³ említették birtokosként, Józsat nem, így neki feltehetően nem voltak birtokai Baranyában.⁴⁴

Ormányi Józsa életútja

A baranyai kisbirtokos családból származó Ormányi Józsa fiatalkoráról semmit sem lehet tudni. A sümegi várnagy születési ideje közvetett adatok alapján az 1510-es évekre tehető, ugyanis feltételezhető, hogy Köves András veszprémi püspök⁴⁵ 1553-ban egy idősebb és tapasztaltabb személyt választott a veszprémi püspökség új központjának számító Sümeg élére. Ormányi Józsa neve először 1543-ban bukkan fel több forrásban is, ráadásul mint a kisebb kancellária jegyzője (*notarius minoris cancellariae*).⁴⁶ Először január 15-én, másodsor pedig február 12-én tűnik fel a Sárkány Orsolya és fiai, valamint a Révay Ferenc és fiai között a Nyitra megyei Holics és Szkáros birtokáért folyó perben.⁴⁷ Ezt követően egy a Hédervári György és Ferenc Medveréb faluba történő beiktatását elrendelő,

---

42 Azonosítása bizonytalan.

43 Feltehetően Józsa édesapja és testvérei voltak.

44 Ormányi Józsa végrendeletében szintén megemlékezett arról, hogy neki nem, csak testvéreinek voltak Baranya megyében birtokai, amelyek a török hódítás következtében veszttek el. „Nam fratres mei etiam felicioribus temporibus paterna et avitica bona semper possederunt per se, prout in aliqua parte etiam modo possident quantum a Turcica tyrannide conceditur. Ego ante numquam illa possedi, nec eorum utilitatem percepi...” MNL OL P 57 – II. – II. – No. 26. 2–3. p.

45 Köves András (?–1568. február 2.): I. Ferdinánd udvari káplánja, majd óbudai prépost volt. 1553. június 4-én nevezték ki veszprémi püspökké, amit III. Gyula pápa 1554. augusztus 3-án erősített meg, a püspöki címet haláláig viselte. Megkapta a lövöldi priorság és a fehérvári prépostság javadalmait is, hogy azokból Sümeg és Komár váranak védelmét biztosítsa. Sümegen hunyt el. MKL VII. köt. 395. p.

46 A személynöki hivatal és a kisebb kancellária 16. századi történetének a feltárása még várat magára. Bónis György kutatásai bizonyították, hogy a Jagelló-kor végén a kisebb kancellária jegyzői elsősorban a kisbirtokos nemesség soraiból kerültek ki, akik tudásukat igen változatos megbízatások során, a gyakorlatban sajátították el, és általában csak rövid időt töltöttek el a kisebb kancellária kötelékében. *Bónis*, 1971. 408–414. p.

47 A január 15-én kelt oklevélben Szávai András, Nyárádi Vida Balázs és Szentmihályfalvi Kulcsár Benedek jegyzőkkel együtt említik. DL 23 067. 13v., 21v.

március 3-án kelt oklevélben említik meg.⁴⁸ Bejcsi Ambrus⁴⁹ július 12-én Nádasdy Tamásnak írt leveléből pedig megtudhatjuk, hogy Ormányi Józsnak (*scriba in judiciis*) köszönhetően értesültek arról, hogy a Siklós várát négy oldalról ostromló török sereg, amely Somogy megyét egészen Karádig elfoglalta, mintegy 5000 embert vesztett, Somogyvár és Lak várát a katonák többsége elhagyta, a somogyvári jobbágyok pedig Fonyódra menekültek a törökök elől.⁵⁰

Hogy pontosan mikor és hogyan került a leendő sümegi várnagy a kisebb kancelláriába, azt homály fedi. Feltételezhető azonban, hogy ahhoz köze volt az anyja révén meglévő somogyi kapcsolatainak, ugyanis 1543–1544-ben a személynöki tisztséget a Somogy megyei középbirtokos családból származó Várdai Tamás — Várdai Pál királyi helytartó testvére — töltötte be. Az utolsó, biztosan Várdai Tamás személynöknek tulajdonítható oklevelet 1544. augusztus 22-én állították ki, aki feltehetően nem sokkal ezután elhunyt.⁵¹ Valószínű, hogy Ormányi Józsa is Várdai halála után hagyta el a kisebb kancellária kötelékét.

Ormányi 1543 után hosszú időre eltűnik a forrásokból, ugyanis legközelebb egy 1551. június 18-án kelt adománylevélben tűnik fel ismételten a neve. Az oklevélben az 1548-tól óbudai prépost Köves András Fádi Bálint deáknak és neki adományoz Nagykomár⁵² mezővárosában egy elpusztult nemesi udvarházat és két teljes pusztát jobbágytelket, továbbá mentesíti őket minden öt megillető rendes és rendkívüli adó megfizetése alól.⁵³ Az oklevél indoklása alapján Köves András

48 Závodszy, 1922. 148. p.

49 Farkas, 2019. 112–114. p.

50 „...egregium Josam Orman, qui erat in iudiciis scriba, qui certo dixisset, Caesaream Maiestatem in obsidione Soklyos et in impetu amisisse quasi quinque milia Turcorum, a quattuor partibus ingeniis castrum rueretur. Item Simigium usque ad Karad prioris de Leweld et ipsum Karad Turcis esset occupatum. In Somogwar et Lak paucos dicunt esse milites et illos saltu discedere, colonos de Somogwar dicunt esse in insula Fonod.” Lukinich, 1941. 279. p. A Somogyvár környékén birtokos anyai rokonságának köszönhetően Ormányi jól ismerte a megye törökök által 1543-ban elfoglalt részét.

51 A Várdai családra, valamint Tamásra l. Laczlavik, 2013. 17–23. p.

52 Ma Zalakomár. Csánki, 1894. 666–667. p. A vár történetére l. Szvitek, 2011. 41–44. p.

53 „...Josa Ormani in administratione officii sui Nagy Komar fidei suae commisit summa fide, diligentia et omni fidelitatis constantia exhibuerunt et impenderunt, et imposterum eadem fide et dexteritate anni exhibituri sunt...totalem curiam nobilitarem in praepositura nostra in oppido Nagy Komar vocati in comitatu Simigiensi existenti habitam, nunc penitus desertam et omni aedificio carensi, cum duobus desertis sessionibus integris jobagonalibus in eodem oppido Nag Komar existentibus simulcum universis utilitatibus et pertinentiis earundem sessionum...memoratis Valentino Faadino et Josae Ormani perpetuo iure nostro dandas duximus et conferendas, imo damus, donamus et conferimus...desertas vero sessiones perinde

a nagykomári hivatalában teljesített sokévnnyi hűséges szolgálataiért részesítette Ormányit az adományban. Azt azonban sajnos nem lehet pontosan tudni, hogy a leendő sümegi várnagy milyen feladatokat látott el nagykomári szolgálata ideje alatt. Feltételezhetően a jószágkormányzat ügyeiben tevékenykedett, ugyanis egy 1551. december 13-án kelt levelét komári officiálisként (*officialis in Komar*) írta alá.⁵⁴ Az 1551. évi adománylevel szövege arra enged következtetni, hogy Ormányi már Kövest megelőzően, Bornemissza Pál prépost idejében is Nagykomárban szolgált, aki a török fenyegetés miatt 1543–1544-ben a nagykomári udvarházat megerősítette.⁵⁵

Köves András püspöki kinevezése után sem feledkezett meg hűséges szervitoráról, ugyanis 1553-ban Nagykörösi Lőrinc helyett⁵⁶ kinevezte a veszprémi püspökség új központja, Sümeg várnagyává.⁵⁷ Köves meg lehetett elégedve Ormányi tevékenységével, ugyanis évről-évre megújította megbízatását. Az 1560. december 2-án megkötött szerződésük alapján Ormányi egy személyben felelt a püspökség megfogyatkozott birtokainak az igazgatásáért és védelméért. A fizetése évi 100 forint volt, amelyből nyolc lovast kellett tartania. Régi szokás szerint megkapta továbbá a püspökség birtokain beszedett bírságokat, illetve az elnéptelenedett birtokokból származó jövedelmeket és a jobbágyok sümegi várnak adott ajándékait is.⁵⁸ Nem tudjuk, hogy a szerződésben említett haszonvéte-

---

intuitur praemissorum servitorum dictorum Valentini Faad et Josae Ormani ad eandem curiam nobilitarem datas et possidendas ab omni solutione taxarum et contributionum nostrarum tam ordinarium, quam extraordinarium nobis, aut successoribus nostris ratione ipsarum desertarum sessionum provenire debent in perpetuum eximentes, libertas et exonerantes duximus.” MNL OL P 57 – II. – II. – No. 16.

54 MNL OL E 185 – a. Ormány Józsa – N. Tamás No. 1. Nagykomár, 1551. szeptember 17.

55 *Koppány*, 2014. 59–60. p.

56 1553. április 29-én még ő volt a sümegi várnagy. *Erdélyi*, 1913. 53. p., *Koppány*, 1995. 17. p.

57 Első várnagyként kelt levelét l. MNL OL E 185 – a. Ormány Józsa – N. Tamás No. 2. Sümeg, 1553. szeptember 17.

58 „...nos cum egregio Josa Ormany de Myhalpetherhaza, veterano servitore nostro...de novo ad officium et conservandum arcem nostram Symegh transatciones modo infrascripto fecemus, quod, quia dictus Josa Ormany ad fidelem conservationem dictae arcis nostrae Symegh ac similiter ad fidelem administrationem universorum proventuum nostrorum nobis firmissimum juramentum sub manuscripto suo praestituit, ab eodem in posterum rationem non accipiemus. Nihilominus, ut annuanti universos proventus nostros intelligamus et rectius ex nostro proventu disponere queamus, ab eodem regesta administrationis suae postulamus, quae quidem regesta jam quomodo fidelius et commodius per rationistas ipse Josa ordinare poterit juxta suam fidem, suum erit officium tamen ipse Josa Ormany in quolibet anno a rationistis, officialibus et decimatoribus diligenter rationem exigere teneatur. Iste dictus Josa Ormany habeat suum

lekből mekkora összegre tehetett szert a sümegi várnagy. Az őrség fizetése és a vár fenntartása azonban feltehetően a püspökség megmaradt birtokaiból származó minden bevételt felemésztett.

Levelei alapján Ormányi Józsa számára várnagysága idején a legfőbb nehézséget a püspökség birtokait fosztogató török és hajdú csapatok, illetve szomszéd birtokosok elleni harc, valamint az addig birtokigazgatási funkciókat betöltő, elavult sümegi vár megerősítése és modernizálása jelentette. A vár megerősítését Székesfehérvár 1543. évi török elfoglalása után már Kecseti Márton veszprémi püspök elkezdte, majd utódja, Bornemissza Pál is folytatta. Kecseti kettő, míg Bornemissza egy ágyúval erősítette meg a vár védelmét, továbbá 1548-ra palánkkal vetették körül a vár alatt fekvő mezővárost. 1546–47-ben ifj. Niclas Graf zu Salm főparancsnok királyi fizetésű gyalogos őrséget rendelt a várba, a magyar rendek pedig ugyanebben az évben 32 magyar lovaskatonával bővítették a vár védőinek létszámát. A helytartóság 1548-ban, valamint 1550-ben készített tervezetében foglaltak alapján 16 gyalogosból és 50 lovásból álló állandó őrség tartását vélték szükségesnek a várban. Ormányi kinevezése után nem sokkal, 1553–54-ben készült el az az ólasz bástya, amely a vár ellenállóképességét volt hivatott növelni.⁵⁹ Hiába volt azonban minden igyekezet, az elavult várat nem sikerült kellőképpen megerősíteni és felszerelni a törökök elleni hatékony védekezésre. Az 1550-es években ráadásul a püspökségnek lényegében a saját megfogyatkozott erejéből kellett volna a várat és a birtokait megóvni. Ormányi Józst, levelei alapján, ez idő tájt különösen az 1552-ben a törökök által elfoglalt veszprémi vár⁶⁰ túlerőben lévő őrsege aggasztotta. A veszprémi török őrség mozdulatait ugyanis folyamatosan figyelemmel tartotta.⁶¹ A püspökség csekély bevétele, a vár kis létszámú őrsege, valamint a török túlerő miatt Ormányi Józsa önhibáján

---

salarium ad octo equos florenos Hungaricales centum. Deinde habeat justa et recta birsagia juxta veterem colonorum et possessionum ubique nostrarum consuetudinem. Item locorum desertorum, puta fenetorum et terrarum arabilium proventum officiali provenire debentes habeat. Item qualiacumque munera vel coloni nostri aut vicini nostri in respectu officii dicti Josae Ormany eidem huc in arcem nostras ferunt, accipiat et habeat harum nostrarum litterarum vigore et testimonio mediante.” MNL OL P 57 – II. – II. – No. 24.

59 Koppány, 2014. 62–63., 67. p., Pálffy, 1999. 67., 103., 105. p.

60 Ormányi Józsa sümegi várnagyi tisztsége idején, 1552–1558 között az önálló veszprémi szandzsák központja volt. Dávid, 1992.

61 Az 1557/58. évi zsoldlista alapján a török őrséget 315 katona alkotta: 107 gyalogos (102 jelen), 29 tüzér (26 jelen), 179 lovas (167 jelen). Az 1558/59. évi zsoldlista alapján a török őrséget 317 katona alkotta: 109 gyalogos (105 jelen), 29 tüzér (28 jelen), 179 lovas (166 jelen). Hegyi, 2007. 1025–1027. p.

kívül képtelen volt a rábízott birtokokat megóvni. Így történhetett, hogy a vár alatt elterülő mezővárost is adóztatták a törökök.⁶² A sümegi várnagy egy Nádasdy Tamásnak írt levelében elkeseredetten fakadt ki. Úgy vélte, hogy a török kiűzésének az egyetlen módja az, ha az ellenséges várak környékét elpusztítják és megakadályozzák, hogy a keresztény lakosság élelemmel lássa el azok őrségét, bár tudta, hogy a török túlerő, valamint a várható megtorlás miatt ezt lehetetlen végrehajtani.⁶³

Feltehetően a királyi udvarba bejáratos Köves András támogatásának köszönhető az is, hogy Ormányi Józsa és testvérei új adománybirtokokat kaptak I. Ferdinándtól. 1559. február 14-én az uralkodó az Ormányi fivéreknek adományozta Kötönyi Péter⁶⁴ és Kölkedi János felségárulás és magszakadás miatt koronára háramlott, egykori Somogy megyei birtokait, mégpedig Németit⁶⁵ egy pusztá nemes udvarházzal, továbbá Horpácsot,⁶⁶ valamint a Polány⁶⁷ és (Szakács)Kölked falvakban fekvő birtokrészeit.⁶⁸ I. Ferdinánd ugyanezen év április 14-én az erdélyi ítélmester, Mecssei László⁶⁹ felségárulás miatt koronára háramlott, a Baranya

---

62 A mezőváros 1552-től adózott a törököknek. *Koppány*, 2014. 63. p. 37. jz.

63 „...jóllehet ez is hódolt e Sümegallya, de nem tudok mit róla tenni. Amint én régtől fogva eszembe vettem Kegyelmes Uram, a törököt közönséggel Magyarországon a hódolt népek tartják és etetik mindennel, mert valamit tud gondolni és kérni a török, mindent bevisz a hódolt nép neki, annak fölötté a hódolt nép annyira a törökhöz adta magát, hogy az önmaga véré, a keresztényt a töröknek beárulja, és minden kémséggel tartja a törököt. De az én bolond ítéletem szerint mindenütt a török várak körül egynéhány mérföldig el kellene pusztítani a földet, csakhogy a magyar végházak tartassanak, jó módja lehetne, először mert a pusztaságért a török ismét pusztítaná a hódolatlan földet, de a kettő között csak Úristen oltalmunk és orvosságunk.” MNL OL E 185 – a. Ormány Józsa – N. Tamás. No. 16. Sümeg, 1561. május 21.

64 Feltehetően a Somogy megyei Péterfalvi Kötönyi család tagja volt. *Csánki*, 1894. 623., 636. p.

65 Nikla vidékén feküdt. Uo. 631. p.

66 Ma Horpács pusztá Igal mellett. Uo. 613. p.

67 Ma Polány Igaltól nyugatra. Uo. 637. p.

68 „...Majestas Caesarea totem possessionem Nemethy vocatam una cum curia nobilitari deserta, item toatlem possessionem Horpach vocatam, totales portiones possessionarias in possessionibus Polyan, Zakachkelked existentes in comitatu Simigiensi per notam et defectum seminis Petri Kewthewny et Joannis litterati de Kewlked nobilibus Josepho, Thomae, Georgio et Joanni Ormany, ipsorumque haeredibus et posteritatibus universis iure perpetuo irrevocabiliter tenendam, possidendam pariter et habendam dedit, donavit et contulit, salvo iure alieno.” MNL OL A 57 3. köt. 568. p. No. 703.

69 1550-ben ítélmester, tisztségét Kendi Ferenc és Dobó István erdélyi vajdasága idején (1553–1556) is megőrizte. 1558-ban az erdélyi rendek erdélyi ítélmesterré választották, 1566/67-ben halt meg. *Trócsányi*, 1980. 238., 357. p., *Trócsányi*, 2005. 238. p., *Bogdándi*, 2014. 287. p.

megyei Mekkse,⁷⁰ Molnosokor,⁷¹ Csány,⁷² Agtelek,⁷³ Zsen, Zók⁷⁴ és Okorág⁷⁵ falvakban fekvő birtokrészeit adományozta a fivéreknek.⁷⁶

A Somogy megyei birtokok Somogyvár környékén helyezkedtek el.⁷⁷ Sajnos arról nincs adatunk, hogy ezekben a falvakban összesen hány portája lehetett egykoron az Ormányi fivéreknek. Somogy megye északkeleti része ugyanis Somogyvár 1543. évi eleste után török fennhatóság alá került, így az itteni falvak adatait az 1549. évi dikális összeírásba már nem vették fel.⁷⁸ A Baranya megyei birtokokról, amelyek az egykori családi birtokok, Cilina és Zsen környékén feküdtek, több adat áll a rendelkezésünkre.⁷⁹ Agtelek pusztá volt, míg Okorágot Mekksei László távolléte miatt —1557-ben— nem írták össze, így összesen 9,5 jobbágyportával bővült az Ormányiak birtokállománya. Az ütközőzónában fekvő, a törökök és a szigetvári vitézek által is adóztatott falvak folyamatosan pusztultak, így az Ormányiaknak nem sok haszna származhatott belőlük, amelyen még meg is kellett osztozkodniuk. A török fenyegetés miatt a testvérek az újonnan szerzett baranyai birtokaikat elzálogosították. 1560-ban már Horváth Márk volt a zálogbirtokosuk,⁸⁰ aki ráadásul Zókot erőszakkal foglalta el.⁸¹

70 Ma Magyarmecske Szentkirálytól délnyugatra. *Csánki*, 1894. 507. p.

71 Ma Mónosokor, Okorág része. *Horváth J. – Timár*, 1973. 112. p.

72 Ma Kiscsány, Csányoszró része. Uo. 106. p.

73 A mai Gilvánfa, Magyarmecske és Mónosokor határán feküdt. Uo. 90. p.

74 Ma Zók Szentkirálytól keletre. *Csánki*, 1894. 538. p.

75 Ma Okorág Szigetvártól délkeletre. Uo. 632. p.

76 „...Majestas Caesarea totales portiones possessionarias in possessionibus Mekche, Molnosokor, Chyan, Agtelek, Sen, Zook et Okoragh vocatis in comitatu de Baranya existentibus habitas per notam infidelitatis Ladislai Mekchey nobilibus Josepho, Thomae, Georgio et Joanni Ormany, ipsorumque haeredibus et posteritatis universis iure perpetuo et irrevocabiliter tenendam, possidendam pariter et habendam dedit, donavit et contulit, salvo iure alieno.” MNL OL A 57 3. köt. 568. p. No. 704.

77 A Somogy megyei birtokokat l. a 2. mellékletben.

78 *Maksay*, 1990. 633. p.

79 Az adományként kapott Baranya megyei birtokokhoz Szigetvár birtokainak 1553. és 1554. évi összeírását, az 1550. és 1554. évi deftereket, valamint Baranya megye 1557. évi dikális összeírását használtam fel. *Káldy-Nagy*, 1960. 22., 88., 103. p., *Káldy-Nagy*, 1966. 20–21., 31., 34. p., *Timár*, 1996. 106–107., 144., 209., 212–214. p. alapján készült. Az I. Ferdinánd által az Ormányi fivéreknek adományozott Baranya megyei birtokokat l. a 3. mellékletben.

80 *Szakály*, 1987. 59–68. p.

81 *Timár*, 1996. 290., 298., 312. p.

Felvetődik a kérdés, miért a törökök által veszélyeztetett déli részeken kaptak birtokokat az Ormányi testvérek? Úgy tűnik, hogy Ormányi Józsa és fivérei tudatosan kérték fel az új birtokokat. A somogyi birtokok esetében az igény alapja a Kölkediekkel fennálló oldalági rokonság volt. A baranyai birtokok pedig a családi birtokok közelében helyezkedtek el, sőt Zsen és Szentgál esetén a már itt meglévő birtokaikat egészítették ki. A források alapján Ormányi Józsa a család Somogy és Baranya megyei birtokainak az irányítását átengedte testvéreinek. Ezt bizonyítja, hogy a sümegi várnagy leveleiben, illetve a vele kapcsolatos iratokban egyetlen adat sem található az itteni birtokairól. A Baranya megyében újonnan adományba kapott birtokok esetén ráadásul mindig a testvéreit, Györgyöt vagy Jánost említették birtokosként a Szigetvár 1550–1560-as években készült összeírásaiban.⁸² Ennek feltehetően az az oka, hogy Ormányi idejének és energiájának nagy részét lekötötte a sümegi vár, valamint a saját Zala megyei birtokainak igazgatása. A Sümegtől távoli, dél-dunántúli birtokokat ráadásul könnyebb volt Szigetvárról ellenőrzés alatt tartani, ahol György és János — ahogy majd alább ismertetem — bizonyosan katonaként szolgált.

Ormányi Józsa Baranya és Somogy megyei szerzeményeinél azonban jelentősebbek voltak Zala és Vas megyei birtokai, amelyekhez házassága révén jutott. Ezeket az anyósa, Ukki Orsolya és annak testvére, Ukki Zsófia között 1558. május 19-én végrehajtott birtokosztályból ismerjük. Ormányinak Káldon⁸³ egy teljes, Ukkon⁸⁴ egy puszta, Edericsben⁸⁵ négy teljes, Mindszenten⁸⁶ pedig kettő puszta jobbágytelke volt.⁸⁷ A portyázó török csapatok azonban a sümegi várnagy zalai birtokait sem kerülték el, sőt a pusztítás mértéke Tapolca 1554. évi, valamint Hegyesd 1561. évi eleste után csak fokozódott.⁸⁸ Ormányi elsősorban Sümeg környékén igyekezett új birtokokat szerezni, ugyanis azokat a várból könnyebben

---

82 Timár, 1996. 106–107., 289–290. p., *Follajtár*, 1942. 28. p., *Horváth J. – Timár*, 1973. 27. p.

83 Ma Káld Sárvártól délkeletre. *Csánki*, 1894. 761. p.

84 Ma Ukk Sümegtől északnyugatra. *Csánki*, 1897. 120. p.

85 Zala megyében két Ederics létezett a 15–16. században. Az egyik a mai Pusztaderics, amely Zalaegerszegtől délre található, a másik pedig a mai Balatonederics. A forrás alapján nem lehet egyértelműen eldönteni, hogy melyik faluban volt Ormányi Józsa birtokos. A sümegi várnagy birtokai azonban Sümeg és Tapolca környékén feküdtek, így feltételezhető, hogy a mai Balatonedericsen volt birtokos. Uo. 49. p.

86 A mai Mindszentkállya környékén fekkent. Uo. 83. p.

87 MNL OL P 57 – II. – II. – No. 19. 1–3. p.

88 „Hegyesdbe igen pirítnak húst, az én ökreimet is mind megvágták, mert mind elvitték a majorból.” MNL OL E 185 – a. Ormányi Józsa – Csányi Ákos No. 26. Sümeg, 1562. február 19.

felügyelhette és védelmezhetette.⁸⁹ A sümegi várnagy zalai birtokainak mindennapjairól semmit sem lehet tudni. Fennmaradt leveleiben Ormányi mindösszesen egyetlen említést tesz azokról, ami alapján biztosan tudható, hogy egy majorja⁹⁰ volt Enyereken.⁹¹ Birtokait azonban nem csak a törökök, hanem a környékbeli magyar várak katonái, illetve fizetetlen hajdúi is pusztították. Különösen Szigliget és Fonyód urával, a veszprémi püspökség birtokait is gyakran fosztogató Magyar Bálinttal gyűlt meg a baja.⁹² Ellene Nádasdy Tamás nádorhoz és feleségéhez, Kanizsai Orsolyához fordult segítségért. Az úrnőnek írt, 1557. október 28-án keltezett levelében élénken festette le a hódoltsági peremvidék kegyetlen mindennapjait.⁹³

A sümegi várnagy, kortársaihoz hasonlóan, igyekezett birtokait erőszakkal is gyarapítani. Ezt bizonyítja, hogy 1559. február 2-a körül elfoglalta Fajsi Ányos Boldizsár⁹⁴ és Döbréte⁹⁵ nevű faluban lévő birtokrészét, amiért a felperes Zala vármegyénél beperelte.⁹⁶ Ormányival a környékbeli nemesség soraiból nem mindenki volt megelégedve, várnagyi működése idején halálos ellenségeket is szerzett. Az egyik legérdekesebb esetet egy 1564-ben, már a sümegi várnagy halála után kelt oklevél írja le, amely szerint Köves András szolgája, Veszprémi Gergely

89 Ormányi Józsa Zala megyei birtokait l. a 4. mellékletben. A térképen jelzett birtokokat gyermekei örökölték. MNL OL E 148 – a. – Fasc. 26. – No. 21.

90 „...és vissza akarnak térni, de Enyereken az én majoromnál tanácsot tartanak, és elindulnak mindjárt Szentgrótra...” MNL OL E 185 – a. Ormányi Józsa – Csányi Ákos No. 13. Sümeg, 1561. július 25.

91 Ma dülő Óhid határában. *Csánki*, 1897. 50. p.

92 „...Orosztonyi Péter uram önmaga Fonyódra ment az én uram jobbágyival, a Gerezdiekkal, ott megismerték az uram ökreit szőréen mind, de azért nem adta meg, hanem egy martalóc állatot elé koppant, és azzal azt vallotta, hogy az ökrök a töröké nem az uram jobbágyié, az uram jobbágyi pedig készek voltak volna megesküdni, de nem akarta [Magyar] Bálint.” *Szalay*, 1861. 335–336. p.

93 „Magyar Bálint uram szolgálói, én az igazságba nem kedvezhetek, mert a káros emberek reájuk erősítenek és fejekre eskvének, immár ezokáért minden kárt és bosszúságot műveltet énrajtam, Bálint uram ez elmúlt napokba egy falura, jószágomra küldet, onnét jövedelmemet, hegyvámomat elviteté, boraimat fúratá és itatá, jobbágyimat ugyanonnét fogva viteté Szigligetbe, ott negyed napig éhen–szomjan tartatá, azután tömlöc, váltságot egy forintot rajtok vevén elbocsátá...” MNL OL E 185 – a. Ormányi Józsa – N. Tamásné No. 1. Sümeg, 1557. október 28.

94 Nem lehet azonosítani.

95 Ma Döbréte Zalaegerszegtől délnyugatra. *Csánki*, 1894. 45. p.

96 MNL OL P 57 – II. – II. – No. 22.

agilis egy keresztlő közepén akarta meggyilkolni Ormányit a sümegi templomban.⁹⁷

Ormányi Józsa házassága és családja

Azt, hogy Ormányinak mennyire sikerült beilleszkednie a Zala megyei nemeségbe leginkább a házassága jelzi. Egy 1561-ben kelt oklevélből tudjuk,⁹⁸ hogy felesége Ukki Kalauz Anna volt.⁹⁹ Anna asszony pontos születési ideje megállapíthatatlan, azonban a vasvári káptalan 1548. március 17-én kelt időlátó oklevele szerint abban az évben hét éves volt.¹⁰⁰ Ha figyelembe vesszük a tévedés lehetőségét, akkor is feltételezhető, hogy az 1530-as évek végén, 1540-es évek elején született. Annának a sümegi várnagy feltehetően az első férje volt, ugyanis egyetlen adat sem utal arra, hogy korábban másnak a felesége is lett volna. Anna asszony halálának a pontos időpontja nem ismert, azonban Ormányi Józsa 1561. július 31-én kelt végrendelete alapján ekkor már bizonyosan halott volt, ugyanis Ormányi néhai felesége minden ruháját és holmiját lányukra, Orsolyára¹⁰¹ hagyta.¹⁰² Józsa és Anna házasságkötésére feltehetően 1558-ban került sor. A sümegi várnagy ugyanis az Ukki családdal kapcsolatban ekkor tűnik fel először a forrásokban.

Ukki Kalauz Anna felmenőit jól ismerjük.¹⁰³ Édesanyja, Orsolya asszony apja Ukki László fia, András volt. Orsolya asszony anyja pedig Ciráki (VI./VII.) István és Szentandrásai Montor Zsófia lánya, Margit volt. Ukki Kalauz Anna révén

---

97 Az oklevél szerint az eset 1563-ban, Szent Lőrinc napja körül történt, ez azonban hibás, ugyanis — ahogy alább majd ismertetem — 1562. novemberében már bizonyosan halott volt a sümegi várnagy. MNL OL P 57 – II. – II. – No. 35.

98 MNL OL P 57 – II. – II. – No. 29.

99 A Kalauz nevet l. később.

100 MNL OL E 148 – a. – Fasc. 648. – No. 1.

101 „Ursulae, filiolae meae charissimae, lego universos vestes matris sui chraissimae ac etiam cunctos res eiusdem genetricis suae...” MNL OL P 57 – II. – II. – No. 26. 3. p.

102 Egy 1562-ben Egerszegen kelt oklevélben még élőként említették, azonban véleményem szerint halála 1561. július 31-e elé datálható. Nincs annak ugyanis nyoma, hogy Ormányi Józsa Orsolya nevű lánya más asszonytól született volna. Az egerszegi oklevél ráadásul egy mezővárosi kiadvány, amely erősen formulás, feltehetően emiatt említették benne meg a sümegi várnagy feleségét. MNL OL P 57 – II. – II. – No. 6.

103 Korábban e sorok szerzője úgy vélte, hogy Ciráki László édesanyja Tomai Apollónia volt, azonban az újabb kutatások bizonyították, hogy Apollónia asszony Ukki Andrásnak a nagyanyja volt. *Faragó*, 2020a 153. p., MNL OL P 57 – II. – III. No. 40. A családfát l. az 5. mellékletben.

Ormányi Józsa nem csak a megélhetése, de társadalmi helyzetének megerősítése tekintetében is nélkülözhetetlen birtokokat szerzett. Felesége révén ugyanis sikerült több jómódú zalai köznemesi családdal is rokoni kapcsolatba kerülnie, ami a portyázó török és magyar csapatok által veszélyeztetett birtokok megszerzésénél sokkal fontosabb volt a Zala megyében semmiféle kapcsolattal sem rendelkező, lábát megvetni szándékozó sümegi várnagynak. Az Ukki család maga Zala megye egyik ismert, jómódú középirtokos családja volt, amelynek több tagja a vármegye alispáni tisztséget is betöltötte.¹⁰⁴

Ukki Orsolya a korban nem szokatlan módon háromszor házasodott, ami még tovább vitte családjá rokoni hálóját nem csak Zala megyén, hanem az egész nyugat-dunántúli régióon belül. Első férje Izsákfalvi Márk János, míg második férje Ukki Kalauz Péter volt. Harmadszorra pedig Csabi Basó Andrásához ment feleségül. Izsákfalvi Márk János egy feltehetően szlavóniai vagy horvát eredetű, de a XV. század utolsó negyedében már Vas megyében birtokos családból származott, akitől Ukki Orsolyának egy János nevű fia született. Az Ukki Kalauz családról sajnos nincsenek információink, azonban az biztos, hogy Ukki Kalauz Anna édesapja Ukki Kalauz Péter volt. Ő is kétszer házasodott, ugyanis I. János 1539. május 29-én kelt oklevelében egy bizonyos Potenciána asszony özvegyeként említették. Csabi Basó András szintén egy Zala megyei köznemesi családból származott, amely Orsolya őseivel, a Szentandrási Montorokkal is rokonságban állt. Csabi Basó András 1540-ben Gersei Pető Péterrel együtt zalai alispán volt. Ukki Orsolyának nagy szüksége volt egy támogatóra, ugyanis 1548-tól kezdve néhai férje, Basó András első házasságából született lányával, Krisztinával folyamatosan pereskedett. Krisztina állítása szerint ugyanis Orsolya nem volt hajlandó kiadni neki a néhai apja Zala megyei birtokaiból őt megillető leánynegyed, illetve ingóságokat. A per elhúzódott, Krisztina asszony még 1561-ben is perelte Ukki Orsolyát az őt megillető birtokokért.¹⁰⁵

Ukki Orsolya és veje viszonya sem volt túl békés. Orsolya asszony egy 1559-ben Nádasdy Tamás nádorhoz írt levelében ugyanis arra panaszkodott, hogy midőn öt évvel korábban a sümegi várba költözött, a várnagyra bízta a törökök által veszélyeztetett birtokai kezelését, valamint megvédését. Ormányi azonban a lányával, Annával kötött házasságra hivatkozva követelte felesége leánynegyede kiadását, sőt a birtokaitól meg akarta őt fosztani, amelyeket akár erőszakkal is

---

104 Faragó, 2020a 149. p.

105 Uo.

kész lett volna elfoglalni.¹⁰⁶ Ezért nem csodálkozhatunk azon, hogy Ukki Orsolya és fia, Márk János 1558. december 15-én tiltakozott az ellen, hogy a kapornaki konvent Ormányit beiktassa az I. Ferdinánd által nekik adományozott ukki, edericsi és Mindszenti birtokokba.¹⁰⁷

Érdeemes kitérni Ormányi Józsa családtagjaira is. A legkevesebbet Józsa György nevű testvéréről tudjuk, aki a szigeti várban katonáskodott. Feltehetően azonos a bizonyos Ormányi Györggyel, aki 1561-ben tanúként szerepel egy a várban végrehajtott birtokba iktatás során.¹⁰⁸ György 1564-ben Szigetvárról írja meg testvérenek, Jánosnak egyetlen ismert levelét is.¹⁰⁹ Feltehetően Szigetvár 1566. évi ostroma idején hunyt el. Józsa Tamás nevű testvére 1553-ban szintén a szigeti várban szolgált, ezt bizonyítja, hogy július 8-án két forint zsoldot fizettek neki a várban,¹¹⁰ 1558-ban azonban már Sümegen teljesített szolgálatot.¹¹¹ Ormányi Józsa valószínűleg a szorosabb testvéri kapcsolat miatt jelölte ki Tamást gyermekei, Orsolya és István gyámjának, valamint végrendelete egyik végrehajtójának sógora, Izsákfalvi Márk János mellé.¹¹² Tamás nevével utoljára egy 1570-ben kelt iratban találkozhatunk, nem sokkal utána feltehetően meghalt.¹¹³

Noha nem tartozik szorosan a tanulmány témájához, mégis érdemes kissé hosszabban foglalkozni Józsa utolsó testvérenek, Jánosnak a cseppet sem unal-

106 „...Én, mint szegény özvegyasszony, kiváltképpen a töröktől való féltembe, kiváltképpen az Józsa deák sok esküvésére és fogadására, Sümegbe laktam egy falkáig mind marhámmal és mind az én fiammal, Márk Jánossal, akkor kértem Józsa deákot, mint fiamat, hogy az én kevés jobbágyomnak valami fenyevést adjon, és oltalmazza az mibe lehet, de csak úgy, mint tutor, mindent az én nevemmel és az én fiaméval parancsolt, de úgy, mint öneki, vagy az ő feleségének én csak egy talp alja földet sem engedtem, különben csak tutoromnak...” MNL OL E 185 – a. Márk Jánosné, Uki Orsolya – N. Tamás. No. 1. Sümeg, 1559. március 20.

107 I. Ferdinánd király 1558. november 28-án parancsolta meg a kapornaki konventnek, hogy iktassa be Ukki Orsolyát és testvérét, Zsófiát, valamint Zsófia férjét, Mezölaki Zámbo Istvánt, illetve Ormányi Józst az Ukki nővérek Zala megyei birtokaiba. MNL OL P 58 – I. – No. 488.

108 *Szakály*, 1987. 79. p. 106. jz.

109 MNL OL P 57 – II. – II. – No. 31. Ormányi György – Ormányi János. Szigetvár, 1564. március 21.

110 *Timár*, 1996. 120. p.

111 MNL OL E 185 – a. Csányi Ákos – N. Tamás No. 233. Kanizsa, 1558. január 29.

112 „Item, quoniam domini Thomam Ormanj et Joannem Mark, ambo, uno et eodem modo, aequaliter sunt fratres orphanorum meorum charissimorum, eosdem Thomam Ormanj et Joannem Mark lego et committo in legitimos testamentarios juxta praescriptas omnes legationes meas, eosdemque lego et relinquo in veros et legitimos tutores et defensores orphanorum meorum charissimorum...” MNL OL P 57 – II. – II. No. 26. 10–11. p.

113 MNL OL P 57 – II. – II. – No. 40.

masnak tűnő életével. Habár nincs rá közvetlen bizonyíték, a közvetett adatok alapján véleményem szerint az Ormányi fivérek közül ő lehetett a legfiatalabb. Biztosan tudjuk, hogy 1557-ben a bécsi egyetem hallgatója volt, 1589-ben pedig Győrben kelt egy oklevele.¹¹⁴ Feltehetően azonos azzal az 1589. évi irattal közel egyidőből ismert Ormányi János¹¹⁵ győri lovaskapitánnyal, akinek 1588-ban Nagybessenyei György átadta Pozsony megyei birtokait.¹¹⁶ János 1591-ben a győri seregszék bírója, 1594-ben pedig 30 lovas parancsnoka és a város magyar bírója volt.¹¹⁷ Földes Márton és Tömösközi Ágota lányát, Katalint vette feleségül,¹¹⁸ ennek a házasságnak köszönhetően pedig a híres nádorral, Illésházy Istvánnal is rokonságba került. Illésházy édesanyja ugyanis nem más volt, mint Földesi Katalin testvére, Zsófia.¹¹⁹ A Földesi–Illésházy rokonság alapján nem kizárt, hogy Verancsics Antal esztergomi érsek 1573-ból ismert Ormányi nevű familiárisának a neve mögött Ormányi János személye bújhat meg. Feltehetően a művelt főpap udvarában ismerkedett meg János a híres nádor, Eszterházy Miklós édesapjával, Ferencel, aki 1573-ban szintén Verancsics udvarában teljesített szolgálatot.¹²⁰ Eszterházy Ferencnek pedig fontos szerepe lehetett abban, hogy János Földesi Katalint vette feleségül, ugyanis Ferenc felesége nem más volt, mint Ormányi János felesége testvérének, Zsófiának a leánya, Illésházy Zsófia.

114 MNL OL P 57 – II. – IV. – No. 8.

115 Ismert egy bizonyos Ormányi János egykori gályarab, aki 1566-ban Szigetvár ostromakor esett török fogságba, majd 1571-ben a lepantói csata során sikeresen megszökve 1572 márciusában tért vissza az országba. Az Ormányi Józsa testvére, valamint a gályarab Ormányi János azonosságának ellent mond, hogy – ahogy majd alább ismertetem – a sümegi várnagy testvére 1570-ben Márk Jánossal pereskedett Józsa árvaságra jutott gyermekeinek a gyámságáért. A gályarab Ormányi Jánosra l. „...Turcae munitissimam arcem Zygeth expugnassent, et milites Christianos partim caepissent, partim vero ferro consumpsissent, contigit, ut et nos in illo praelio caperent... Tandem anno iam praeterito per Christianos milites summus [!] in mare et faucibus eorum libertati...” MNL OL E 554 – Fol. Lat. 1347. 104. p.

116 „...nobilis Georgius de Naghbessenyeo in et super totalibus portionibus possessionariis in possessionibus Ofedemews, alias Nemethfedemes, Wyffalw, Alsofelseo Baka vocatis, omino in comitatu Poseniensi exisxtentibus habitis, simulcum cunctis suis utilitatibus et pertinentiis quibuslibet fideli suae Majestatis, egregio Joanni Ormany...dedit, donavit et contulit, salvo iure alieno.” MNL OL A 57 4. köt. 542–543. p. No. 552. A birtokátruházással kapcsolatban a győri lovaskapitányi tisztsége említve: ÖStA HKA Hoffinanz –Ungarn RN. 54. Konv. 1588. augusztus fol. 105rv.

117 *Gecsényi*, 1984. 671., 679. p.

118 *Nedeczky*, 1891. 645. p.

119 *Fazekas*, 1992. 15. p., *Nedeczky*, 1891. 645. p.

120 *Gál-Mlakár*, 2007. 307. 327., 332. p.

Minden bizonnyal a befolyásos Eszterházy–Illésházy–Pálffy rokonság¹²¹ támogatásának köszönhető János, hogy Nagybessenyei György 1588-ban átengedte neki a birtokait, ugyanis Eszterházy Ferenc anyja, Bessenyei Ilona révén valószínűleg rokonságban állt Nagybessenyei Györggyel.¹²² Az Illésházy Istvánnal felesége révén fennálló rokonság alapján pedig feltételezhető, hogy ugyancsak Ormányi Józsa testvére volt az a bizonyos Ormányi János nevű személy, akinek Illésházy István az 1596-ban elkészített végrendeletében a stomfai uradalom jövedelmeiből igen jelentős összeget, évi 350 forintot rendelt, amelyet a stomfai várat és uradalmat kezelő Eszterházy Ferencnek kellett kifizetnie.¹²³

Ormányi Józsának két gyermeke volt, akik feltehetően nem sokkal a halála előtt születtek, ugyanis a végrendeletében még kiskorúként említette őket.¹²⁴ A sümegi várnagy fiáról, Istvánról sajnos semmit sem tudunk, személye 1570 után eltűnik a forrásokból, feltehetően nem sokkal ezután elhunyt. Ormányi Józsa lánya, Orsolya első férje Körbei János volt,¹²⁵ aki 1589-ben hunyt el.¹²⁶ A leány 1593-ban már egy bizonyos Morgai Mihály¹²⁷ felesége volt. 1589-ben ciráki kúriáját, 1590-ben pedig az ugyanott itt lévő malmát említik a forrásokban.¹²⁸ Bezerédi Ádám 1696. augusztus 19-én tett vallomásából tudjuk, hogy Ukki Orsolya és Körbei János fia, István lánya az a bizonyos Körbei Katalin volt, aki Bezerédi Ádám apjának, Bezerédi (IV.) Györgynek¹²⁹ volt a felesége.¹³⁰ Körbei Katalin és Bezerédi György házasságának köszönhető, hogy az Ormányi Józsára és család-

121 Pálffy, 2009. 855–856. p.

122 Bessenyei Ilona apja Bessenyei György volt. *Gál-Mlakár*, 2007. 311. p. Valószínűleg az 1588-ban birtokait Ormányi Jánosnak átadó Nagybessenyei György és Bessenyei Ilona apja nem ugyanaz a személy voltak.

123 Illésházy végrendelete, 752. p.

124 MNL OL P 57 – II. – II. No. 26. 3., 5. p. 1570-ben még mindig kiskorúak. MNL OL P 57 – II. – II. – No. 40.

125 A Körbei család Zala megyében kisbirtokos család volt. *Csánki*, 1897. 160. p.

126 A Bornemissza Jánosnak 200 forintért elzálogosított kiscsörbői birtokát Orsolyának az unokabátyja, János segítette visszaváltani. MNL OL P 57 – II. – IV. No. 8.

127 A 16. század elején Tolna megyéből ismert egy Morgai család, azonban nem lehet egyértelműen bizonyítani, hogy Ukki Orsolya második férje ennek a családnak a tagja volt. *Nagy*, 1860. 563. p.

128 *Koppány*, 2014. 65. p.

129 Bezerédi (IV.) Györgyre l. *Dominkovits*, 2005.

130 „... Adamo, filio egregii quondam Georgii Bezeredy de eodem et nobili olim domina Catherina, consorte eiusdem, filia vero egregii olim Stephani, filii Joannis quondam Keorbey et nobili quondam domina Ursula Ormany, consorte eiusdem, filia vero egregii quondam Josae, aliter

jára vonatkozó igen értékes iratok, a Bezerédi család vámoscsaládi ágának kámi levéltárában az utókorra maradtak. A sümegi várnagynak ismert ezenkívül két húga is. Dorottya a Somogy megyei Andocsi Lajos felesége volt,¹³¹ akitől két gyermeke született, Gáspár és György.¹³² Másik húga, Katalin hajadon volt, akinek az esküvőjére 100 forintot hagyott végrendeletében.¹³³ Ismertek még nagybátyjai, Ormányi Tamás és Miklós, illetve unokatestvérei, Miklós fia Demeter¹³⁴ és Benedek.¹³⁵

Ormányi Józsa azonban nem csak házassága és családi kapcsolatai révén igyekezett kapcsolati hálóját kiterjeszteni. Urához, Köves Andrásához hasonlóan saját szervitorai is voltak. Végrendeletében ugyanis két szervitoráról, Sajtár Vincéről és Horváth Györgyről szintén bőkezűen gondoskodott meghálálva több éves hűségű szolgálataikat.¹³⁶ A sümegi várnagy tehát kisebb mértékben ugyan, de urához, Köves András püspökhöz hasonlóan igyekezett maga is saját szervitori kört szervezni. Ormányi Józsa tehát a helyi nemességen belül tisztségéből származó tekintélyének, valamint vagyonának köszönhetően kiemelkedett, ami társadalmi felemelkedésének is a bizonyítéka.

Ormányi Józsa vagyona

Ormányi Józsa szerencsésen fennmaradt végrendeletében 5132 forint készpénzről, valamint 500 forint értékű ruházatról és 1500 forint értékű arany- és ezüst

---

Josephi Ormany et nobili domina Anna, dicti Josephi Ormany consortem...” MNL OL A 57 24. köt. 183. p. No. 160.

131 A Somogyvár melletti Andocsról származott a család. Andocsi Lajos 1493–1496 között somogyi alispán volt. *Csánki*, 1894. 586. p., *Archontológia* II. 224. p.

132 MNL OL P 57 – II. – II. No. 26. 8–9. p.

133 „Item dominae Catharinae, sorori meo charissimo...in matrimonium locaveram, lego centum florenos Hungaricales.” MNL OL P 57 – II. – II. No. 26. 8. p.

134 1550-ben és 1551-ben a máramarosi sóbányák ellenőrzésével bízták meg. *Ember*, 1946. 500. p.

135 Demeterrel együtt vették fel a vallomását 1551. május 24-én. *Lukinich*, 1942. 423–424. p.

136 „Item Vincentio Sajtár adolescenti, qui a pueritia me servivit, et apud me multos verberationes sustinuit, lego unum equm a Simone Kasa emptum cum omnibus attentibus ac cum una galea, clipeo et hasta et uno calcare, eidem lego duos pennos albos pannorum, et praeterea eidem quoque sicut aliis servitoribus meis rectam mercedem et juxta conventionem suam plenarii persolvi, committo et lego. Item Georgio Horwath, veterano servitori meo lego sedecem florenos Hungaricales, et eidem ex frugibus in quartam collectis ad usum ipsius lego viginti capetios frugum...” MNL OL P 57 – II. – II. No. 26. 9. p.

értéktárgyról rendelkezett, amelyet ismeretlen értékű ingatlan- és állatállománya egészített ki.¹³⁷ A sümegi várnagynak a Balatontól északra sem voltak nagy kiterjedésű birtokai, ráadásul azokat is folyamatosan fenyegették a törökök, így felmerül a kérdés, hogyan sikerülhetett ekkora vagyont összegyűjtenie?

Rendszeres jövedelme származott mindenekelőtt a várnagyi tisztségéért kapott fizetéséből, amelynek összege évi 100 forint volt. Azonban ebből — ahogy fentebb már ismertettem — nyolc lovast kellett tartania. További bevételei származtak a végvári élet mindennapjaihoz hozzátartozó portyákból,¹³⁸ amit bizonyít, hogy 1561 végén egy sikertelen portya alkalmával a Kaposvár körüli mocsarakban maga is fogságba esett.¹³⁹ A rabkereskedelemben szintén bekapcsolódott, ugyanis Csányi Ákos 1558-ban egy török rab elcserélése ügyében testvérével, Tamással együtt őt kérte fel közvetítőnek.¹⁴⁰ A végvári nemességéhez hasonlóan a fellendülő termény- és borkereskedelemről is részt vállalt, ugyanis 1561-ben Kis Huszár és Kámándi Bálint akartak tőle bort venni.¹⁴¹ Ormányi Józsa kiterjedt hite-

---

137 MNL OL P 57 – II. – II. No. 26. 14. p.

138 Több török lóról és handsárról is végrendelkezett. Pl. „...Stephano, filiolo meo, lego unum hansar, omnino deauratum...Domino Georgio Ormanj...lego unum equum turcicum, Keek Muztaffa vocatum...” MNL OL P 57 – II. – II. Nr 26. 5., 7. p.

139 „Tekintetes, Nagyságos Uram, szolgálatomnak utána egybekötött Orosztonyi leveléből Nagyságod megérti, Kapos alatt mint jártak. Én nagyobbtól féltém, hogy sokan érthetik. Azon féltém, hogy a török kézre várja, mind kívül-belül gondolhatták volna, nem hol természet szerint víz alá süppednek, vize megakad, de még csak valami posványba fokot víznek sarja marad, mikor a vízen apad. Hallottam Nagyságodtól, valami város alatt afféle sár miatt mint jártak volt, megörülvén a nép, ki megszállotta volt, hogy a víz elapad, nagy örömmel ostromnak mentek, mint egy lépbe csak megakadnak. Ím látja Nagyságod, Perneszi István mit ír nekem. Józsa uramat igen büntetik...” MNL OL E 185 – a. Csányi Ákos – Nádasdy Tamás No. 451. Csány, 1561. december 17.

140 „Ezt én megírtam volt Józsa uramnak, azután Zöld István uram által könyörgöm, hogy ismét ide Kanizsára hozatnám mind marhástól a két török, hogy kezesek lennének érte, hogy két lovat hozna 400 forintért. E két törökök nem lennének különben kezesek érte, Demiorka levelet ír nekik, hogy kezesek legyenek, úgy kezesek lesznek. Az ő levelét Sümegbe küldtem Ormányi Tamás uramnak, hogy beküldje, még semmi válaszom nem jött. A marha nála vagyon, bizony én a marhát ez óráig sem láttam, de ím megírtam Ormányi Tamás uramnak, hogy a tapolcai bírát Csányba küldje a marháért.” MNL OL E 185 – a. Csányi Ákos – N. Tamás No. 233. Kanizsa, 1558. január 29.

141 „E napokban jöttek vala énhozzám Kis Huszár és Kámándy Bálint ki nemes, nem tudom, ha volt akaratjuk bort venni, a névvel jöttek vala ki hozzám, hogy Hosszútóti Imrének és Hathalmi Péternek bort vegyenek tőlem.” MNL OL E 185 – a. Ormányi Józsa – Csányi Ákos No. 18. Sümeg, 1561. augusztus 15.

lezést is folytatott, ugyanis végrendeletében több kintlévőségéről is szót ejtett.¹⁴² Vagyona egy részét ingatlanokba fektette. Végrendeletéből tudjuk, hogy volt egy háza Egerszegen,¹⁴³ amelyet Dorottya húgára és annak gyermekeire hagyott.¹⁴⁴ Volt Egerszegen még egy háza, ugyanis 1562. május 16-án megvette Alcs Albert fiának, György deáknak és annak feleségének, Apollóniának házát minden tartozékával, illetve György öröklött atyai telkével együtt összesen 37 forintért,¹⁴⁵ továbbá több szőlővel és gyümölcsösssel is rendelkezett.¹⁴⁶

Ormányi zálogkölcsonöket is adott. 1561. június 19-én kelt levelében arra panaszkodott ugyanis Csányi Ákosnak, hogy felesége rokonai, Ciráki Cirják és Mátyás¹⁴⁷ 1560. június 2-án Pozsonyban 176 forintot vettek zálogba tőle, amelyet nem adtak meg. Ezért arra kérte Csányit, hogy járjon közben uránál, Nádasdy Tamás nádornál tartozása behajtása érdekében.¹⁴⁸ A levélnek fogantja lett,

142 „...igitur undique tam a debitoribus meis...pecuniam exigere...” MNL OL P 57 – II. – II. No. 26. 12. p.

143 Ma Zalaegerszeg. *Csánki*, 1897. 20. p.

144 „Item dominae Dorothae, relictæ quondam Ludovici Andochi, sorori meae dilectæ, lego cum filiis suis domum meam in oppido Egerzogh existentem unacum omnibus eiusdem domus [!] pertinentiis et utilitatibus et frugibus in horto eiusdem domus existentibus.” MNL OL P 57 – II. – II. No. 26. 8. p.

145 „Georgius litteratus, filius providi quondam Alberti Alch, olim concivis dicti oppidi nostri Egerzogh, ac honesta domina Apollonia, consors praefati Georgii litterati...totalem domum civilem et sessionem paternam ac haereditariam ipsorum cum omnibus aedificiis in praescripto isto oppido nostro Egerzogh vocato in comitatu Zaladiensi, in publico eiusdem oppidi nostri existentibus habitam, egregio domino Josae Ormany de Myhalpeterhaza, praefecto castri Symegh et per eum generosae dominae Annae Wky, consorti suae, ipsorumque haeredibus et posteritatibus universis iure perpetuo et irrevocabiliter dedisset, vendedisset et perpetuasset pro triginta septem florenis...” MNL OL P 57 – II. – II. No. 6. Az oklevél érdekessége, hogy azt Egerszeg mezőváros eddig ismert legkorábbi pecsétjével hitelesítették. *Kanász*, 2017. 139. p.

146 „...ex vinis et frugibus in quartam colligentibus et collectis pecuniam exigere velint...” MNL OL P 57 – II. – II. No. 26. 12. p.

147 Ciráki Cirják Ciráki László fia volt. Ciráki Mátyás — 1583-ben hunyt el — Ciráki (VI./VII. István) István és Szentandrás Montor Zsófia fia volt. 1567-ben I. Miksa megerősítette birtokaiban. *Szopori Nagy*, 1883. 9. p., MNL OL P 57 – II. – III. – No. 39. A rokonságot l. az 5. mellékletben.

148 „Megjelentetem vala Te Kegyelmednek Kapornakon, mint jártam a feleségem rokonival, Ciráki Cirjakkal és Ciráki Mátyással, kik éntőlem Pozsonyba tavaly pünkösöd napján hitükre, tisztességre kértek vala százhetvenhat forintot, kivel jószágokat megváltották vala, és énnekem levelet adtak vala, hitükre, tisztességre fogadván, hogy a jószágban zálogképpen bele bocsájtnak, de azóta fogva sem pénzemet nem adták meg, sem a jószágba be nem bocsájtnak. Nagy káros vagyok miattuk, azért könyörgök Te Kegyelmednek, mint jó bízott uramnak, hogy Te Kegyelmed az én

ugyanis a nádor 1561. június 21-én kelt levélben azzal fordult Sopron vármegye hatóságához, hogy szólítsák fel Ormányi Józsa feleségének a rokonait adósságuk megfizetésére, vagy pedig a zálogért cserébe ígért birtokok átadására.¹⁴⁹ A nádor kérésének Sopron vármegye hatósága eleget tett, ugyanis ismert a vármegye egyik 1561-ben kelt oklevele, amelyből tudjuk, hogy Ciráki Cirják a zálogösszeg rá eső részét nem tudta megfizetni, ezért annak törlesztésére átadott Ormányi Józsnak 96 forint értékben négy jobbágytelket Cirák faluban¹⁵⁰ és egy pusztatelket Köblösfölde¹⁵¹ határában azzal a feltétellel, hogy a visszaváltásig az összeg évente egy forinttal csökken.¹⁵² A sümegi várnagy igyekezett birtokait vásárlás útján is bővíteni. 1560-ban például 200 forintért vette meg Szeleming Lázártól a tótesenyereki birtokát, valamint özvegy Sági Illésnéől a debrőcei, alsófarkasfalvi, halastói, lakvölgyi és szentmártoni birtokrészeit.¹⁵³

A sümegi várnagy meglehetősen kevés értéktárgyat tartott maga mellett Sümegen, amit bizonyít, hogy Köves András püspök megbízottjai 1562. november 16-án csak lovait, valamint a fegyvereit, illetve az étkezésletét, ruhaneműit és leveleit tartalmazó öt ládáját tudták lefoglalni. Ormányi gondosan nyilvántartotta értéktárgyait, ugyanis a lefoglalt dolgok között volt kincsei regisztruma is.¹⁵⁴ Testvérei, Tamás és János szerint testvérük birtokain nem csak 4194 forint és 50 dénár készpénzt, hanem rengeteg arany és ezüst értéktárgyat is rejtegetett.¹⁵⁵

örökké való szolgálatomért szerezzon egy levelet, amint jobban tudja Kegyelmed nádorispán uramtól, öngagságától, vagy azon Cirákiaknak vagy Sopron vármegyének, viceispánnak és szolgabíróknak, hogy vagy adják pénzemet meg, vagy bocsássanak az ő fogadások szerint a jószágba, és káramról elégtésenek meg. Hétfőn szék lészen Sopron vármegyében, akkorra kellene a levél, hogy nekik küldhetném a székre.” MNL OL E 185 – a. Ormány Józsa – Csányi Ákos No. 10. Sümeg, 1561. június 19.

149 MNL OL P 57 – II. – II. No. 25.

150 Ma Cirák Kapuvártól délre.

151 Nem lehet azonosítani.

152 MNL OL P 57 – II. – II. No. 27.

153 MNL OL ZML XV. 61. 10. 189. 4. p.

154 MNL OL E 185 – b. – III. – 29. tétel – No. 39.

155 MNL OL E 148 – a. – Fasc. 26. – No. 21.

Ormányi Józsa műveltsége és vallása

Ormányi Józsa tanulmányaira és műveltségére kevés adat utal, azonban ahogy fentebb láttuk, családjának több tagja is Baranya megye gyakorlatban képzett, jogtudó nemesei közé tartozott, vagyis a tanulásnak volt hagyománya a családjában. Megállapítható, hogy a sümegi várnagy latin és magyar nyelvű levelei jól olvashatóak, tollvezetésük könnyed és szép, vagyis azokat gyakorlott kéz jegyezte le. Levelei többségét maga írta, noha Sümegen volt írnoka. Ezt egy 1561. augusztus 3-án kelt leveléből tudjuk, amelyben azért mentegetőzött Csányi Ákos előtt, mert több napja tartó betegsége miatt nem tudott neki saját kezűleg írni.¹⁵⁶ A levelek nyelvezete könnyed, fogalmazásuk tömör, lényegre törő, javítás csak elvétve található bennük, vagyis képes volt akár két nyelven is könnyedén fogalmazni és kifejezni gondolatait. Latin nyelvismerete magas szinten állt.

Bizonyos, hogy a sümegi várnagy iskolába járt. Egy 1561-ben kelt leveléből ugyanis tudjuk, hogy volt neki egy Ráckeven élő, a forrás alapján a kémkedésben is jártas, latinul valamennyire tudó „tót” barátja, akivel egy iskolában lakott.¹⁵⁷ Arra nem áll elég adat a rendelkezésünkre, hogy pontosan megállapítsuk, Ormányi Józsa hol végezte tanulmányait. A kisebb kancellária jegyzőjeként volt lehetősége, hogy latin nyelvismeretét és gyakorlatban szerzett jogi ismereteit tovább mélyítse. Ormányi műveltségére vonatkozó utolsó adatunk a végrendeletéből származik, amelyben összes könyvét János nevű testvérére hagyta,¹⁵⁸ vagyis szabadidejében olvasott is. Az, hogy külön rendelkezett róluk azt bizonyítja, hogy fontos volt neki könyvei sorsa, feltehetően nem csak anyagi, hanem tartalmi és érzelmi szempontból is, ugyanis azokat a legmagasabban képzett testvérére, a bécsi egyetemen tanuló Jánosra hagyta.¹⁵⁹ Ormányi tisztában volt a tanulás fontosságával. Ezt bizonyítja, hogy végrendelete végrehajtói figyelmét külön felhívta arra,

---

156 „Továbbá megbocsájtja K[egyelmed], hogy az én magam kezével nem írhatok Kegyelmednek, mert immáron heted napja vagyok, hogy mind vesztég feküdtem betegségben.” MNL OL E 185 – a. Ormány Józsa – Csányi Ákos No. 14. Sümeg, 1561. augusztus 3. Feltehetően ennek a betegségnek hatására készítette el végrendeletét.

157 „Azért ezen ember által énnekem egy régi ismerőm, kivel egy iskolában is laktam, ki mostan Ráckeviden lakik, titkon ilyen hírt üzent...ki gyakorta Budára jár föl, ki jó magyar, de tót fi, deákul is tud keveset, azt üzente nekem, hogy örömet írna nekem, de nem mer írnia, mert ha a levél kézbe akadna, akkor ő elveszne.” MNL OL E 185 – a. Ormány Józsa – Csányi Ákos No. 12. Sümeg, 1561. június 22.

158 „Joanni Ormanj, fratri meo charissimo...lego universos libros meos.” MNL OL P 57 – II. – I. No. 26. 7–8. p.

159 MNL OL P 57 – II. – II. No. 26. 7. p.

hogy jó oktatásban és nevelésben részesítsék fiát.¹⁶⁰ Unokaöccse, Gáspár sorsát is a szívéen viselte, ugyanis Dorottya húgát csak azzal a feltétellel volt hajlandó vagyonából részesíteni, ha gondot visel fia tanulmányaira.¹⁶¹

A családi hagyományokon túl hivatalviselésre és szolgálatvállalásra ösztönözte a sümegi várnagyot eleinte az is, hogy nem rendelkezett jelentős birtokokkal, így megélhetését más módon kellett biztosítania. A jegyzőként szerzett tudását jól tudta kamatoztatni a nagykomári, valamint a sümegi vár birtokainak igazgatása során is. Ormányi Józsa nem csak a tisztségéből fakadó feladatokat látta el, 1557-ben a Magyar Kamara például levélben szólította fel Újfalusi Ferenc palotai várnagyot, hogy segítsen neki vagy az embereinek a Veszprém megyei rovásadó beszédésében.¹⁶²

Ormányi Józsa személyét egyedülállóvá teszi az is, hogy a reformáció viharos gyorsaságú terjedése ellenére élete végéig hűséges maradt a római katolikus egyházhoz. Ezt bizonyítja, hogy Köves András legfontosabb szervitorává vált, ami feltehetően nem sikerült volna neki, ha vallási kérdésekben urától eltérő nézeteket vall. Egyik Csányi Ákosnak címzett levelében ráadásul felháborodva írt arról, hogy a veszprémi püspökség Páhok¹⁶³ nevű faluját kifosztó katonák közül ketten a templomban a szentképeket is megrongálták.¹⁶⁴ Lelke üdvösségét féltve

---

160 „filius vero meus...ad studia litteraria tradatur, et sub bona eruditione teneatur...” MNL OL P 57 – II. – II. No. 26. 11. p.

161 „...igitur praescriptas res ea conditione eidem lego ad studia pueri Casparis, fraterno amore curam habeat.” MNL OL P 57 – II. – II. No. 26. 8. p.

162 „Cuius quidem subsidii connumerationem et exactionem atque administrationem in comitatu Wesprimiensi concedidimus egregio domino Josepho Ormany, praefecto arcis Symegh.” *Lukinich*, 1943. 45–46. p.

163 A ma szomszédos Alsópáhokkal vagy Felsőpáhokkal azonos, amelyek Keszthelytől nyugatra fekszenek. *Csánki*, 1897. 90–91. p.

164 „Továbbá a vitézek felől a K[egyelmed] írását igen örömet értem, mert a Nagy Sebestyén és Bakos Andor az én uram jószágába sok gonoszságot cselekedtek vala, mert pincéket törtek fel Páhon, embereket fosztottak meg, bor árával mentek el, és azt cselekedték, hogy még a tik alatt való tikmonyokat is a földhöz verték, de azt is cselekedték Páhon, hogy az szentegyházba mentek, és ott a képeket rútol vagdalták, azért erre én is úgy gondoltam vala, hogy megfogassam őket, de Szengyörgy várába szaladtak vala be, és ott azonnal a főszolgabíróval megtartottam vala törvényre, de a nem tiszta búza elbocsájtotta vala őket, kin bizony igen bosszankodtam, de ím jól hozta a kocka, hogy jó helyre akadtanak, azért csak értsem, mikorra kell oda küldenem, én reá küldöm az én uram jobbágyit, akiknek kárt tettek, de K[egyelmed] erősen parancsoljon Orosztonyi uramnak erről, hogy azok el ne szabaduljanak, az Úristen K[egyelmednek] jót ad, hogy efféle latrokat K[egyelmed] megbüntet törvény szerint, és annak felette mindenek dicsérik K[egyelmedet] érte, mert sok szegényt nyomorítottak a latrok meg.” *Szalay*, 1861. 364. p.

a végrendeletében a csákrédneki templom¹⁶⁵ patrónusaira 20 forintot hagyott, ha felújítanák a templomot, ugyanis kénytelen volt a sümegi vár védelmének érdekében lerombolni azt, nehogy a törökök elfoglalják és erődítsék.¹⁶⁶

Az örökség kérdése

Ormányi Józsa halálának pontos ideje nem ismert, azonban feltehetően nem sokkal 1562. november 16-a előtt — Szent Márton ünnepe körül (november 11.)¹⁶⁷ — hunyt el, ugyanis ezen a napon foglalták le Köves András püspök parancsára a néhai várnagy Sümegeen őrzött ingóságait.¹⁶⁸ Oláh Miklós esztergomi érsek, királyi helytartó 1563. március 4-én kelt oklevelében vette a védelmébe a néhai sümegi várnagy árván maradt kiskorú gyermekeit, valamint egy évvel elhalasztotta az apjuk halálával az árvákra szállt összes pert.¹⁶⁹ A gyermekek és velük együtt örökségük is Márk János gyámsága alá kerültek. 1564. augusztus 17-én a vasvári káptalan megidézte Márk Jánost a néhai sümegi várnagy testvérei, Ormányi György, János és Tamás ellenében. Az Ormányi testvérek panasza szerint ugyanis Márk János jogtalanul kerítette a hatalmába az árvákat, illetve örökségüket, ugyanis néhai testvérük őket jelölte ki gyámul.¹⁷⁰

A testvérek panasza csak részben volt igaz, ugyanis Józsa Tamás nevű testvére mellett sógorát, Márk Jánost nevezte meg gyermekei gyámjául.¹⁷¹ Józsa testvérei valószínűleg néhai testvérük örökségéből szerettek volna részesülni az általuk indított per révén. 1565-ben I. Miksa parancsára Zala vármegye megújította pert azzal a feltétellel, hogyha Márk János elégedetlen lenne az ítélettel, akkor a pert

165 Ma Csabrendek Sümegettől északra, egyházát Szent Lőrinc vértanú tiszteletére szentelték fel. *Csánki*, 1897. 40. p.

166 „Quia ad reformationem ecclesiae Chak Rednekiensis ex eo, quod pro defensione arcis Simegh illam ecclesiam destrui feceram, ne Turca, ut tum forma ferebatur, in ea fortalitium aedificaret, lego viginti florenos Hungaricales ea quidem condicione, ut domini et quando patroni nobiles illam ecclesiam edificare voluerint, filius meus, si Deo volenti vixerit, vel eo sublato frater meus, Tomas Ormanj, illis ecclesiae patronis et aedificatoribus reddat pro auxilio.” MNL OL P 57 – II. – II. No. 26. 10. p.

167 MNL OL P 57 – II. – II. – No. 30.

168 MNL OL E 185 – b. – III. – 29. tétel – No. 39.

169 MNL OL P 57 – II. – II. – No. 30.

170 MNL OL E 148 – a. – Fasc. 26. – No. 21.

171 MNL OL P 57 – II. – II. – No. 26. 10–11. p.

küldjék fel a királyi kúriába.¹⁷² A per végső kimenetelét nem ismerjük, azonban úgy tűnik, Jánosnak és Tamásnak sikerült megszereznie Márk Jánostól a még mindig kiskorú Ormányi István és Orsolya, valamint néhai testvérük birtokai és ingóságai feletti felügyelet jogát. Ugyanis I. Miksa egy 1570. december 16-án kelt oklevélben megparancsolta a vasvári káptalannak, hogy a kijelölt királyi emberek egyikével a néhai Ormányi Józsa birtokait, ingóságait, okleveleit, valamint gyermekeit adja át Józsa testvéreinek, Jánosnak és Tamásnak.¹⁷³

Összegzés

Ormányi Józsa halála egy a hódoltsági peremvidéken nem szokatlan, de mindenképpen sikeres életútnak vetett véget. Annak a feltörekvő nemesi rétegnek volt a tagja, amely a Jagelló-korban már nem csak a familiárisi szolgálatban, hanem a tanulásban és a tisztségvállalásban is a társadalmi előrelépés útját látta.¹⁷⁴ A művelt, olvasni szerető, a tanulás és tudás szerepével tisztában lévő Ormányi Józsa tanulmányai, valamint a kisebb kancellária jegyzőjeként végzett munkája során magas szintű magyar és latin nyelvtudásra, jogi- és gazdasági ismeretekre tett szert, amelyeket nagykomári és sümegi tevékenyége során is haszonnal kamatoztatott.

Pécs és Siklós 1543. évi eleste után sok dél-dunántúli nemeshez hasonlóan elhagyta családjá szűkebb otthonát, Baranya megyét, hogy új életet kezdjen. Legkésőbb Várdai Tamás 1544. évi elhunytá után Nagykomáron vállalt szolgálatot, ahol Köves András óbudai préposttól első szerény birtokadományát kapta. Ormányi Józsa és Köves András sorsa ezután összefonódott, ugyanis a veszprémi püspökké kinevezett Köves azonnal megtette Ormányit a veszprémi püspökség új központja, Sümeg várnagyává. Az újonnan kinevezett sümegi várnagy nehéz helyzetben vette át a vár irányítását. Veszprém 1552. évi eleste következtében ugyanis a veszprémi püspökség erősen megfogyatkozott birtokait nem csak újjá kellett szerveznie, hanem azokat a túlerőben lévő török csapatoktól is meg kellett védelmeznie, sőt az elavult sümegi vár modernizálására is figyelmet kellett fordítania. Hiába volt azonban Ormányi Józsa kiváló katona, a püspökség szűkös anyagi lehetőségei miatt csak kis létszámú várőrség állt a rendelkezésére, amely elégtelen volt a sümegi vár alatt elterülő mezővárosnak a török túlerővel szemben

---

172 MNL OL P 57 – II. – II. – No. 37.

173 MNL OL P 57 – II. – II. – No. 40.

174 *Kubinyi*, 1984. 186–188. p.

történő megvédelmezésére. A nehézségek ellenére a sümegi várnagy katonáival együtt Hegyesd 1562. évi visszafoglalásánál is kivette részét a harcokból.¹⁷⁵

Ormányi Józsa szerteágazó feladatai ellenére tehetségének, tudásának és kitartásának köszönhetően családjának is sikerült új egzisztenciát teremtenie, amelynek alapja a Zala megyében szerzett birtokai voltak. Gazdasági tevékenysége nem különbözött más végvárakban szolgálatot teljesítő nemesékétől. Vagyona elsősorban a portyákból, rabkereskedelemből, záloghitelekből, ingatlanvásárlásokból, valamint a termény- és borkereskedelemből származott. Üzleti érzékét bizonyítja, hogy élete végére összesen 7132 forint értékű készpénzt és ingóságot, valamint felbecsülhetetlen értékű birtok- és állatállományt szerzett. Ormányi Józsa a tisztségéből és vagyonából fakadó tekintélyének és befolyásának köszönhetette, hogy sikerült remek házasságot kötnie. Felesége, Ukki Kalauz Anna révén ugyanis Zala és Vas megye jelentős nemesi családjaival került rokonságba, ami a régió köznemesi társadalmába történő sikeres integrációját bizonyítja.

A katolikus Ormányi Józsa tehát összetett, katonai–tisztviselői–szervitori pályát futott be. Nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy a korabeli végvári nemességhez képest milyen fontos szerepet töltött be pályafutásában a tanulás, illetve milyen fontos szerepet tulajdonított annak ő maga is. Életének színtere mindvégig a hódoltsági peremvidék volt, tehetsége ellenére pedig nem tudott, vagy nem akart tovább lépni várnagyi tisztségéből, amely életének végső állomása volt.

Hiába sikerült azonban Ormányinak tehetsége és Köves András támogatása révén Zala megye feltörekvő, jómódú birtokosai közé bekerülnie, halála után családja lehanyaglott, ugyanis fiának nem voltak utódai, családjában pedig nem volt még egy hozzá hasonlóan tehetséges személy. A hanyatlást jól érzékeltette lánya, Orsolya házassága is, aki a jelentéktelen kisbirtokos Körbei, majd Morgai családba házasodott be. A Körbei Jánossal kötött házasságnak köszönhetően azonban a sümegi várnagyra vonatkozó iratok egy része fennmaradt. Ezek alapján pedig Ormányi Józsnak a mohácsi csatát követően útját kereső köznemesség történetébe betekintést nyújtó nem mindennapi életútja, ha hézagosan is, de főbb vonásaiban megismerhető.

---

175 Istvánffy Miklós leírása alapján az ostrom gyorsan, rendezetten ment végbe. *Istvánfius*, 1622. 398–400. p. Ormányi Józsa azonban egyik levelében arról panaszkodott Nádasdy Tamásnak, hogy a parancsnokok csak nehezen tudtak rendet tartani a szervezetlen, sebtében több helyről összevont ostromló seregben. „...hanem csak erről akarnék írni N[agyságodnak], hogy ez táborocska igencsak szertartás nélkül vagyon...de hogy az táborbeli népnek erősen nem parancsolnak, csak az az vétek...” MNL OL E 185 – a. Ormány Józsa – N. Tamás No. 23. Hegyesd, 1562. április 5.

Felhasznált források és irodalom

Levéltári források

DL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár
MNL OL A 57	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Magyar Kancelláriai Levéltár, Magyar Királyi Kancellária regisztratúrája. A 57 Libri regii
MNL OL E 148	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Magyar Kincstári Levéltárak, Magyar Kamara Archívuma. E 148 Neo-Registrata Acta
MNL OL E 185	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Magyar Kincstári Levéltárak, Magyar Kamara Archívuma. E 185 Archivum familiae Nádasdy, Missiles
MNL OL E 554	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Magyar Kincstári Levéltárak, Magyar Kamara Archívuma. E 554 Városi és kamarai iratok
MNL OL P 57	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Családok, testületek és intézmények levéltárai. P 57 A Bezerédy család vámoscsaládi ágának kámi levéltára, Új rendezés, lajstrommal ellátva
MNL OL P 58	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Családok, testületek és intézmények levéltárai. P 58 A Bezerédy család szerdahelyi ágának ménfői levéltára, Törzslevéltár
MNL OL ZML XV. 61.	Magyar Nemzeti Levéltár, Zala Megyei Levéltár, Levéltári Adattár, Zala megye helytörténeti lexikonához készült adatgyűjtés cédulái
ÖStA HKA Hoffinanz Ungarn	Österreichisches Staatsarchiv Hofkammerarchiv Hoffinanz Ungarn

Kiadott források

- ÁHHKO Az Árpád-házi hercegek, hercegnők és királynék okleveleinek kritikai jegyzéke. Szentpétery Imre kéziratának felhasználásával szerk. Zsoldos Attila. Bp., 2008. (Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 45.)
- HO VIII. köt. *Nagy Imre*: Hazai Okmánytár. VIII. köt. Bp., 1891.
- Horváth J. – Timár, 1973.* *Horváth J. Gyula – Timár György*: XVI. századi dikális konskripciók Baranya megyéről (1542, 1551, 1564). In: Baranyai Helytörténetírás, 5. (1973) 7–129. p.
- Illésházy végrendelete Illésházy István és Pálffy Kata végrendelete. Közli: Merényi Lajos. In: Történelmi Tár, 3. sorozat 20. kötet (1897) 749–767. p.
- Isthvanfius, 1622.* *Nicolaus Isthvanfius*: Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV. Coloniae Agrippinae, 1622.
- Káldy-Nagy, 1960.* *Káldy-Nagy Gyula*: Baranya megye XVI. századi török adóösszeírásai. Bp., 1960. (A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 103.)
- Káldy-Nagy, 1966.* *Káldy-Nagy Gyula*: Török adólajstrom Baranyából a XVI. századból. Bp., 1966. (Dunántúli tudományos gyűjtemény. Series historica 36.)
- Komáromy, 1907.* *Komáromy András*: Magyar levelek a XVI. századból. I. közlemény. In: Magyar Történelmi Tár, 4. sorozat 8. kötet (1907) 121–160. p.
- Kissné, 2004.* *Kissné Bognár Krisztina*: Magyarországi diákok a bécsi tanintézetekben 1526–1789. Bp., 2004. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 13.)
- Lukinich, 1941.* *Lukinich Imre*: A podmanini Podmaniczky-család oklevéltára. III. köt. Bp., 1941.
- Lukinich, 1942.* *Lukinich Imre*: A podmanini Podmaniczky-család oklevéltára. IV. köt. Bp., 1942.

- Lukinich*, 1943. *Lukinich Imre*: A podmanini Podmaniczky-család oklevéltára. V. köt. Bp., 1943.
- Závodszy*, 1922. *Závodszy Levente*: A Héderváry-család oklevéltára. II. köt. Bp., 1922.
- Timár*, 1996. *Timár György*: Királyi sziget. Szigetvár várgazdaságának iratai 1546–1565. Pécs, 1996. (Baranya török kori forrásai I.)

Szakirodalom

- Archontológia II. *C. Tóth Norbert et alii*: Magyarország világi archontológiája 1458–1526. II. köt. Bp., 2017. (Magyar Történelmi Emlékek. Adattárak.)
- Bilkei*, 1993. *Bilkei Irén*: Csány Ákos – egy zalai köznemes pályája a XVI. században. In: Gazdaságtörténeti tanulmányok. Szerk.: Kapiller Imre. Zalaegerszeg, 1993. (Zalai Gyűjtemény 34.) 7–16. p.
- Bilkei*, 2011. *Bilkei Irén*: Megyei köznemesi társadalom a Mohács utáni évtizedekben. Zala megye negyedszázada a Habsburg-uralom kezdetén. In: Századok, 145. (2011) 1147–1182. p.
- Bogdándi*, 2014. *Bogdándi Zsolt*: Az erdélyi ítélmesterek társadalmi helyzetéről. In: Műveltség és társadalmi szerepek: arisztokraták Magyarországon és Európában. Szerk.: Bárány Attila et alii. Debrecen, 2014. (Speculum Historiae Debreceniense 18.) 181–192.
- Bónis*, 1971. *Bónis György*: A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon. Bp., 1971.
- Csánki*, 1894. *Csánki Dezső*: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. II. köt. Bp., 1894.
- Csánki*, 1897. *Csánki Dezső*: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. III. köt. Bp., 1897.

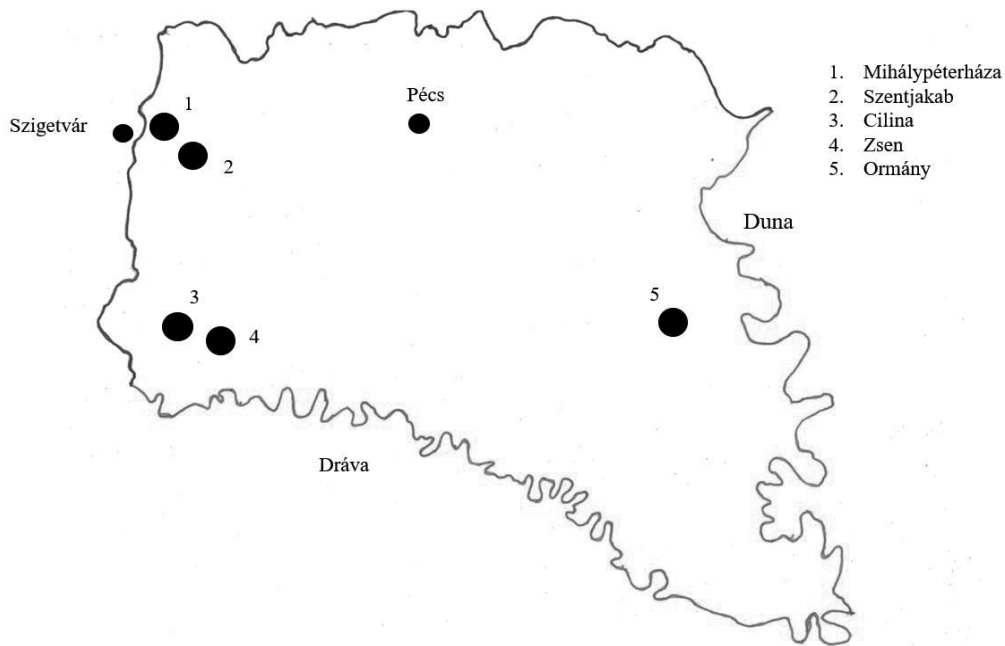
- Dávid*, 1992. *Dávid Géza: A veszprémi szandzsák.* In: Keletkutatás, 1992. tavasz 27–36. p.
- Dominkovits*, 2005. *Dominkovits Péter: Földesúri familiáris, vagy megyei hivatalviselő? Bezerédy György soproni alispánsága (1655–1662).* In: Fons, 12. (2005) 127–161. p.
- Dominkovits*, 2008. *Dominkovits Péter: Főúri udvar – uradalom – vármegye – katolikus egyház. Adatok és szempontok a 17. századi nyugat-dunántúli megyei nemesség mozgástereinek kutatásához.* In: Turul, 81. (2008) 33–42. p.
- Engel*, 1996. *Engel Pál: Magyarország világi archontológiája. I. köt. Bp., 1996. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 5.)*
- Erdélyi*, 1913. *Erdélyi Gyula: Veszprém város története a török idők alatt. Veszprém, 1913.*
- Faragó*, 2019. *Faragó Dávid: Honnan származott Mihálypéterházi Ormányi Józsa sümegi várkapitány? (Ormány és Mihálypéterháza települések lokalizálásának pontosítása.)* In: Turul, 92. (2019) 118–123. p.
- Faragó*, 2020. *Faragó Dávid: A Baranya megyei Ormándi/Ormányi család a 13–15. században.* Turul, 93. (2020) 112–122. p.
- Faragó*, 2020a *Faragó Dávid: A Gorbovai/Izsákfalvi Márk család története a 15–16. században.* In: Turul, 93. (2020) 145–153. p.
- Farkas*, 2019. *Farkas Csaba: A Beycziek. Egy Vas megyei közneemesi család a 15–16. században.* In: Turul, 92. (2019) 107–117. p.
- Fazekas*, 1992. *Fazekas István: Az Illésházy család XVII. századi lezármazása.* In: Turul, 65. (1951–1992) 13–17. p.
- Follajtar*, 1942. *Follajtar Ernő: Baranya vármegye eltűnt helységei. Pécs, 1942. (Községi adattár 4.)*
- Gál-Mlakár*, 2007. *Gál-Mlakár Zsófia: Adatok Verancsics Antal udvarának történetéhez.* In: Fons, 14. (2007) 279–337. p.

- Gecsényi*, 1984. *Gecsényi Lajos*: Katonák és polgárok a győri végvárban a XVI–XVII. században. In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 31. (1984) 4. sz. 664–686. p.
- Hegyi*, 2007. *Hegyi Klára*: A törökhódoltság várai és várkatonasága. II. köt. A budai vilajet várainak adattára. Bp., 2007. (Historia Könyvtár. Kronológiák, adattárak 9.)
- Hőgyész*, 1989. *Hőgyész László*: Sümeg évszázadai. Veszprém, 1989.
- Kanász*, 2017. *Kanász Viktor*: Zalaegerszeg első pecsétjéről és a mezőváros korai hivatali írásbeliségéről. In: *Turul*, 135. (2017) 137–139. p.
- Koppány – Kozák*, 1969. *Koppány Tibor – Kozák Károly*: A sümegi vár feltárása és helyreállítása. In: *Magyar Műemlékvédelem 1963–1966*. Bp., 1969. (Országos Műemléki Felügyelet Kiadványai IV.)
- Kelenik*, 1991. *Kelenik József*: A kézi lőfegyverek jelentősége a hadügyi forradalom kibontakozásában. A magyar egységek fegyverzete a tizenöt éves háború időszakában. In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 104. (1991) 4. sz. 3–52. p.
- Kenyeres*, 2008. *Kenyeres István*: Uradalmak és végvárok. A kamarai birtokok és a törökellenes határvédelem a 16. századi Magyar Királyságban. Bp., 2008. (Habsburg Történelmi Monográfiák 2.)
- Koppány*, 1995. *Koppány Tibor*: A sümegi vár és a devecseri kastély reneszánsz kőfaragványai. Bp., 1995. (Magyarország építészeti töredékeinek gyűjteménye 7.)
- Koppány*, 2014. *Koppány Tibor*: Mihálypéterházai Ormányi Józsa, a várépítő 16. századi sümegi prefektus. In: *Castrum*, 17. (2014) 59–68. p.
- Kubinyi*, 1970. *Kubinyi András*: A magyar genealógiai kutatás. In: *Levéltári Közlemények*, 41. (1970) 213–221. p.
- Kubinyi*, 1984. *Kubinyi András*: Írástudás és értelmiségi foglalkozásuk a Jagelló-korban. In: *Magyar herold*. Szerk.: Kállay István. I. köt. Bp., 1984. 186–208. p.

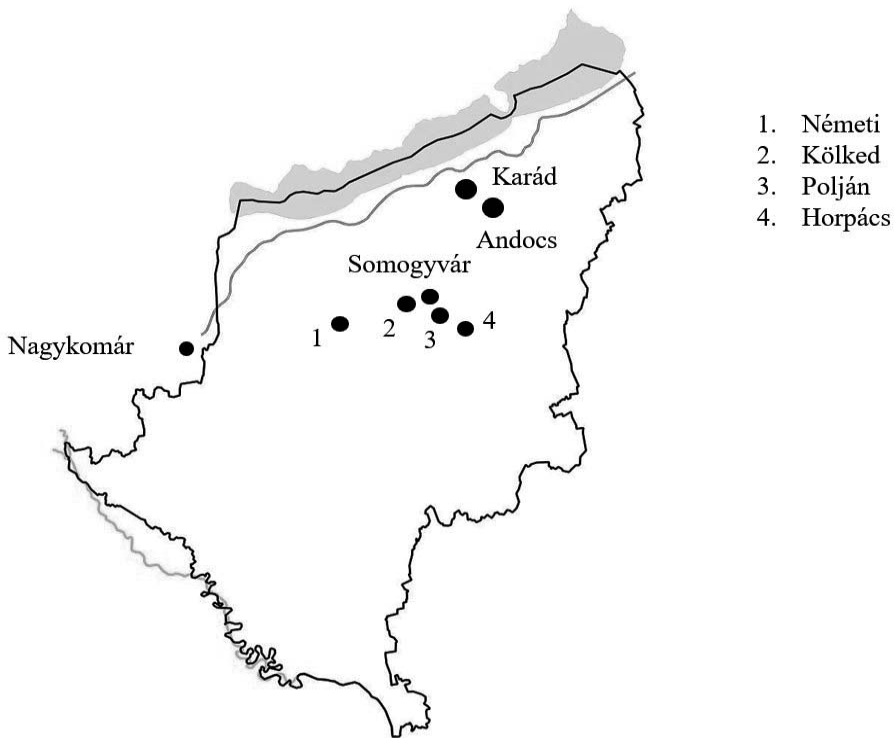
- Laczlavik*, 2013. *Laczlavik György*: A Somogy megyei Várdai család a 16. században. In: *Turul*, 86. (2013) 17–27. p.
- Maksay*, 1990. *Maksay Ferenc*: Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén. II. köt. Bp., 1990. (Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 16.)
- MKL VII. köt. Magyar Katolikus Lexikon. Főszerk.: Diós István. VII. köt. Bp., 2002.
- Nagy*, 1860. *Nagy Iván*: Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. VII. köt. Pest, 1860.
- Nedeczky*, 1891. *Nedeczky Gáspár*: A Nedeczky család. Bp., 1891.
- Pálffy*, 1996. *Pálffy Géza*: A török elleni védelmi rendszer szervezetének története a kezdetektől a 18. század elejéig. (Vázlat egy készülő nagyobb összefoglaláshoz). In: *Történelmi Szemle*, 38. (1996) 163–217. p.
- Pálffy*, 1999. *Pálffy Géza*: A császárváros védelmében. A győri főkapitányság története 1526–1598. Győr, 1999.
- Pálffy*, 2009. *Pálffy Géza*: Pozsony megyéből a Magyar Királyság élére. Karrierlehetőségek a magyar arisztokráciában a 16–17. század fordulóján. (Az Esterházy, a Pálffy és az Illésházy család felemelkedése). In: *Századok*, 143. (2009) 853–882. p.
- Schönherr*, 1913. *Schönherr Gyula*: A Kölkedi család címereslevele 1429-ből. In: *Turul*, 14. (1913) 36–39. p.
- Sz. Simon*, 2014. *Sz. Simon Éva*: A hódoltságon kívüli „hódoltság”. Oszmán terjeszkedés a Délnyugat-Dunántúlon a 16. század második felében. Bp., 2014. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések.)
- Szabó*, 2000. *Szabó Péter*: Török-magyar együttélés a Balaton-felvidéken. In: *Életmód és művelődés Veszprém megyében a 16–18. században*. Szerk.: Tóth G. Péter. Veszprém, 2000. 9–20. p.

- Szakály*, 1987. *Szakály Ferenc*: Egy végvári kapitány hétköznapijai. (Horváth Márk szigeti várkapitány levelezése Nádasdy Tamás nádorral és szervitoraival, 1556–1561). In: Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv, 18. (1987) 45–126. p.
- Szakály*, 1997. *Szakály Ferenc*: Tolna vármegye középkori szolgabírái. (Esettanulmány). In: Történelmi Szemle, 39. (1997) 411–424. p.
- Szántó*, 1972. *Szántó Imre*: A végvári rendszer kiépítése a Balaton környékén 1541–1566. In: A Veszprém Megyei Múzeumok közleményei, 11. (1972) 313–329. p.
- Szántó*, 1986. *Szántó Imre*: A balatoni várak övezete a dunántúli védelmi rendszerben (1541–1690). In: A Veszprém Megyei Múzeumok közleményei, 18. (1986) 261–302. p.
- Szopori Nagy*, 1883. *Szopori Nagy Imre*: A Vezekényi nemzetség és a gróf Czyrákiak. (1.) In: Turul, 1. (1883) 4–12. p.
- Szvitek*, 2011. *Szvitek Róbert József*: Kiskomárom végvár építéstörténete. In: Castrum, 14. (2011) 41–56. p.
- Takáts*, 1915. *Takáts Sándor*: Rajzok a török világból. II. köt. Bp., 1915.
- Tevely Arató*, 2016. *Tevely Arató György*: Turos Miklós (1591–1656). Egy kiskomáromi főtiszt és családja társadalmi mobilitása. In: Századok, 150. (2016) 967–1007. p.
- Trócsányi*, 1980. *Trócsányi Zsolt*: Erdély központi kormányzata 1540–1690. Bp., 1980. (Magyar Országos Levéltár kiadványai III. Hatóság- és hivataltörténet 6.)
- Trócsányi*, 2005. *Trócsányi Zsolt*: Törvényalkotás az Erdélyi Fejedelemségben. Bp., 2005.
- Varga*, 2018. *Varga Szabolcs*: Genius loci. Az Istvánffyak Baranyában. In: „A magyar történet folytatója”. Tanulmányok Istvánffy Miklósról. Szerk.: Ács Pál – Tóth Gergely. Bp., 2018. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések.) 59–87. p.

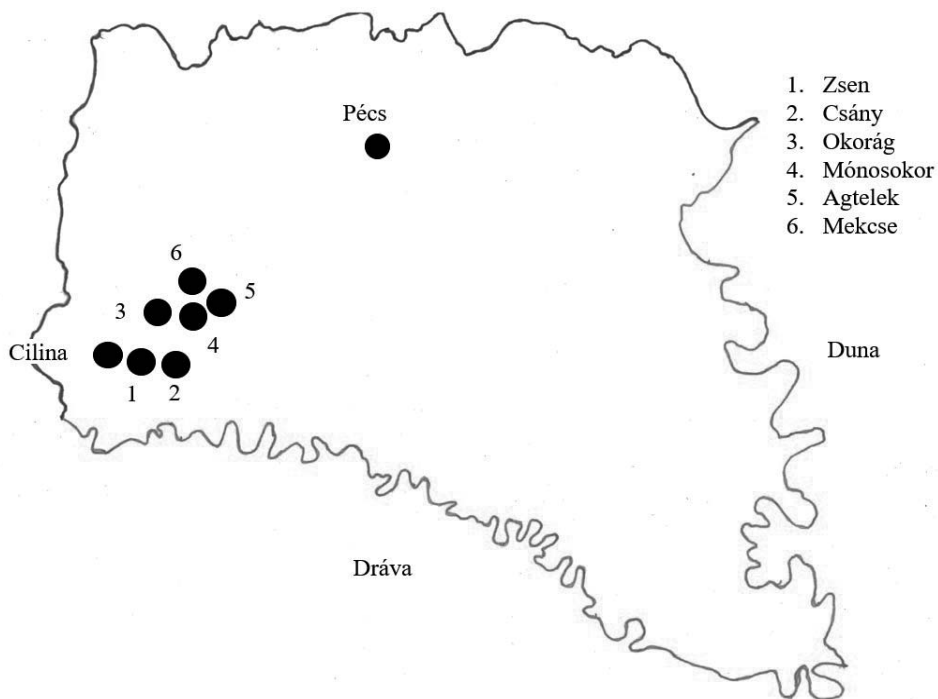
1. melléklet: Az Ormányiak birtokai az 1540–1550-es években (Szerző)

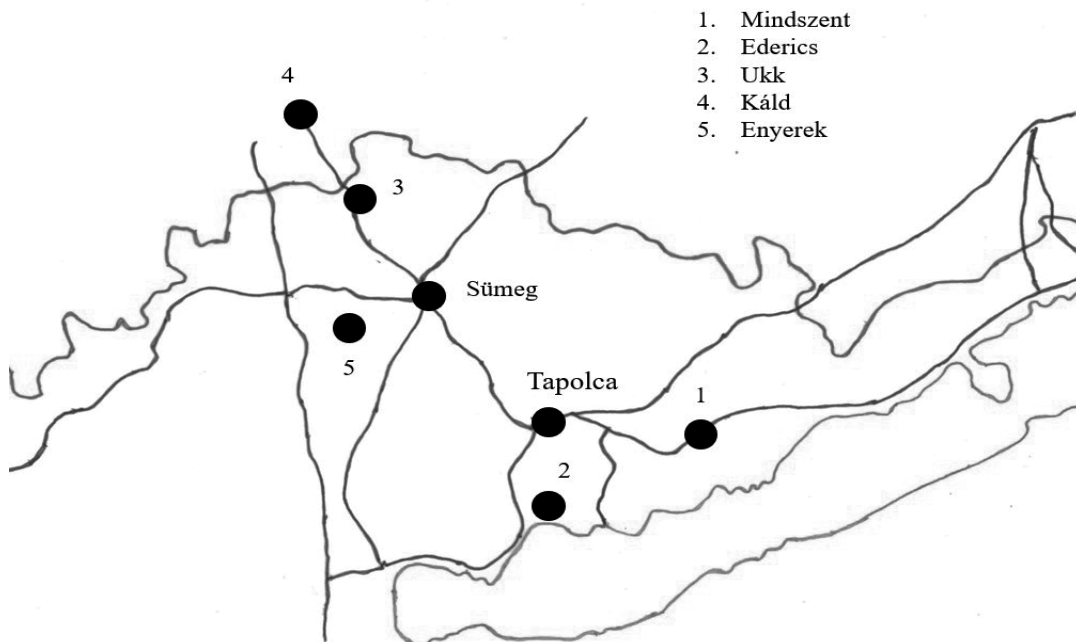
2. melléklet: 1559. február 14-i birtokadomány (Szerző)

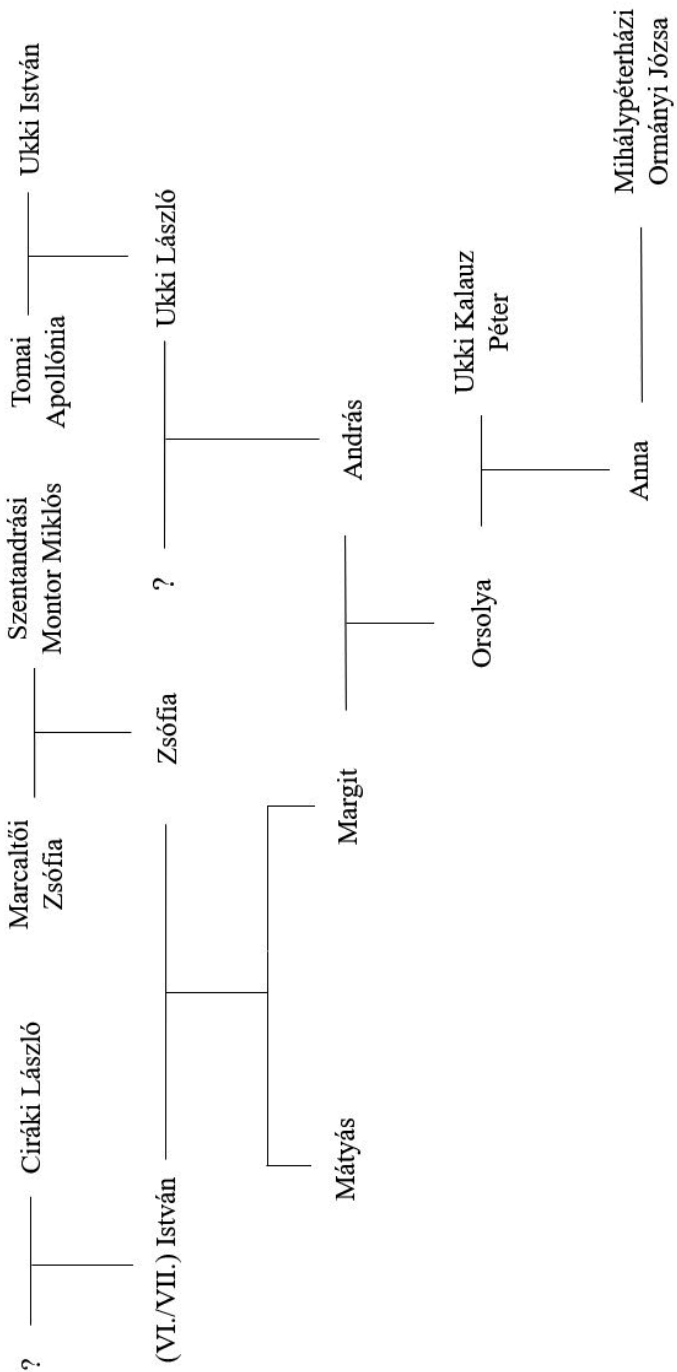
3. melléklet: 1559. április 14-i birtokadomány (Szerző)

4. melléklet: Ormányi Józsa Zala és Vas megyei birtokai (Szerző)

5. melléklet: Ukki Kalauz Anna családfája (Szerző)

NAGY JÁNOS

KALMÁRFFY IGNÁC BUDAI BÍRÓ SIKKASZTÁSI ÜGYE

Esettanulmány a XVIII. század végi budai városvezető elit történetéhez

Az utókor emlékezetében rendkívül ellentmondásos kép él Krammerlauff Ignác (1790-ben történt nemességszerzéséről fogva magyarosítva Kalmárfy) budai bíróról (1754–1823).¹ Számos közhasznú, talán kevésbé ismert cselekedete napjainkig ható és máig látható eredménnyel járt. Kalmárfy az építkezést irányító biztosként nagy szerepet játszott a Szent János-kórház új épületének tető alá hozásában (1818–1820),² továbbá a ferencalmi neogótikus Szűz Mária-kápolna építtetőjeként,³ és az 1808-ban alapított Ludovika katonai akadémia mecénásaként is számon tartja a közemlékezet.⁴ A főváros politikatörténetébe azonban a bécsi udvar besúgójaként, az 1796 és 1812 közötti diéták kormánypárti országgyűlési követeként, illetve a magyar nyelvhasználat kiterjesztését ellenző szónokaként és számos hivatali visszaélés elkövetőjeként vonult be.⁵ A két háború közötti történész-generáció számára Kalmárfy alakja ürügyet jelentett arra, hogy beleszóljon a „mi a magyar?” akkoriban aktuális vitájába, vagyis a középosztálybeli németiség felemás vagy külsődleges asszimilációjáról és áttételesen a magyar polgárosodásról fogalmazzon meg markáns vagy kevésbé markáns véleményt.⁶ Botrányhősnek is beillő életrajza megírásával máig adós a történettudomány.

---

1 Nemeslevelét 1790. november 18-án nyerte el, amit Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlése a következő év március 16-án hirdetett ki. Erre: MNL PML IV.75.b. 6. K-46. Krammerlauff (Kalmárfy család).

2 *Gárdonyi*, 1950. 570–571. p.

3 BFL XV.17.e. 306. 861. doboz. *Komárik* Dénes: Bp. Budakeszi út 51/b. Építéstörténeti tanulmány. 38. p.

4 BFL IV.1002.a. 145. kötet. 1509. p. 3810/1808. Követjelentés és az 1808. évi VII. törvény. Felajánlásának nagysága átlagos volt és a városi követek között sem volt egyedi: pl. a szomszédos Pest város követe nemes Boráros János is 2000 forintot ajánlott fel a Ludovica alapításakor. Erről: *Márkus*, 1901. 396. p.

5 Életpályájára összefoglalóan: *Pálmány*, 2019. 945. p. országgyűlési besúgói szerepére és a magyar nyelv bevezetése ellen elmondott beszédére: *Takáts*, 1932. 267. p.

6 A legfontosabb, részadataikban is értékes munkák: *Tóth*, 1940., *Kósa*, 1941.; *Pukánszky*, 2000. 26–27. p. A korabeli középosztály-diskurzusról ad áttekintést: *Kövér*, 2006. 77–160. p.

Jelen tanulmányomban fordulatos közéleti pályájának egy szeletét, az 1791 és 1796 között zajlott sikkasztási ügyének vázlatos történetét ismertetem. Ennek a botránynak az ügyön túlmutató jelentősége lett: a keletkezett, Budapest Főváros Levéltárában és a Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltárában található vizsgálati iratok a városi elit belső hatalmi viszonyainak, egymás elleni rágalmainak szövevényét tárják elénk, amelyeken keresztül láthatóvá válnak a lappangó társadalmi feszültségek és a hatalmi viszonyok erővonalai. A per kapcsán felvett tanúvallatási jegyzőkönyvek fényt derítenek a városbíró felemelkedésének történetére, vagyis arra, hogy hogyan és milyen „mikropolitikai” módszerekkel jutott hivatalhoz és vált a város megkerülhetetlen vezetőjévé.

A feltárt források és a rekonstruált hatalmi viszonyrendszerek — a kutatás hely-, és várostörténeti hozadékán túl — több, általánosabb politika-, igazgatás-, és társadalomtörténeti kérdés megválaszolásához segítenek hozzá. Feltevésem szerint a XVIII. század végén Budán nem a magisztrátus és a közrendű polgárság között alakult ki vetélkedés a város vezetésében való részvételért, mint a XVIII. század első felében,⁷ hanem a Mária Terézia uralkodása második felében és a jozefinista időszakban kifejlődött, immár hivatásos, sokszor már nemességgel rendelkező tisztviselőrétegen belül. Az egykori magyar királyi székvárosban II. József által megkezdett igazgatási reformok (így az önkormányzat megszüntetése) úgy zajlott le,⁸ hogy ez idő alatt gyakorlatilag a régi tanácsi elit tagjai megőrizték pozícióikat.⁹ A régi patikus–fogadós–kereskedő elit helyére már a század közepén a Bécsben vagy Nagyszombatban tanult, sokszor jogvégzett hivatásos tisztviselők kerültek, ahogy erre a szakirodalom is utalt. Ennek ellenére az egyes hatalmi játszmákban továbbra is fontos konstitutív szerepe maradt a rokonsági kötelékeknek.¹⁰ A bürokratizáció és szakszerűsödés vitathatatlan jeleit méltányol-

---

7 *Géra*, 2014. 401–424. p.

8 A gazdasági-, és pénzügyek szigorúbb ellenőrzését és az intézményrendszer hivatalszerűbb működését célozták a II. József uralkodása alatt Budán bevezetett szervezeti reformok, amelyek egyúttal a városi önkormányzat szűkítésével jártak: *Kállay*, 1989. 241–242. p.; *Bónis*, 1975. 184–186. p.

9 Budán 1783 és 1789 között nem is volt tisztújítás, az ügyeket nagyrészt a régi tisztikar tagjai intézték tovább, a rendszer emberének Margalics Jánosnak a bírói székbe ültetése 1789 novemberében már nem bírt gyakorlati jelentőséggel: *Nagy*, 1963. 388. p.

10 *Bónis*, 1975. 175. p.

va feltételezem,¹¹ hogy a város oligarchikus hatalomgyakorlási metódusai sértetlenek maradtak, miként ezt Kalmárffy Ignác sikkasztási pere is jól illusztrálja.

Egy vízivárosi halász hagyatéka

A XV. századtól kezdve az árvák gyámolítása keresztényi kötelességként a városi magisztrátusok feladatkörében tartozott. Budán a mai felfogással szemben a vér szerinti apjukat elvesztett kiskorúakat tekintették árvának és gyakoroltak felettük erőteljesebb hatósági ellenőrzést.¹² A családfő elhunytakor a magisztrátus által kiküldött tanácsos az Árvahivatal alkalmazottjaival együtt szállt ki a hagyatéki eljárás lefolytatására.

Így történt ez 1789. augusztus 21-én is, amikor Krammerlauff Ignácot küldte ki a városi tanács az elhunyt Müller János Mihály halászmester árvái vagyonát felügyelő biztosnak. A vízivárosi halász ekkor kihirdetett végrendeletében vagyona általános örökösévé kiskorú lányát, Annát tette meg.¹³ Az árvavagyon számbavétele, vagyis egy leltár elkészítése, az árverés lebonyolítása és a hitelezők anyagi kielégítése volt a biztos feladata. A kiküldött biztos a hagyatéki leltárt 1791. április 6-án fejezte be, majd nyújtotta be két nappal később az árvaszámartónak.¹⁴ A tekintélyes, 30.000 forintra becsült polgárvagyon két (összesen 12.000 forintra becsült) vízivárosi házat,¹⁵ ezen kívül szőlőket a sasadi, a gellérthegyi, a felső-németvölgyi, a József-hegyi, az örmezői, az ökörreíti határrészen, Kelenföldön hat hold szántót és 37 hold mocsarat és rétet ugyanott, a Krisztinavárosban házhelyet és a Duna mentén Adonyban egy vízimalomban való részesedést és házat foglalt magába. A hagyatékek értékét növelte, hogy az egyik vízivárosi házban csapszék is

---

11 A két folyamatra a szakirodalomból: *Kállay*, 1972. 107. p.; *Špiesz*, 1981. 85. p.; *H. Németh*, 2007. 75. p.; *H. Németh*, 2009. 296–297. p.; *Sasfi*, 2008. 177. p. A reformkori Pest város tisztségviselőinek példáján mutatja be a jelenséget: *Tóth*, 1996. 28., 31–32. p.; *Szívós*, 1996. 11., 23. p.

12 *Géra*, 2020. 139–140. p.

13 Az iratokban a halász Kristóf és Anna nevű gyermekeire találhatók utalások. Előbbiről az árvaszámadásokban nem, a tanúvallatási jegyzőkönyvekben csak egyszer esik szó. Müller János Mihály végrendeletében egyetlen gyermekének mondja lányát, Annát: BFL IV.1002.y. –1789 – I. 1654. Buda, 1788. március 2.

14 BFL IV.1002.a. 111.kötet. 316.p. 715/ 1791. 1791. április 8.; IV.1008.b. Árvahivatali számadások. Egyes árvák ügyeinek kezelése 1788–1804. 160. nagydoboz. Ignaz Krammerlauff által benyújtott leltár. Buda, 1791.április 6.

15 Az egyik ház (No. 122.) a mai Pala utca és Kapucinus utca sarkán állt, a másik (No. 196.) a mai Vám utca 5. alatt.

működött.¹⁶ A tetemes adósságokkal megterhelt hagyatékából a bíró 14.179 forintot adott át készpénzben és kötelezvényekben az árvaszámtartónak — szokás szerint az özvegynek járó részedést az adósságok lefizetését követően —, melynek számadását május 22-én az jóvá is hagyta.¹⁷

Az özvegy, Müllerné (született Lier) Anna ezután állítólag Margalics János¹⁸ polgármesterhez fordult, és kérte az inventárium helyesbítését az abban talált hiányosságok miatt.¹⁹ A polgármester június 19-én jelezte egy személyes találkozón a bírónak, hogy vizsgálatot fog kérni ellene hűtlen kezelés gyanújával. Már ekkor érezhető volt, hogy a Müller-árvák ügyét a polgármester Kalmárffyval szembeni személyes politikai bosszúhadjárata részévé fogja tenni. Másnap állítólag a tanácsülés előtt „fenyegető arccal” a sikkasztásra célozva megpirongatta a bírót, hogy ő a kútfője azon róla terjengő pletykáknak, miszerint Margalics városvezetői tisztsége állandósításán és a királyi tanácsosi cím megszerzésén fáradozik.²⁰ Az elhangzott vádak kora újkori jogi értékelésével kapcsolatban tudnunk kell, hogy a sikkasztás lopásnak minősült, nem volt önálló jogi kategória, de — Bónis György megfogalmazása szerint — csak fél lábbal állt a büntetőbíráskodás területén, mivel az indított eljárásban a panaszos fél kártérítési igényei érvényesültek.²¹

Az árvák vagyonaival való hűtlen kezelés vádja állítólag nemcsak a városban terjedt el futótűzként, hanem egy 1791. június 21-én keltezett, Kalmárffy ellen tett névtelen feljelentés nyomán a Helytartótanács tagjainak fülébe is eljutott.²² Mi több, ugyanekkor a városi közigazgatás vezetője, Margalics János polgár-

16 BFL IV.1008.b. Árvahivatali számadások. Egyes árvák ügyeinek kezelése 1788–1804. 160. nagydoboz. Krammerlauff Ignác által benyújtott leltár. 1791. április 6.

17 Uo. Buda, 1797. május 5. Setl Antal árvaszámtartó jelentése.

18 Margalics János (1748–1795), egy pesti patrícius- család leszármazottja: apja 1751-ben szerzett családjának nemesi címet. Családtörténete kiválóan példázza a „nemesedés” társadalomtörténeti folyamatát. Ő maga megjárta vármegyei adminisztráció lépcsőfokait: 1778-ban Pest vármegyei alszolgabíró, majd 1789-ben főszolgabíró, később Buda bírója, 1790-ben polgármestere lett, haláláig. *Életére: Pálmány*, 2013. 64. p.

19 BFL IV.1002.uu. 61. doboz. Vegyes iratok. Kalmárffy Ignác sikkasztási perének iratai (1791–1796) (a továbbiakban: BFL IV.1002.uu Kalmárffy-per) fol. 33–39. Buda magisztrátusának felségfolyamodványának fogalmazványa az uralkodóhoz. Buda, 1791. július 10.

20 MNL PML IV.31.b. Acta sedralia 1792. 13. nagydoboz. Kalmárffy Ignác budai bíró ügyében kiküldött királyi bizottság iratai. (a továbbiakban: MNL PML IV.31.b.Királyi bizottság) Kalmárffy Ignác válasza Vay József királyi biztosnak. Buda, 1791. július 10.

21 *Bónis*, 1962. 165. p.; *Kállay*, 1996. 267. p.

22 MNL PML IV.31.b. Királyi bizottság. Névtelen levél a nádorhoz és a Helytartótanácsához. Buda, 1791. június 21.

mester az időközben 1790 áprilisában bíróvá előlépett kollegáját hivatali esküje megszegésével, egy 1000 forintról szóló kötelezvény és nyugta meghamisításával, az eljárás során eladott ingóságokért kapott pénzösszeg egy részének eltulajdonításával vádolta meg. Megállapította, hogy a bíró az özvegyet és az árvákat összesen — egy kisebb polgárvagyonnak megfelelő — nagyjából 2000 forintos összeggel károsította meg.²³ A gyorsan pergő eseményeket a bíróné, Reinprecht Katalin Csáky József helytartótanácsosnak június 22-i tett beismerő vallomása gyorsította fel, miszerint a fent említett 1000 forintos kötelezvény hamisításában maga is bűnrészes volt.²⁴ E mögött az akció mögött férje, Kalmárffy bíró állhatott, aki a tisztességét és jó hírét érő, a sikkasztással kapcsolatos rágalmak miatt kérvényt írt a nádorhoz már június 21-én és kérte, hogy a Helytartótanács küldjön ki ügyében vizsgálóbizottságot.²⁵ A Helytartótanács, mint a közigazgatási ügyek ellenőrzésére hivatott felettes hatóság nem késlekedett a panaszok és a bíróné vallomása nyomán a vizsgálat megindításával. Ennek lefolytatására Vay József helytartótanácsot küldte ki királyi biztosként június 28-án.²⁶

Az ezután lefolytatott, a magisztrátus és a királyi biztos által elrendelt kihallgatások során fény derült arra, hogy az 1000 forint értékű kötelezvény nyugtáját Hoffmann Anna Máriának, egy vöröstímár özvegyének nevében, de a bíró parancsára Thomayer Antal kancellista maga írta alá.²⁷ A bíró elleni gyanút az a megjegyzés is táplálta, hogy a kihallgatás alatt a mellette ülő kancellistának megtiltotta, hogy válaszoljon arra a kérdésre, volt-e különbség a ténylegesen meglévő és a hagyatéki leltárban elszámolt vagyon között vagy sem. Thomayer kancellista még a peres eljárás időtartalma alatt, 1792 elején tisztázatlan körülmények között váratlanul elhunyt, a nem bizonyított szóbeszéd szerint a bíróra tett terhelő val-

---

23 Uo. Margalics János polgármester levele. Buda, 1791. június 20.

24 Erről részletesen *Az elégedetlen szegény rokon színre lép* című fejezetben írtam. Uo. Reinprecht Katalin vallomása Vay József királyi biztosnak (1791. július 17.)

25 Uo. Kalmárffy Ignác kérvénye a nádorhoz. Buda, 1791. június 21. Unokatestvére, a helytartótanácsi kancellista vallomása alapján úgy vélte, hogy — kapcsolatrendszere révén — befolyásolhatja a vizsgálóbiztos személyének kijelölését, hogy a személye iránt engedékenyebb Vay Józsefet, és nem Podmaniczky Józsefet vagy Klobusiczky Józsefet nevezik ki a feladatra. Erre: Uo. Krammerlauff Ferenc kérvénye a Helytartótanácsához. Buda, 1792. február 8.

26 BFL IV.1002.uu. Kalmárffy-per. fol. 17–18. Buda, 1791. június 28. Helytartótanácsi leirat Buda város tanácsának.

27 MNL PML IV.31.b. Királyi bizottság. Thomayer Antal kancellista tanúvallomása. Buda, 1791. június 30.

lomása miatt az utóbbi megmérgeztette.²⁸ A halál okát nem tudhatjuk pontosan, de a bíró a kancellista vallomásából elsősorban az általa elkövetett kötelezvény-hamisítás tényét tagadta a leghevesebben, tehát gyilkosság esetén fő indítéka ez az állítás lehetett.²⁹ Hoffmann asszony a királyi biztos előtt fölvetett vallomása is a bíró ellen szólt: elmondása szerint ő nem tudott semmilyen 1000 forintos váltóról, nem is kérte meg Thomayert a nevében való aláírásra, így a nevezett összeget sohasem kapta kézhez.³⁰ A bíró az eljárás során már a kezdetektől fogva azt állította, hogy a bemutatott kötelezvény nem lehet eredeti, azt ártó szándékkal csempészték a hivataliládájába távollétében, pozsonyi tartózkodása idején, amelyet nem vett észre akkor sem, amikor ennek nyugtáját adminisztrálta.³¹ A királyi biztos az eljárással kapcsolatban számos tartalmi és formai hiányosságot állapított meg a beérkezett panaszok alapján, melyek újabb anyagi károkat okoztak.³² A leltárban szereplő, az árverésen elkelt tárgyak egy részét a bíró szándékosan kisebb értékűre becsülte, mint a valós áruk volt: ezekkel az összegekkel viszont nem tudott elszámolni.³³

A városi tanács a királyi biztos munkájával párhuzamosan folytatta a tanúk meghallgatását, így például a június 30-i *particularis* ülésen, amit a Helytartótanács július 8-ai leiratában a tisztikarnak az ügyben való „érdekeltsége” miatt utólag megtiltott, és Vay József biztos munkájának támogatására szólította fel a tanácstagokat.³⁴ Sőt, a város szembement a Helytartótanács akaratával abban is, hogy még aznap a vizsgálat idejére felfüggesztette bírói hivatalából Kalmárfy Ignácot.³⁵ A tanács másnap — reagálva a helytartótanácsi leiraatra — határozatot hozott arról, hogy Kalmárfyt a város privilégiumai értelmében jogában áll eljárás

---

28 Hirtelen bekövetkezett halálára: MNL PML IV.31.b. Királyi bizottság. Thomayer Antal vallomása. Buda, 1792. január 27.; Pfisterer András budai orvos nyilatkozata a kancellista egészségi állapotáról: Pest, 1792. február 9., továbbá az ügy emlékezete a későbbi országgyűlési besúgó-jelentésekben: *Takáts*, 1932. 267. p.

29 MNL PML IV.31.b. Királyi bizottság. Kalmárfy Ignác levele Vay királyi biztoshoz. Buda, 1792. január 27.

30 BFL IV.1002.uu. Kalmárfy-per. fol. 29–30. Hoffmann asszony német nyelvű vallomása. Buda, 1791. július 5.

31 MNL PML IV.31.b Királyi bizottság. Kalmárfy Ignác válasza Vay József királyi biztosnak. Buda, 1791. július 10.

32 Uo. *Puncta gravatoria*. Buda, 1791. július 6.

33 Uo. „Humillima pro memoria”. 1791. június 29.

34 BFL IV.1002.uu. 61 Kalmárfy-per. fol. 13–14.

35 BFL IV.1002.a. 111. kötet. 669–671.p. 1791. július 8.

alá vonnia.³⁶ A tanács és az *electa communitas* intézkedése nyomán Kalmárffy helyére egyúttal helyettes bíróként Seth Antal szenátort állította.³⁷ A Helytartótanácsához írott válaszfeliratukban a városi tanácsosok hasonlóképpen kérték határozatuk jóváhagyását a következő érvekkel: egyfelől a bírói tisztség tekintélyét a lakosság előtt Kalmárffy teljesen lejárátja, másfelől a felsőbb hatóságokhoz intézett kérvényeivel a város jó hírének is árt. Mindehhez tudni kell, hogy a kora újkori városokban általánosan elterjedt felfogás szerint „*minden bíró az özvegyek és árvák atyja*” volt, így e kihágás különösen sértette a városi hatóság legitimitását a lakosság szemében.³⁸ A tanács a bírói pecsét és kulcsok átvételével Petőcz Márton szenátort és Hittenbacher kancellistát bízta meg, ám a leváltott bíró megtagadta a kért tárgyak átadását, demonstrálva, hogy a tanács döntését jogtalannak tartja.³⁹ A magisztrátus gyors lépései mögött az a félelem állhatott, hogy megelőzze az állítólag Bécsbe utazó bírót, aki feltételezések szerint saját felmentése érdekében tárgyalta volna, és ezzel könnyedén elejét vehette volna ellenségei további ármánykodásainak.⁴⁰

Petíció a bíró felfüggesztéséért és a július 15-i gyűlés

A város és a felsőbb hatóságok közötti feszültséget tovább tetézte, hogy a választott polgárság és a tanács 1791. július 15-én összehívott gyűlésén a bírót elmarasztalni igyekvők és a királyi biztos között súlyos szóváltásra került sor. A szokatlan heveségű vita háttérében a Margalics–Balásy-rokonság kezdeményezésére a gyűlést megelőző napokban indított aláírásgyűjtés állhatott. A királyi biztosi vizsgálat fennmaradt iratai arra mutatnak, hogy a polgárság vezetői — a határozott helytartótanácsi és királyi biztosi tiltás ellenére — petíciógyűjtésbe kezdtek Kalmárffy bíró felfüggesztése, és az erről július 8-án és 9-én hozott tanácsi határozatok érvényesítése érdekében. A július 14-i dátummal kiadott nyilatkozatot a szószólóval az élén 63 budai polgár írta alá.⁴¹ A királyi biztosi tanúkihallgatások

36 Uo. 692. p., 1534/1791. 1791. július 9.

37 MNL PML IV.31.b. Királyi bizottság. 1791. július 8-i tanácsülés jegyzőkönyvének kivonata.

38 *Géra*, 2019. 163. p.

39 MNL PML IV.31.b. Királyi bizottság. 1791. július 11-i tanácsülés jegyzőkönyvének kivonata.

40 A tanács feltételezése egy álhíren alapult, a bíró nem utazott Bécsbe: MNL PML IV.31.b. Királyi bizottság. Kalmárffy Ignác válasza Vay József királyi biztosnak. Buda, 1791. július 10.

41 MNL PML IV.31.b. Királyi bizottság. Uo. Buda, 1791. július 14. A tanúvallomások arra utalnak, hogy a kérvény megszerkesztésében és az aláírások összegyűjtésében Rath József szó-

utalnak arra is, hogy a szavazatszedés nem éppen szabályos módon, a szegényebb és sokszor írástudatlan polgárok fenyegetésével és megdolgozásával, etetéssel-itatással ment végbe.⁴² A bíró mellett egy kisebb, de annál szívósabb csoport tört csak lándzsát, a korábbi szószóló és mészárosmester, Jalics Kristóf vezetésével a „szegény sorsú polgárság” és a polgárok „szabadsága” mellett érvelve.⁴³ Jalics a választott polgárságon belüli ellentét — saját szavaival „rendetlenség” — fő okának, a befolyásolható Rath József szószólót és tímárt tartotta, aki vagyonát eltékoztolta, akit viszont az *electa communitas*-on belül hangadó Pscherer András számvevő vezette előkelő Balásy-rokonság (Locatelli–Magatti–Pavianovics csoport) tartott a kezében.⁴⁴ Kalmárffy bíró narratívájában a bíró elmozdítására szervezett mozgalomban a polgármester iránymutatása alapján annak sógora, Magatti János játszotta a vezető szerepet, akit később a kiküldött királyi biztos személyesen dorgálásban is részesített.⁴⁵ A tabáni rác polgárság, amelynek a bíró megválasztását köszönhette az 1790. évi tisztújítás során,⁴⁶ most eléggé megosztott és ingadozó volt: az írástudatlan, németül kevésbé értő szavazókat egyszer a bíró ellenfelei vették rá a felfüggesztést célzó aláírásra, majd utóbb többen közülük (kimutatha-

---

szólón kívül nagy szerepet játszott Pscherer András számvevő, Locatelli Péter Antal, Magatti János és Pavianovics Ferenc is, akik a polgármester és a magisztrátus tudtával és támogatásával kezdtek bele tevékenységükbe.

- 42 MNL PML IV.31.b. Királyi bizottság. Vay királyi biztosi jegyzőkönyve 1791. július 15-i eseményekről. Mocsy Károly vallomása, ugyanott, Antort Erzsébet vallomása (1791. december 1.) 8. pont.
- 43 A budai közéletben, főként a választott polgárság soraiban a század eleje óta hagyományosan aktív szerepet játszottak a mészáros-, és tímárcsaládok, akik — noha szakmájuk nem túl előkelő volta miatt — a belső tanácsba ritkán juthattak be, de a szószólói tisztséget sorban ők töltötték be. Jalics Krsitóf (1729–1804) 1768 és 1776 között volt a város szószólója: *Géra*, 2014. 314. p. Az ugyancsak mészáros családból származó, de már literátus Pscherer (1746–1803) Buda város első levéltárnoka lett (1776), később végigjárta a hivatali ranglétrát: volt árszámartató (1780), városi számvevő (1787), majd végül szenátorként (1803) fejezte be pályafutását. Róla: *Gyengő*, 1979. 565. p.
- 44 MNL PML IV.31.b. Királyi bizottság. Vay királyi biztosi jegyzőkönyve 1791. július 15-i eseményekről. Jalics Kristóf vallomása.
- 45 MNL PML IV.31.b. Uo. Kalmárffy Ignác levele Vay Józsefhez. Buda, 1791. július 6.
- 46 MNL PML IV.31.b. Uo. Az Aczél István országbírói ítélmester által lefolytatott vizsgálat jegyzőkönyve. Sebastianovich Imre (1792. január 27.) és Andresits József (1792. február 22.) vallomásai.

tóan a bíró párthíveinek kezdeményezésére) az *electa communitas*-hoz vonultak aláírásuk visszavonására, de kérésüket már nem hallgatták meg.⁴⁷

A július 15-i ülésen a királyi biztos először meghallgatta a 'Kalmárffy-párt' vezéreinek számító rokonokat, Krammerlauf Józsefet és Laszlovszky József tanácsosokat.⁴⁸ Majd ismertette a Helytartótanács július 13-i rendeletét, amely illegitimnek nevezte a magisztrátus július 8-i határozatát Kalmárffy felfüggesztéséről, és kérte a bíró visszahelyezését tisztségébe. A királyi biztos e mellett követelte a petíció aláíróitól, hogy álljanak el az ebben foglalt kérésüktől. Az aláírókat támogatandó a polgármester a magisztrátus nevében kinyilatkoztatta, hogy a tanácstagok többsége ragaszkodik korábbi határozatához. Sőt, tovább is ment: szerinte a vádlott a Helytartótanács és az uralkodó védelmébe helyezte magát, vagyis pártatlan döntésre nem lehet számítani.⁴⁹ A szabad királyi városi privilégiumokra utalva állította, hogy jogában áll tisztségviselőit felfüggeszteni. Ezzel szemben a királyi biztos viszont egy korábbi, 1775. évi rendeletre és az 1790. évi 18. törvénycikkre hivatkozva úgy vélte, hogy e téren királyi biztosi vizsgálat nélkül a város egymaga nem dönthet, városi tisztségviselőt viszont a királyi biztos saját hatáskörben leválthat.⁵⁰ A szenátorok ellenállására támaszkodva rendelte el a polgármester az *electa communitas*-sal való együttes ülésezést.

A hangulat ekkor izzott csak fel igazán, amikor a választott polgárság képviselői bekapcsolódtak a vitákba. A királyi biztos — a Helytartótanáctól kapott instrukciójának megfelelően — utasította a jegyzőt arra, hogy az összegyűlt polgárság a királyi biztos jelenlétében, egyenként és írásban szavazatát adja le a helytartótanácsi rendeletet elfogadásáról. Hangsúlyozta azonban, hogy nem arról kell dönteniük, hogy Kalmárffyt felfüggesztik-e vagy sem, csak az *intimatum* tudomásulvételéről határoznak. A polgárság képviselői, így Rath szószóló, Pscherer András és Pavianovics Mátyás szerint a királyi biztos jelenlétében való egyenkénti szavazás a városi polgárság privilégiumainak megsértését jelentené, továbbá ragaszkodtak ahhoz a jogukhoz, hogy bírójukat — mint a földesurak ispánjai-

---

47 Erre leginkább Jalics és társai (Schreger, Krausz) július 15-i és a magát a bíró párthívének mondó Gál István újlaki nemes-polgár július 17-i vallomását idézhetjük: MNL PML IV.31.b. Uo. Vay királyi biztosi jegyzőkönyve. 39., 49. pont.

48 A két tanácsost a bíróval való rokoni összeköttetései miatt ugyanekkor megfosztották szavazati joguktól az ügy további tárgyalása során.

49 BFL IV.1002.a. 111. kötet. 699–704.p. 1544/1791. 1791. július 15. és Vay királyi biztos beszámolója: MNL PML IV.31.b. Királyi bizottság. Vay királyi biztosi jegyzőkönyve az 1791. július 15-i eseményekről és Vay József beszédének fogalmazványa.

50 Petőcz Márton és Rudolph Ferenc tanácsnokok ilyen értelemben szólaltak fel: MNL PML IV.31.b. Királyi bizottság. Vay királyi biztosi jegyzőkönyve az 1791. július 15-i eseményekről.

kat és intézőiket — tetszésük szerint szabadon választhatják és bocsáthatják el. A királyi biztos elutasító válasza alatt a választott polgárság — Pscherer jeladására — mozgolódni kezdett, majd tiltakozásának jeleként, az ülésterem elhagyására készült. A köteles tisztelet hiányát Vay királyi biztos szóvá is tette: „Ne felejtsek el, hogy Önök a Helytartótanács biztosa előtt állnak, mely felé engedelmességgel tartoznak”. A királyi rendeletről való szavazat leadására ismételten csak a Jalic Kristóf vezette, Kalmárffyt támogató csoport volt hajlandó (Vestengruber Mátyás, Krausz Demeter, Schröger Mátyás).⁵¹

A városi tanácsi jegyzőkönyv még néhány párbeszédet is részletesen idézett, amit a királyi biztosi beszámoló elhallgatott, kiemelve a városi polgárokat ért verbális inzultusokat.⁵² E szerint Rath József szószóló kezdte el hosszan ecsetelni a Kalmárffy által elkövetett törvénytelenégeket, amire a királyi biztos mérgesen így fakadt ki: „Önök nincs mit beszélnie, Önnel nem fogok szóba elegyedni.”⁵³ A sértegetést a választott polgárság jelen levő tagjai sem állhatták és állítólag öntudatosan azt válaszolták, hogy „nem vagyunk mi gonosztevők, hogy így kezeljenek bennünket”.⁵⁴ A helytartótanácsi rendeletről — a botrányba fúló események miatt — a szavazást nem lehetett megtartani, a helytartótanácsos „az érdekeltség betegségében” szenvedő város ügyében ígérte, hogy megteszi jelentését Helytartótanácsnál.⁵⁵

A bíró ügye ideiglenesen szeptember 16-án rendeződött, amikor Margalics polgármester és a tanács, illetve a választott polgárság tagjai közül többen „ad audendum verbum regium” (a királyi szó meghallgatására) mentek a Helytartótanácsához, vagyis dorgálást kaptak az érintett tanácstagok a felsőbb hatóságok rendeleteinek való júliusi ellenszegülésük miatt. Egyúttal a Helytartótanács elrendelte, hogy Kalmárffy ügyének lezárultáig a tanács ne tárgyaljon Kalmárffyval kapcsolatos ügyeket az ülésein, a jogszolgáltatás vitelére helyettes bíróként jog-

---

51 Uo. Többen állítólag „hatalmasabb polgárok bosszújáról félve” nem csatlakoztak ehhez a csoporthoz.

52 Ezekről tanúsítvány is készült, amelyet felhasználhattak a királyi biztos leváltását kérő érvelésükhöz: BFL IV.1002.uu. 61. Kalmárffy-per. fol. 119. Vay József július 15-i szerepléséről szóló tanúsítvány.

53 BFL IV.1002.a. 111.kötet. 699–704. p. 1544/1791. 1791. július 15. A communitas a királyi biztos durvaságát jegyzőkönyvbe vétette, tiltakozott az erőszakos elhallgatás ellen.

54 BFL IV.1002.uu. Kalmárffy-per. fol. 119. Tanúsítvány Vay József királyi biztosi szerepléséről. Ez az idézett mondat valószínűleg Pavianovics Mátyás szájából hangozhatott el.

55 BFL IV.1002.a. 111.kötet. 699–704. p. 1544/1791. 1791. július 15.

tudó személyt bízson meg a város.⁵⁶ Margalics János és társai elérték, amit szerettek volna: sikerült a bírót (ha csak ideiglenesen is) felfüggeszteni és a városi tanács irányában rendkívül arrogánsan viselkedő, a kompromittálódott Kalmárffy visszahozatalán igyekvő Vay Józsefet leváltani. Utóbbi helyére szeptember közepétől a jóval rugalmasabb, a helyi viszonyokat jobban ismerő, a különböző érdekcsoportok között ügyesebben lavírozó, 1784 óta Pest megyei alispánként tevékenykedő Szily József került.⁵⁷ Kalmárffy — látszólag elfogadva a jogerős helytartótanácsi döntést — szeptember végén visszajuttatta bírói pecsétjét a városi tanács küldöttének, de deklarálta, hogy a perlekedők között az igazság helyreállítását követően a bírói hatalom újra őt fogja illetni.⁵⁸

A per azonban ezután is úgy nyúlt tovább, mint a rétestészta: újabb tanúkihallgatások kezdődtek, amelyeknek törvényességét és jogszerűségét Kalmárffy több Szily Józsefhez írt levelében vitatta. E szerint Margalics János által szervezett, a budai városházán október 30-án tartott tanúkihallgatások eredménye nem lehetett hiteles, mert a hatóságok erőszakkal csikartak ki vallomásokat a résztvevőktől. Sőt felhívta a figyelmet arra, hogy Margalics polgármester Szily biztos ellen szította a jelenlevőket. Állítólag Müller özvegyét is kihallgatták, megpróbálták meggyőzni vallomása megváltoztatására. Ugyanekkor összehívták a volt bíró hitelezőit és ezeket a neki kölcsönadott tőkeösszegeik betáblázására és mihamarabbi behajtására bíztatták, utalva a Kalmárffyt érő jövőbeli bírósági per következményeire. Meg is nevezte ellenfeleit, azokat, akik — ahogy írta — „a jövőben örök ostoraim lesznek” a városvezetésben: Margalics János polgármestert, Pavianovics János özvegyét (Balásy Klárát), Balásy Ferencet,⁵⁹ Locatelli Péter

---

56 BFL IV.1002.uu. Kalmárffy-per. fol. 56–57., 60–61. Az ezzel kapcsolatos helytartótanácsi leiratok kelte: 1791. szeptember 13., 16.

57 Uo. fol. 58–59. 1791. szeptember 6-i helytartótanácsi leirat.

58 Uo. fol. 66–69. 1791. szeptember 24. Papich Albert kancellista jelentése.

59 Balásy Ferenc Xavér (1748–1828) apja Balásy Ágoston budai bíró, anyja Herselli Mária Anna. Balásy esetében apja szerzett a családnak nemesi címet 1765-ben. Ő maga 1762-ben először a jezsuita rendbe lépett be, 1769-ben még a bécsi Pazmaneum diákja. 1777-ben — feltehetően a rend feloszlata után — Buda város polgára lett. 1778-ban törvényszéki al- majd főjegyző. 1790-ben szenátor lett. 1795-ben városbíróvá választják, de Kalmárffy rehabilitálása után háttérbe szorították, lemondatták. 1800–1828 között a város polgármestere volt. Életére: *Pálmány*, 2013. 59. p.

Antal családját,⁶⁰ Magatti Jánost.⁶¹ A bíró panasza célt ért: Szily királyi biztos eltiltotta a polgármestert az újabb koncepciós jellegű tanúkihallgatásokról.⁶²

Az 1792–1794 közötti időszak ismét a kölcsönös denunciációról szól: Kalmárfy volt bíró ekkor a Margalics János által felhozott és Krammerlauff Ferenc által kezdeményezett újabb tanúvallomások koholt jellegét igyekezett bizonygatni a Helytartótanács előtt, alapvetően sikerrel, miközben Margalics János a város által Bécsbe küldött különböző delegációk tagjaként igyekezett a Müller-féle leltár ügyét napirenden tartani, és a városi ágensen, Enyedi Györgyön keresztül a dikasztériumok saját személye iránti rokonszenvét megnyerni.⁶³

Összességében elmondható, hogy a Müller-féle hagyaték kezelése kapcsán kirobbant sikkasztási per a városon belüli hatalmi törésvonalakat polarizálta és lehetővé tette, hogy az egyes budai érdekcsoportok egymással leszámolhassanak. Míg Kalmárfy bíró a Helytartótanács és rajta keresztül Vay királyi biztos pártfogását tudhatta a háta mögött, addig Margalics polgármesternek a magisztrátusban és a választott polgárságon belül akadtak nagyobb számban támogatói. A bíró ellenlábasainak malmára hajtotta a vizet Vay királyi biztos agresszív, a budai polgárság tekintélyét és kiváltságait semmibe vevő viselkedése, és a Krammerlauff-Kalmárfy családon belüli konfliktus, amelyek még tovább kuszálták az eddig is bonyolult történet szálait. A városi szabadságok és a közjó védelmét középpontba helyező „városi republikanizmus” beszédmódját nem tudták kisajátítani egyik városi párt tagjai sem: míg Rath József és Magatti követői a korrupst városbíró és a polgárság tekintélyét becsmérő királyi biztos ellen léptek fel ennek hangoztatásával, addig a bíró hívei a szegényebb sorsú polgárság véleményének erőszakos befolyásolása és a kiváltságok önkényes értelmezése miatt ostorozták a szószólót és társait.⁶⁴

---

60 Locatelli, itáliai származású kereskedő (1721 körül –1803), később a belső tanács tagja. BFL IV.1420.c Régi vízvárosi és tabáni temető rendezése. Jegyzék a régi vízvárosi temető fenntartani javasolt sírjairól és síremlékeiről (1938) No. 340.

61 A felsorolt nevek: BFL IV.1002.uu. Kalmárfy-per. fol. 90–91. Kalmárfy Ignác levele Szily József alispánhoz. Buda, 1791. október 30. és ugyanott: fol. 92–93. 1791. november 4.

62 MNL PML IV.31.b. Királyi bizottság. Pest, 1791. november 8. Szily József királyi biztos levele Margalics Jánoshoz.

63 Összefoglaló jelleggel erre: BFL IV.1002.uu. Kalmárfy-per. A Helytartótanács leirata Szily József alispánhoz. Buda, 1794. június 20. fol. 212–214.

64 A városi republikanizmus, más szerzőknél „kommunalizmus” kora újkori fogalmára a német szakirodalomban találhatunk analógiát. Fontos különbség, hogy ez a késő középkorban a közép-európai térség német népessége körében kialakult polgári öntudat — túlélve az állam a városok szövetébe való abszolutisztikus beavatkozásait — a XVIII–XIX. század fordulójától a

Bizonyítékok és érvek: Szily József 1791. október végi vizsgálata

Az új királyi biztos 1791. október 26-án felszólította a budai magisztrátust, hogy tegyék meg észrevételeiket a Müller-féle sikkasztási ügygel kapcsolatban. A két nappal később az Árvahivatal tisztviselői által elkészített jelentés 24 pontban foglalta össze a bírói számadás és leltár hiányosságait, melyek egy része már a korábbi vizsgálatokban is előbukkant. A legfontosabbakat így foglalhatjuk össze, kiegészítve a bíró ezekre tett észrevételeivel:⁶⁵

1. A Müller-örökösök tulajdonában maradt sashegyi szőlők műveltetéséről és bevételeiről szóló elszámolások hiányosak, illetve a tanúvallomások szerint a szőlők termését a bíró magának tartotta meg.
2. Kalmárffy bíró a vízivárosi Müller-ház csapszékében — összejátszva a kocsmárossal — több, mint 300 forintnyi összegű bort méretett ki a saját borából, megrövidítve az özvegyet és az árváját. Ezzel szemben a bíró szerint a kocsmáros kezelte már harmadik éve a Müller-család szőlőit, aki saját hasznára gazdálkodott és így az özvegyet és az árvát meg is károsította.
3. Az árverés során 1789 szeptemberében összegyűlt pénzösszeget (2500 forint) a bíró majdnem két évig magánál tartotta, nem adta át az Árvahivatalnak és ezek után sem fizetett kamatokat.
4. A bíró a majdnem két évig nála letétben levő, az elhunyt halász által feleségének hagyott 2000 forintnyi örökségből két év után is csak 1700 forintot fizetett ki. A bíró szerint a férj által a feleségre hagyott 1700 forintot az asszonynak korábban tényleg kifizette, de az asszony az eladott bútorokért kapott összeget magánál tartotta, és ezek árát (300 forint) most rajta követeli.
5. A bíró saját magának 80 forintot vett fel a hagyatékkal kapcsolatos, közelebbről nem részletezett munkákért, nyugták benyújtása nélkül. A bíró szerint az összeg valójában 50 forint volt.
6. Müller asszony háza az árverésen áron alul, 14.000 forint helyett 12.000 forintért kelt el. Az árverési hirdetményt nem az előírások szerint tették

---

liberális városi reform egyik támasza lehetett. Magyarországon erre a bázisra az eltérő politikai-társadalmi adottságok miatt nem lehetett támaszkodni. Erre: *Schilling*, 1988. 102., 141–143. p.; *Schultz*, 1994. 11. p., *Meier*, 1994. 37., 65–66. p.

65 MNL PML IV.31.b. Királyi bizottság. „Reflexiones super inventario substantiae Joannae Mülleriana...”. (Buda, 1791. október 28.) és Kalmárffy Ignác a királyi biztoshoz címzett levelei: ugyanott, 1791. november 26. és december 16.

közzé, így az összes érdeklődő nem lehetett jelen a licitatio-nál. A bíró szerint az árverés megfelelt az előírásoknak. A házat egyébként az asszony sógora, Deladamin kéményseprő vette meg, amit természetesen akkor az asszony sem sérelmezett.

7. Szlatinyi Ferenc, néhai bíró az árverésen kívül, mélyen áron alul jutott hozzá két darab nagyméretű vasalt hordóhoz a hagyatékból, köszönhetően Kalmárfyhoz fűződő jó kapcsolatainak.
8. Kalmárfy bíró egyetértésével Vehner Gottfrid, királyi lottóigazgató és a végrendelet végrehajtója a hagyatékból megtartott magának egy hintót, két lóval együtt, több szekér szénát és egy arany zsebórát, melyek mind a leltárból, mind az árverésből kimaradtak.⁶⁶
9. Az 1000 forintos hamis kötelezvényrel és kamataival kapcsolatban a bíró újabb történettel állt elő, amelyben az özvegyeket gyámolító bíró hagyományos szerepét domboríthatta ki. Szerinte a szorult anyagi helyzetben levő Hoffmann asszony kívánságára ő maga volt, aki Vehner Gottfridtól, a hagyaték végrehajtójától hozta el a mondott kötelezvényt és fizette vissza Hoffmann asszonynak, a vöröstímár özvegyének. A tranzakcióról szóló nyugtát Hoffmann asszony kívánságára ő íratta alá Thomayer cancellistával.

Összességében csak annyit állapítanék meg, hogy a bíró védekezési stratégiája kevésbé a tényszerű cáfolatra épült, sokkal inkább ellenfelei felsőbb hatóságok szemében való morális hiteltelenségét próbálta bizonyítani. A bíró a királyi biztoshoz írt leveleiben igyekezett Müllerné asszonyt „rendetlen életű”, erkölcstelen vígözvegyként beállítani, aki eltékozolta, elzalogosította néhai férje vagyont, intim kapcsolatban áll sógorával, a hivatását nem is gyakorló, vagyontalan Jetilek Ferenc seborvossal, sőt korábbi házasságon kívül viszonyából gyermeke is született.⁶⁷ Az önálló özvegy gyakran vált a korabeli rosszindulatú pletykák céltáblájává, a kortársak (a férfi családfői kontroll hiányából fakadóan) könnyen feltételez-

---

66 Vehnernek több ezer forinttal tartozott az elhunyt Müller halász és özvegye is, joggal látjuk tehát ebben a cselekedetében, hogy Vehner csak a hitelbe kiadott pénzéhez akart hozzájutni.

67 Állítólag férje még életében erkölcstelen feleségét javítóházba is akarta zárni, de barátai lebeszéltek. Az asszony magánéletével kapcsolatos vádak a bíró 1791. november 26-i levelében és egy korabeli kihallgatási jegyzőkönyvben egyaránt megtaláljuk: MNL PML IV.31.b. Királyi bizottság. Buda, 1791. november 26. és „Deo et utrum” ugyanott (No. 96.).

hették sztereotip módon erkölcsstelen életmódját.⁶⁸ Ennek oka, ahogyan ezt a kora újkori mentalitás és mindennapi élet kutatói is megállapítottak, hogy az olyan hosszú távon is önállóan háztartását és a családi gazdálkodást irányító polgárözvegy (mint Müllerné) a korszakban kivételes jelenség volt. Így nem kerülhették el a megbélyegzést sem. Ezek az amúgy vagyonos asszonyok gyakran rászorultak férfi rokonaik, legtöbbször sógoraik segítségére, mint ahogyan az idézett példa is mutatja.⁶⁹ A bíró stratégiájának célja a korabeli özvegyekkel kapcsolatos negatív előítéletek felvonultatásával az volt, hogy a felsőbb hatóságok előtt az özvegy szavahihetőségét megkérdőjelezze és így az egész sikkasztással kapcsolatos eljárásnak az élet elvegye.

A családi kapcsolatok szerepe

Az egyre bonyolódó konfliktus rejtélyéhez és a városon belüli „pártosodás” struktúráinak felfejtéséhez megoldást egy az 1811. évi tisztújításkor felvett „atyafisági vizsgálat” adja a kezünkbe, amely a hivatalban levő, és az egyes tisztségekre jelölt személyek neve mellett rokonsági kapcsolataikra is kitér. Noha a vizsgálat és a Kalmárffy Ignác ellen indított per között majdnem két évtized telt el, ám történetünk főszereplőinek két, egymástól markánsan megkülönböztethető családi és hivatali kapcsolatrendszer mindkét esetben jól látható. Az egyik házassági kört, a Margalics–Pavianovics–Balásy–Magatti–Locatelli-féle hivatalviselők csoportja alkotja. Az ebben érdekelt városi hivatalnokok mind Balásy-lányt vettek feleségül, sógorságban álltak egymással. Álljon itt két példa! Balásy Ferenc jegyző, későbbi polgármester egyik húgát, Klárát Pavianovics János bíró vette feleségül. Pavianovics 1788-ban meghalt, Balásy Klára második férje az új bíró, majd polgármester a pesti polgárcsaládból származó, a Pest megyei főszolgabírószágból II. József idején főispáni kinevezés útján a budai közéletbe, helyi kötődés nélkül beleszóppent Margalics János lett.⁷⁰ Locatelli Péter Antal, itáliai származású keres-

---

68 A parázna özvegy gyakran alkalmazott toposzára: Erdélyi, 2020. 20. p.; Mihalik, 2020. 197–225.p.

69 Mint a hagyatéki iratokból kiderül az özvegy sógorával, Jetilekkel együtt az árva lány gyámja volt. Ez megfelel a korabeli gyakorlatnak, amikor az apa halála után az anya maradt a vagyon kezelője és a gyámi teendőket egy férfi gyámjáról együtt látta el. Erre: Géra, 2020. 142.p.

70 Kalmárffy Ignác narratívájában Margalics Jánossal szemben hatásosan játszotta ki az idegenellenesség kártyáját, hogy miszerint Margalics János 1789. évi bírói kinevezésekor idegenként semmilyen budai ingatlannal nem rendelkezett, és tisztségbe emelésével számos idősebb, több

kedő pedig Balásy Borbálát, a városi jegyző másik lánytestvérét vezette oltárhoz 1776-ban.⁷¹ Velük szemben Kalmárfy bírónak csak két vérrokona–szövetségese volt a városvezetésben: az egyik nagybátyja, Krammerlauff József tanácsos, a másik sógora (Veronika nevű lánytestvérenek férje), Laszlovszky József, aljegyző, majd tanácsos, a város diétai követe. A választott polgárság soraiban is csak egy ismert távoli atyai rokona, Schröger Mátyás akadt.⁷²

A fent említett eseteket áttekintve megállapíthatjuk, hogy a másodlagos rokonság, vagyis a sógorság erős köteléket jelentett a városi közélet küzdőterén, nem csak a magánéletben. Talán választott korszakunkra is igazak lehetnek a 18. század első felének budai családi viszonyait vizsgáló Géra Eleonóra sorai: „az élethossziglani sógorságban valóban hittek, fivérük–nővérük halálát követően, akár több évtized múlva is gondoltak a már új házasságban élő korábbi sógorra, sógornőre, támogatták, segítették élete végéig, ha úgy adódott”.⁷³ A pesti származású Margalics János II. József időszakában „*novo homus*”-ként főispáni kinevezéssel került a város élére, amit a budai vezető polgárcsaládokba való beházasodással próbált kompenzálni. Úgy látszik, hogy a hatalmi küzdőterén ez a hátránya vele szemben továbbra is kijátszható maradt, de karrierje 1790 utáni alakulására — ez a jelek szerint már nem nyomta rá bélyegét.⁷⁴

Az elégedetlen szegény rokon színre lép

A tanúvallomásokból az is kiderül, hogy Kalmárfy bíró unokatestvére, Krammerlauff Ferenc Xavér (1767 körül — 1813) helytartótanácsi kancellista

---

évtizedes hivatali érdemekkel rendelkező budai polgár érezhetett mellőzést: MNL PML IV.31.b. Királyi bizottság. Kalmárfy Ignác válasza Vay József királyi biztosnak. Buda, 1791. július 10.

71 *Gál*, 1996. 363. p.

72 BFL IV.1002.nn 4. nagydoboz. Kimutató a budai tisztségviselők rokonsági kapcsolatairól, 1811. 95–99. p.

73 *Géra*, 2019. 188.

74 A II. József idején a szabad királyi városok élére kinevezett „*homo novus*”-ok jelenségéről Buda, Pest és Sopron példáján: *Bónis*, 1975. 185. p.; *Nagy*, 1963. 383–386. p.; *Házi*, 1981. I. köt. 108. p. Hozzá hasonlóan kerületi főispáni kinevezéssel került be a városi tanácsba 1786-ban Petőcz Márton, kerületi biztos, akit az 1790. évi tisztújításon megerősítettek hivatalában. Úgy tűnik, hogy a volt jozefinista hivatalnokokat Budán a város befogadta és karrierjük 1790 után sem tört meg. Erre: BFL IV.1002.ee Az 1790. május 14-i tisztújítás jegyzőkönyve.

is összejátszott rokona tönkretételére Margalics polgármesterrel.⁷⁵ Krammerlauff Ferencről a tanúvallomások elég egyoldalú, de plasztikus képet rajzolnak fel. A korán apa nélkül maradt Ferenc unokabátyja várbeli házában nevelkedett és a ház urának asztalánál is étkezett, akinek hamar a bizalmába is férközött.⁷⁶ Az állandóan adósságokban úszó,⁷⁷ de Bécsben és Pozsonyban is kölcsönből vett magyar nemesi ruhában parádézó ifjú hamarosan vissza is élt a rokoni gondoskodással:⁷⁸ elcsábította a hivatali ügyeiben sokat utazgató bíró feleségét, és az ő közreműködésével — egy lakatos segítségével — kinyitatta a bíró ládáját és az ott letétben lévő Müller-féle árvavagyonyból egy alkalommal jelentős összeget sikkasztott el.⁷⁹ A leltár fogalmazványából is egyes részeket kitöröltek és új tételleket toldottak be. A lopást váltóhamisítással leplezték, egy Hoffmann Anna Mária nevére hamisított 1000 forintos kötelezvényvel,⁸⁰ amihez állítólag a kiskorú Reinprecht Antal aláírását is igénybe vették.⁸¹

---

75 BFL IV.1002.uu. Kalmárfy-per. fol. 266–267. „Extractus delationis D. Ignatii Kalmárfy contra Dominum Joannem Margalics consul Civitatis Budensis factae”. Krammerlauff életrajzi adataira a halotti anyakönyv bejegyzését használtam: MNL OL X 2001. A 59. Alsó-Víziváros halotti anyakönyve, 1787–1844. 1813. március 8-i bejegyzés.

76 Apja, (idősebb) Krammerlauff Ignác 1772-ben végrendelkezett, négy gyermekére tekintélyes (egyenként 1000 forintos) készpénzvagyont hagyott: BFL IV.1002.y. I. 1238. Krammerlauff Ignác végrendelete. 1772. augusztus 13.

77 A telekkönyvek és a periratok a kancellista szorult anyagi helyzetére utalnak: házára 1792-re 9000 forint értékű adósságot tábláztak be. Ebből 5400 forinttal egyik lánytestvérének és sógorának tartozott. A kelenföldi mocsárnál levő, örökölt rétvét adósságai miatt ugyanekkor eladta Mayer Ferenc sörfőzőnek 1600 forintért, amelyet hitelezői kielégítésére letétbe kellett volna helyeznie a Telekhivatalnál, de ő 80 forintot még ebből is elsikkasztott: MNL PML IV.31.b. Királyi bizottság. Reinprecht Katalin levele a királyi biztoshoz. Buda, 1792. január 29. és BFL IV.1009.c 147. köt. 275. fol. Buda, 1792. február 17.

78 A hivatali ügyekben a pozsonyi országgyűlésre utazó Krammerlauff szeretőjét kérte egyes ruhadarabok beszerzésére és elküldésére: MNL PML IV.31.b. Királyi bizottság. No. 3., 11. (dátum nélkül).

79 Kalmárfyné Vay királyi biztosnak tett legkorábbi ismert vallomásában ezt a sikkasztást teljesen magára vállalta, és a lopás időpontját 1789 végére datálta, amikor férje a Müller-árvák hagyatéka ügyében Adonyba utazott. Az összeg a kamataival együtt 1150 forintot tett ki. Erre: Uo. Reinprecht Katalin vallomása Vay József királyi biztosnak (1791. július 17.).

80 Az összeg 1150 forintot tett ki a kamatokkal együtt, de a Kalmárfyné által Krammerlauffnak átadott összeg ennél lényegesen nagyobb lehetett, a Csáky József helytartótanácsosnak bevallott 2000 forint körül lehetett: Uo. Reinprecht Katalin vallomása Vay József királyi biztosnak (1791. július 17.).

81 Reinprecht Antal 1779-ben született, erre: *Kempelen*, 1915. 9. köt. 42. p. és MNL PML IV.31.b. Királyi bizottság. Reinprecht Antal vallomása (1791. július 12.).

Mint már korábban említettem, hogy a sikkasztási vádak napvilágra kerülését követően nem sokkal, június 22-én Kalmárfyné — lelki összeroppanását hangsúlyozva — gyóntatópapja jelenlétében Csáky József helytartótanácsosnak megvallotta bűnrészességét a Hoffmann-féle kötelezvény meghamisításában, és bemutatott egy kimutatást a kancellista által elvett pénzüsszegekről, illetve egy kötelezvényt 2000 forintról, amelyet az utólag az árvák pénzalapjából és a Kalmárfy családtól eltulajdonított pénzüsszegek ellentételezésére állított ki.⁸² Az asszonyt Krammerlauff újabb és újabb pénzekért zsarolta, sőt több volt szolgáló tanulsága szerint tettelesen is bántalmazta: a férjétől való elszakadásra, illetve annak arcának elcsúfítására biztatta, hogy ne tudjon a nyilvánosság előtt megjelenni a városházán.⁸³ A cselédek által adott narratíva szerint az asszony csak félelemből nem szakított a család jó hírét lábbal tipró rokonával.⁸⁴

Számos hasznos részinformációval szolgál az eljárásra nézve Krammerlauff Ferenc Szily József királyi biztoshoz intézett, 1792 februárjában írt levele. Szerinte ő maga csak segíteni igyekezett a sikkasztásra vetemedett bírón, mint rokonán, és helytartótanácsi tisztsége révén kapcsolatait latba vetve igyekezett közbenjárni azért, hogy a neki kedvező Vay József és ne más kapjon a királyi biztosi megbízást. Vay leváltását követően azonban az új királyi biztos hivatalba lépésétől kétségbe esett Kalmárfy bűneit részben felesége vállalta magára, részben áthárította férje rokonára. Krammerlauff szerint Vinzent Schalkhammer, volt trinitárius szerzetes, az asszony gyóntatója volt az, aki „a Kalmárfy-ház parazitája”-ként az okirat-hamisítási vádat igyekezett rábizonyítani. Ezzel szemben Krammerlauff Ferenc szerint éppen az ex-trinitárius volt az, aki egy kötelezvényt hamisított utólag, hogy ezzel álcázza Kalmárfy sikkasztását.⁸⁵ A Királyi Tábla előtt tett tanúvallomások szerint Schalkhammer állítólag a kapucinus rendházba ment, ott egy bizonyos Menas pater társaságában találkozott Hoffmanné asszonnal és kötelezvényt állított ki számára 1000 forintról a bíró és neje megbízásából, mintha ezzel az összeggel a Müller-féle árvahagyatékából neki még adósa lenne.⁸⁶

---

82 Uo. Reinprecht Katalin vallomása Vay József királyi biztosnak (1791. július 17.) és Vay József királyi biztos vizsgálati jegyzőkönyve (1791. július 2.).

83 Uo. Albrecht Barbara vallomása (1791. október 25.).

84 Uo. Elisabetha Antortin vallomása (1791. december 1.).

85 Uo. Franz Krammerlauff kérvénye a Helytartótanácshoz. Buda, 1792. február 8.

86 A periratokból kiderül, hogy Hoffmann özvegye tényleg adott kölcsön 735 forintot korábban Müller halász családjának, amit később a hagyatéktevő elárverezett házára terhelhetett rá. Az 1000 forintos hamisított kötelezvényt az asszony tudtával állították ki, noha látjuk, hogy ő ezt

A családon belüli feszültséget mutatja, hogy Kalmárfy hamarosan ki is tiltotta házából a kancellistát, aki viszont latin nyelvű pasquillust (gúnyverset) is íratott egy pappal rokona ellen,⁸⁷ egy vadászaton balesetnek álcázott módon pus-kájával megsebesítette, többször nyilvánosan a megfenyegette a leveleiben csak „vörösfejű Ignác”-nak, szóban „átkozott vörösfejű gazember”-nek nevezett unokabátyját.⁸⁸ 1792 januárjában Kalmárfy Ignácné a (már említett) 2000 forintos követelését akarta betábláztatni az elszegényedett (éppen egyik réjtjétől megváló) rokonnak, Krammerlauff Ferenc helytartótanácsi kancellistának a vagyonára. Krammerlauff erre tiltakozást intézett a városi tanácshoz a követelés jogtalanságáról. Margalics polgármester — kihasználva az alkalmat a bíró elleni újabb fellépésre — nem utalta a tanácsülés elé a betáblázási kérvényt. Erre Kalmárfy bíró állítólag bement a városházára és kikapta a kancellista kezéből Krammerlauff Ferenc tiltakozó levelét. A két unokatestvér közötti konfliktust valószínűleg a háttérből Margalics bíró szította és igyekezett saját hasznára fordítani.⁸⁹ A korszak mentalitásának kutatóinak sorait olvasva feltételezhetjük, hogy Krammerlauff a házból való kitiltásától kezdve nem számított rokonnak: a kora újkori családot vizsgáló kutatások szerint az atyafiság a családi közös célokért való cselekvés során jött létre, az ezeket megtagadók már nem számítottak bele az atyafiság körébe, még ha az illető vérrokon is volt.⁹⁰

Összességében megállapítható, hogy egyfelől Kalmárfyné asszony beadványaiban és vallomásaiban már a kezdetektől felvállalta bűnrészességét a sikkasztási ügyben, férje ártatlanságát hangsúlyozva, másfelől számos enyhítő körülményt tudott felhozni saját mentségére. Hivatkozhatott a befolyásolható, gyenge nőről alkotott hagyományos sztereotípiára,⁹¹ saját jogi műveltségének hiányára, közvetve Krammerlauffra, a „malíciózus csábító”-ra, mint értelmi szerzőre hárít-

---

később kategorikusan tagadta: Erre: Uo. Hoffmann Anna Maria, Menas kapucinus atya, Volter Károly vallomása.

87 Uo. No. 41. Hauptmann Katalin vallomása.

88 Krammerlauff és Kalmárfy viszonyára a szolgálók vallomásai: Uo. Hauptmann Katalin (1791. október 25.) és Elisabetha Antortin vallomása (1791. december 1.), és ugyanott, No. 11. Krammerlauff Ferenc levele Kalmárfynéhez (d. n.).

89 BFL IV.1002.uu. Kalmárfy-per. fol. 161–162. Buda, 1792. január 24. és Uo. fol. 163–164. Buda, 1792. február 24. Krammerlauff Ferenc két levele a városi tanácshoz. Uo., fol. 266–267. Kalmárfy Ignác feljelentésének kivonata (d. n.).

90 *Erdélyi*, 2019. 172. p.; *Erdélyi*, 2020. 8. p.

91 A XVI. századtól elterjedt keresztény-humanista nézetek a nők szellemi és jogi kisebbségét, természetes esendőségét hirdették férfítársaikhoz képest, amely érvelés a vizsgált szövegekben is tetten érhető. Vö: *Ingendahl*, 2006. 204–205., 222. p.

va a felelősséget. Előnyt próbált abból is kovácsolni, hogy „az isteni-emberi törvényeknek megfelelően” már az eljárás elején bevallotta elkövetett bűneit. Családja nemesi címe, apja, Reinprecht Ferenc több évtizedes vármegyei és városi hivatalviselésére is saját és családja tisztességét igazolja — vélte az asszony.⁹² Narratíváját erősítették szolgálóinak (írásos bizonyítékokkal) alig igazolható tanúvallomásai, akik egységesen Krammerlauff kancellista gátlástalanságáról beszéltek. A periratokat végigtekintve az a sejtésünk támadhat, hogy a Kalmárfyné nevében keletkezett latin és német nyelvű, jól megformált és hatásos retorikát alkalmazó beadványokban sokkal inkább a minden eszközzel saját magát megmenteni igyekvő férj szólal meg, mint a lelkiismeretfurdalásokkal terhelt, sokszor cselekvésképtelenséggel küzdő, és feltételezett bűnrészessége, illetve házasságtörése miatt a közvélemény szemében is rossz hírűvé vált feleség.⁹³

„Pokolra akar menni, hogy bíró legyen” — Kalmárfy Ignác pályakezdése⁹⁴

A peres iratanyag — a város igazgatás- és társadalomtörténetét vizsgáló kutató szemszögéből — igen értékes, de a sikkasztási ügy valóság tartalmának megállapítása szempontjából mellékes jelentőségű hordaléka a Kalmárfy Ignác karakterét és hivatali pályájának 1791-ig terjedő szakaszát firtató tanúvallomások sora, melyeket Krammerlauff Ferenc kérésére készítettek a vizsgálat során. A Királyi Tábla esküdt jegyzői által felvett vallomások tendenciózus kérdésfelvetései és a városi hatalmi mező különböző pontjain álló cselekvők egy csupán poétikai értelemben „igaz”, részleteiben esetleg szándékos vagy szándéktalan túlzásokkal, nagyításokkal teli karriertörténetet vázolnak fel. Noha az így összeállt életrajzot nem minden ponton tudom hivatali iratokkal alátámasztani, illetve cáfolni, de a vallomások színes narrációja reményeim szerint önmagában is elegendő lehet, hogy életszerűbb képet adjon a XVIII. század végi Buda közéletéről és ebben

---

92 MNL PML IV.31.b. Királyi bizottság. Katharina Reinprecht beadványa az uralkodóhoz (dátum nélkül).

93 A XVIII. századi eleji gyakorlathoz hasonlóan a korabeli asszonyok is férjük felhatalmazásával jelentkeztek írásban a városi hatóságoknál, sőt tettek vallomást nejük nevében, mivel a korabeli normák szerint a férjnek kellett a kívülvilág felé képviselni a családot: *Géra*, 2019. 125., 130. p.

94 Az idézet Balásy Ferenc jegyző tanúvallomásából származik: MNL PML IV.31.b. Királyi bizottság. Aczél István ítélmester által lefolytatott tanúkihallgatás jegyzőkönyve.

Kalmárffy Ignác „kivételesen normális” életpályájáról.⁹⁵ Az ebből elénk táruló életrajz révén a korabeli budai informális politika működéséről és a polgárság politikai mentalitásáról is kaphatunk némi fogalmat.

Anyakönyvi adatok tanulsága szerint „főhősünket” Ignác Xavér néven 1754. augusztus 7-én keresztelték meg a budavári plébániatemplomban. Apja, Krammerlauff János György, Buda város alkamarása volt.⁹⁶ Ignáccal a Krammerlauffok harmadik generációja volt már jelen az egykori magyar királyi székváros közéletében. A nagyapa, Ferenc György számos szőlőbirtokot szerzett és az előkelőnek számító Várnegyedben birtokolt házat, tanult kádármesterként 1715-ben nyert polgárjogot.⁹⁷ Végigjárta a módos iparosok számára elérhető városi közhivatali ranglétrát: 1722-ben lett a hatvanas polgárság, 1723-ban a külső tanács tagja, 1729-ben törvényszéki esküdt, majd — a rebellis Matty Vilmost váltva a belső tanács megelégedésére — 1730-ban szószóló lett.⁹⁸ Ignác apja, János György még kitanulta a kádármesterséget, de úgy tűnik, hogy ő inkább a város határában egyre kiterjedtebb és általa tovább növelt szőlőiből (és a borkereskedelemből) élhetett meg. 1752-ban alkamarássá választották meg, mely hivatalát negyed századon át, 1777-ig töltötte be.⁹⁹ A városi ingatlanok kezelésével foglalkozó, nagy felelősséget igénylő tisztségében eltöltött hosszú hivatali ideje arra utal, hogy egyrészt a magisztrátus meg volt elégedve munkájával, másrészt, hogy vagyoni helyzete ezalatt stabil volt, különben nem tudott volna anyagi felelősséget vállalni a közvagyonban esetlegesen keletkező károkért.¹⁰⁰ Figyelemre méltó, hogy a család már korán felismerhette a felsőbb oktatásban rejlő lehetőséget, amely mintaként

---

95 A fogalomra: *Szijártó*, 2014. 53. p. A mikrotörténelem szókinéséből átvett kifejezés egyfelől utal arra, hogy a preindusztriális társadalmakban bizonyos normák áthágása jelentette a szabályt, másfelől arra, hogy egy-egy marginális eset egy rejtett valóságot tárhat föl.

96 BFL XV.20.2. A 53. Felekezeti anyakönyvek mikrofilm-másolatai. Budavári katolikus plébániatemplom anyakönyve.

97 BFL IV.1002.u.1. köt. Buda szabad királyi város polgárkönyvei. 57.fol. és családi viszonyaira alapvető forrásul szolgál végrendelete: BFL IV.1002.y. I. 1139. Krammerlauff Ferenc György végrendelete.

98 *Schmall*, 1899. II. 271., 310. p.

99 BFL IV.1002.nn. 2. kötet. 123. p. Budai városi tisztviselők lajstroma.

100 Az alkamarás feladataira: *Kállay*, 1972. 35. p. A korszakban a városok kauciók levelet követeltek a hivatalba lépő tisztviselőtől egy bizonyos összegről, amiből a hivatali ideje alatt keletkező kár esetén a jóvátételt megfizethette, így tőle is: BFL IV.1002.uu. Misc. antiqua No. 268.

ott lebeghetett Ignác neveltetésekor.¹⁰¹ Ez a családi stratégia egybeesett a felsőbb hatóságok városi igazgatás modernizációját célzó igényeivel, amelyeknek tanult (literatus), és jogot végzett hivatalnokokra volt szüksége.¹⁰² János György egyik testvére (Ignác későbbi keresztapja), Krammerlauff Ferenc József (1730–1797) már a bécsi egyetemen jogot tanult, és részben képzettségének, részben a kamarai hatóság támogatásnak köszönhetően gyorsan haladt előre a városi hivatali ranglétrán: a Magyar Kamara ajánlására 1754-ben törvényszéki esküdt, majd fiatalon, 1762-ben a belső tanács tagja lett.¹⁰³

A budai iparos-kereskedő polgárcsaládok fiainak értelmiségi pályára özőnlése jellemezte az 1760-1770-es éveket, Ignác diákkorának időszakát.¹⁰⁴ Felsőfokú tanulmányait Bécsben és Nagyszombatban végezte, ahol „kamarai-politikai tudományokat” (vagyis a korban modernnek számító kameralisztikát) és jogot tanult két évig, majd 1776-ban négyévi joggyakornokoskodás (jurátus) után Pesten tett ügyvédvizsgát.¹⁰⁵ Ezután — ahogy írja egy későbbi kérvényében — több évig ügyvédkedett az ország különböző törvényhatóságain.¹⁰⁶ Valójában — mint Szinnyei József írói lexikonjából kiderül — Niczky Kristóf tárnokmester mellett volt sokáig magántitkár.¹⁰⁷ Az ő támogatását valószínűleg később is maga mögött tudhatta, így lett 1785-ben tárnokszéki jegyző.¹⁰⁸

Krammerlauff Ignác a város közéletébe 1780-ban rögtön egy vesztegetési botrányral robbant be. A város ekkor kísérletet tett egy harmadik jegyzői (aljegyzői) állás létesítésére, talán nem függetlenül Krammerlauff sógorának, Laszlovszky József korábbi fiskálisnak és frissen megválasztott aljegyzőnek a támogatásától. A tisztségre Krammerlauff Ignácot meg is választották, — talán ebben szerepe

---

101 Fallenbüchl Zoltán tanulmánya utal arra, hogy a Budán lakó értelmiség száma először az 1760–1770-es években ugrott meg mérhetően, majd a központi kormányzatszervek 1783–1784-es Budára költöztetése tovább növelte számárányukat. Erre: *Fallenbüchl*, 1986. 100. p.

102 *Sasfi*, 2008. 177. p.

103 BFL IV.1002.ee. 1. nagydoboz. Buda, 1754. április 22., 1755. március 14., 1762. október 15. A városi tanács felterjesztéseinek fogalmazványai a Magyar Kamarához.

104 Fallenbüchl Zoltán idézett tanulmánya mellett: *Bónis*, 1975. 175. p.

105 *Pálmány*, 2013. 61–62. p. és kérvényében rövid életrajza: BFL IV.1002.e 1408/1782.

106 BFL IV.1002.e. 1408/1782.

107 Internetes változat: <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/k/k10129.htm> (2020. augusztus 19-i letöltés)

108 A korabeli gyakorlat szerint a városok delegálták saját jogtudó képviselőiket a tárnokszékre jegyzőként, akik általában egyben az adott város jegyzői, tanácsnokai voltak, de feladatuk ellátásáért a tárnokszéktől állandó fizetést ekkor még nem kaptak. Erre: *Veres*, 1968. 48–49, 105. p.

volt a Krammerlauff által a város szenátorainak juttatott dukátoknak¹⁰⁹ —, ám a Magyar Kamara a közeli atyafisági kapcsolatokra és a takarékosagra hivatkozva megtiltotta a tisztség létrehozását.¹¹⁰ A heves vérmérsékletű fiatalember állítólag ekkor a városházán tartózkodó Dimsics Sebestyén szenátornak rontott, és — a városi kancellisták füle hallatára — sikertelenül próbálta visszakövetelni a korábban neki adott pénzét.¹¹¹ A korabeli vallomások szerint az alsóbb hivatalok elnyerése érdekében szokásban volt a városi tanácsstagok megvesztegetése, ám valószínűleg az ügylet nyilvánosságra jutása és a hivatalért folyamodó fiatal kora miatt az eset a kortársak számára is feltűnő lehetett.¹¹²

1782-ben ismételten folyamadott az aljegyzőségéért, ezúttal sikerrel. Ekkor már — kérvénye tanulsága szerint — harmadik éve a város aljegyzője (1780 óta későbbi sógora, Laszlovszky József) mellett fizetés nélküli gyakornokként működött.¹¹³ Felhozta rokonságának a város érdekében kifejtett érdemeit: apja huszonöt évi alkamarásként szolgálta a várost, elhunyt apósa, Franz Reinprecht árvaszámartóként és szenátorként működött a köz érdekében.¹¹⁴ Hivatkozott az 1737. évi Erdődy György-féle királyi biztosi vizsgálat aktáira, amelyből kitént, hogy a bizottság a városnak előírta, hogy az egyetemen jogot végzett városi polgárfiakat a városi hivatalokban való alkalmazásnál — mindenki mással szemben — előnyben részesítse. Továbbá egy két évvel korábbi tárnokmesteri leiratot idézett, hogy a városi hivatalokra jelentkezők között hiány volt a jogvégzettekben, ezért ezek felvételét támogatni kell. Mindezeket az érveket figyelembe

---

109 Valószínűleg a család rokona, Sztatinyi Ferenc tanácsos is kapott a pénzből. Más forrásból tudjuk, hogy Sztatinyit vadhúsokkal igyekezett pártjára vonni: MNL PML IV.31.b Királyi bizottság. Aczél István ítélmester által lefolytatott tanúkihallgatás jegyzőkönyve. Sebatianvich Imre (1792. január 27.) és Andresits József (1792. február 22.) vallomása.

110 A rendeletre: BFL IV.1002.a. 83. köt. 58. fol., r. 1780. április 29.; uo. IV.1002.g 215/1780., 277/1780.

111 MNL PML IV.31.b Királyi bizottság. Aczél István ítélmester által lefolytatott tanúkihallgatás jegyzőkönyve. Sebatianvich Imre (1792. január 27.) és Andresits József (1792. február 22.) vallomása.

112 A késő középkori és kora újkori Nyugat-Európában a hivatalok-, és szavazatok adásvételében nagy szerepe jutott a korban legitimnek tekintett ajándékozásnak, ám ha ez nem titokban történt, hanem nagy nyilvánosságot kapott, akkor az ügyletet már korrupciónak bélyegezték meg. Erre: *Engels–Fahrmeier–Nützenadel*, 2009. 4. p.

113 A szabad királyi városokban a városi kancelláriákban — a jövőbeli fizetett állás reményében — alkalmazott díjtalan gyakornokokra: *Fallenbüchl*, 1989. 40. p.

114 Reinprecht Ferenc Xavér (1724–1781) Pest vármegyei táblabíró, 1762-ben vármegyei szolgabíró volt. 1757 és 1759 között városi árvaszámartó, 1766-tól szenátor volt. Életrajzi adatai: *Kempelen*, 1915. 9. köt. 41. p.

véve kérte, hogy az uralkodó mentse föl a másodfokú rokonság „terhe” alól és jelöltesse a tisztújításon a megüresedett senatori helyek egyikére.¹¹⁵ A budai tanács először ellenvetést támasztott Krammerlauff kérvényével szemben a Helytartótanácsához intézett feliratában. Érvei között szerepelt, hogy a kérvényezőnek fiatal kora miatt érdemi közigazgatási tapasztalatai nincsenek, a tanácsba a szokás szerint csak sok éves hivatali szolgálat után vehetik fel, sőt sokan vannak rajta kívül, akik erre érdemesek. Ezen túl négy rokona is ült a tanácsban: az említett apján és apósán kívül sógora, Laszlovszky József városi fiskális és nagybátyja, Krammerlauff József is. Mivel a vérrokonok „természetes vonzalom”-mal viselkednek egymás iránt, vagyis hajlamosak egymást elfogult módon támogatni, amiből kár származhat a városra — vélték a budai magisztrátus tagjai.¹¹⁶ Hogy kik lehettek a felirat értelmi szerzői, ezúttal nem tudjuk, de az atyafisági kapcsolatok és érdekeltég vádjai miatt a városnak a következő években is több alkalommal kellett még mentegetőznie és egyes esetekben felmentést kérnie a hatékonyabb városigazgatást kialakítani igyekvő felsőbb hatóságok előtt.¹¹⁷ Mindenesetre a kért felmentést és az aljegyzői hivatal — Sebastianovics ügyész ellenjelöltsége ellenére — az ifjú Krammerlauff elnyerte, köszönhetően a Klinglmayer József polgármesternek és Szlatinyi Ferenc szenátornak juttatott (pénzben és természetben nyújtott) ajándékoknak.¹¹⁸

A korabeli polgárság önszemléletének és a felvilágosodás jegyében az állami funkciók gyakorlásakor jelentkező összeférhetetlenségi elvnek a konfliktusát jelentkezését tapasztalhatjuk Krammerlauff pályáivén is, amely egyben a városigazgatás általános kora újkori „gyermekbetegségének” tüneteit hordozza magán. Például Budához hasonlóan Székesfehérváron a hivatalnokréteg tagjai a polgárság soraiból kerültek ki, a városi kancelláriában a polgárok fiai kaptak elhelyezést, akik atyjuk érdemeire hivatkoztak a tisztségek betöltésénél. A változást elméletileg II. József korszaka hozta, amikor leiratok egész sora tiltotta a városoknak, hogy ne vérrokonság vagy közelállóság miatt jelöljék hivatali helyekre a

---

115 BFL IV.1002.e. 1408/1782.

116 Uo.

117 1784-ben Ebenhöch Antal ügyvéd jelentette fel a budai magisztrátust ezekkel a vádakkal, erre: *Bónis*, 1975. 185. p. Krammerlauff Ignác esetében is ismételten kérni kellett az ez alól való mentesítést, így 1782-ben aljegyzői tisztség elnyerésekor, vagy az 1790-es bíróvá választásakor.

118 A belső tanács tagjainak meggyőzése főképpen a vadászaton történt, amelyben Krammerlauffnak segítségére volt bizalmasa, Andresits József nevű ügyvéd is: MNL PML IV.31.b. Királyi bizottság. Aczél István ítélmester által lefolytatott tanúkihallgatás jegyzőkönyve. Sebastianovich Imre (1792. január 27.), Andresits József (1792. február 22.) vallomása.

jelentkezőket, mindhiába.¹¹⁹ Krammerlauff Ignác — talán pártfogóinak köszönhetően — a vizsgált időszakban mindhárom alkalommal megkapta a felmentést a vérrokonsággal kapcsolatos tiltás alól (1782, 1789, 1790).¹²⁰

A kortárs vallomástevők (mint később látjuk joggal) emelték ki, hogy a városi hivatalok megszerzésében fő motivációja az ezekből nyerhető bevételek maximalizálása volt. A közjő a korszakban egyre gyakrabban hangoztatott szolgálatának szóvirágai mögött a rideg anyagi valóság tényei sorjázta: a városi tisztviselőnek magának kellett kitermelni hivatalviselése költségeit, amelyben segíthette adott esetben ügyessége és a pozíciójával járó monopolhelyzet.¹²¹ Az aljegyzői tisztről való lemondásának (1787) okát a kortársak abban látták, hogy a II. József által véghez vitt városi közigazgatási reform során fizetését is csökkentették (400 forintról 300-ra), távlati célja, vagyis a belső tanácsba való bejutás ekkor még nem válhatott valóra.¹²² Működését nem nevezhetjük hivatalszerűnek, talán részben az elégtelen anyagi ösztönzőerő miatt szaporodtak meg a hanyagságára vonatkozó panaszok már aljegyzői és az ezzel egy időben végeztt tárnokszéki munkája során. Míg az előbbi esetben lemondását követően derült ki, hogy elintézetlen perek sokaságát kellett helyette Andrisits ügyvédnek dűlőre vinni ideiglenes aljegyzőként, addig az utóbbi munkakörében a perek referálását a tárnokszéki üléseken, a jegyzőkönyvek vezetését helyette gyakorlatilag az altárnokmester végezte el.¹²³ Mivel a tárnokszéki jegyzői feladatok ellátásáért külön fizetés a korszakban még nem járt, ezt aljegyzői munkáján felül kellett volna végeznie, így sejtethetjük, hogy motivációja ehhez a munkához sem sok lehetett.¹²⁴ A megfelelő alkalom a hivatali számlátrán való továbblépésre a következő évben jött el, amikor Pavianovics

---

119 Kállay, 1996. 376–377. p. és Bónis, 1975. 184–185. p.

120 Az 1790. évre lásd: BFL IV.1002.a. 110. kötet. 576–577. p., 2134/1790.

121 Egyes korrupciókutatással foglalkozó szerzők a modern kor előtti tisztviselők állásukra, mint „üzem”-re tekintettek, amelyet profitorientált módon igyekeztek kiaknázni. Erre: Klaveren, 1957. 290–292. p., Waquet, 1984. 10–11. p., kritikájára: Engels–Fahrmeier–Nützenadel, 2009. 4. p., Plumpe, 2009. 24. p., Engels, 2016. 61–62. p.

122 MNL PML IV.31.b. Királyi bizottság. Aczél István ítélmester által lefolytatott tanúkihallgatás jegyzőkönyve. Andresits József (1792. február 22.) vallomása. Az 1792. évből fennmaradt fizetési jegyzék szerint például a polgármester és bíró 600 forintot, egy szenátor 400 forintot, a város főjegyzőjének éves fizetése 500 forint volt, amelynek sokszorosát tették ki a tisztséggel járó illetékek, ajándékok stb. Az előbbiekre: BFL IV.1002.ee. 1792. évi hivatalnoki fizetések jegyzéke.

123 Uo. Andresits József (1792. február 22.) vallomása.

124 A tárnokszéki jegyző feladatkörére, díjazására: Veres, 1968. 105. p. Valószínűleg 1787-ig, aljegyzői tisztségből való lemondásáig láthatta el hivatalát.

János bíró elhunyt, helyére (immár a józsefi központosítás jegyében kerületi főispáni kinevezéssel) ideiglenesen „főhősünk” szövetségese Sztatinyi Ferenc került, a polgármester pedig nagybátyja, Krammerlauff József lett. A városi önkormányzatiság felfüggesztése idején a pesti kerületi biztos, Almássy Pál kinevezésével tudott csak helyettes tanácsosi címhez jutni, amit Sztatinyi és Krammerlauff József közbenjárása révén szerzett meg.¹²⁵ Tanácsosi címének véglegesítésére 1789-ben került sor a Spevágh János szenátorral való különalkuja révén. Ennek értelmében az idős és beteges Spevágh lemondott tanácsosi helyéről Krammerlauff Ignác javára, azzal a feltétellel, hogy eddigi hivatali javadalmazását élete végéig élvezheti.¹²⁶ Az állandó hivatali fizetést nélkülözni kényszerülő újdonsült tanácsos viszont — a kortársak véleménye szerint — bőségesen kárpótolta magát a tanács által rábízott kiküldetések során napidíjakkal, illetékekkel és az ennek során elkövetett visszaélésekkel (sikkasztás, előnyben részesítés a törvényszéki ügymenetben csúszópénz ellenében stb.)¹²⁷ Volt olyan kiküldetése, amelynek során saját bevallása szerint az éves szenátori fizetéssel megegyező összeget keresett.¹²⁸ A Müller-hagyaték leltárának ügye ezek szerint csak egy csepp volt abban a tengerben, amelyben még számos hasonló visszaélésre bukkanhatunk.

Krammerlauff II. József halálát követően, a városi önkormányzat helyreállítását jelző 1790 tavaszi tisztújításon Schilson János báró, királyi biztos jelölésével és támogatásával, illetve a Sztankovics János volt tabáni ortodox bíróval kötött különalkunak köszönhetően a tabáni választópolgárság nagyszámú voksával emelkedett Buda város főbírájává. Szembefordult korábbi szövetségésével, a volt helyettes bíróval, az 1789 novembere óta a polgármesteri tisztet betöltő

125 Uo. Sebatianvich Imre (1792. január 27.) vallomása. A kinevezésre: BFL IV.1002.h. 44/1788. Pest, 1788. június 15.

126 A központi kormányhatóságoknál is bevett gyakorlat volt a munkavégzésre alkalmatlanná vált idősebb hivatalviselő feladatainak ellátására egy ifjabb kollega munkába állítása (félfizetéssel vagy anélkül gyakornokként), különösen a nyugdíjellátás kiterjesztése előtti időszakban. Erre: *Fallenbüchl*, 2003. 34–35. p.

127 A vallomást tevők közül többen említették a Sponsl-javak árverésekor eltulajdonított készpénzt, az árván maradt unokaöccse, Reinprecht Antal vagyona felleltározásakor eltüntetett és az inventáriumból szándékosan kihagyott több hordó vörösbor történetét. A vagyonos kereskedőpolgár, Gumpinger Lipót válási ügyében némi kenőpénz fejében Gumpinger javára változtatta meg a kérvényező számára nem túl kedvező korábbi, már kihirdetett ítéletet. Ezekre: MNL PML IV.31.b. Királyi bizottság. Aczél István ítélmester által lefolytatott tanúkihallgatás jegyzőkönyve. Andresits József, Sebatianvich Imre, Balásy Ferenc, Magatti János tanúvallomása.

128 Ez a megállapítás Verther Katalin perére vonatkozhatott: uo. Andresits József vallomása. A törvényszéki iratok alapján az 1790-ben befejezett pert ténylegesen Krammerlauff Ignác referálta: BFL IV.1014.a. 50. köt, 426/1790. 235.p.

Szlatinyi Ferencsel, akit most vele szemben alulmaradt a bíróválasztáson és akit — előzetes megegyezésük értelmében — viszonyosan kellett volna segítenie.¹²⁹ Szlatinyi állítólag az elszenvedett vereség következtében hamarosan gutautésben elhunyt.¹³⁰ Krammerlauff oldalán feltűnt még a tabáni sörfőző, valószínűleg Mayer Ferenc,¹³¹ és a későbbi felfüggesztésekor is őt támogató Jalics Kristóf, akik városi tanácsból kiszorult módos polgárságot képviselték.¹³² A választott község, élükön a befolyásolható Rath József szószólóval és Pscherer András számvevővel ekkor még Krammerlauff bírónak választása mellett törtek lándzsát és őt ajánlották a posztra a királyi biztosnak.¹³³ A bírói pozíciójába jutva rögtön precedenciavitába került a magisztrátuson belül: az 1790 októberében Pozsonyba áttett országgyűlésre követnek kiküldött Margalics János távollétében — tanácsülési jóváhagyás nélkül — helyettes polgármesternek nevezte magát és átvette a városi közigazgatás irányítását, ami újabb visszatetszést keltett a városvezetésen belül.¹³⁴ A bírónak lett és közben nemességet szerzett, immár Krammerlauffból Kalmárffyvá lett főhősünk elérte áhított célját: már ekkor tekintélyes, 30.000 forintra rúgó adósságát hat év alatt szándékozott kifizetni bírói tisztsége révén, amit az egyik szemtanú — Margalics polgármester szavait idézve — így összegzett: „Tehát Ő Kegyelme a Bíróságtól minden Esztendőre öt ezret fejni akart”.¹³⁵ A felhalmozódott adósság egyik azonosítható oka a hivatalviseléssel járó reprezentációs igény megnövekedése, így a nemességszerzés, a vallomástevők által említett luxusszámba menő ruhák, bútorok és ékszerek,¹³⁶ a vidéki barokk kastélyok

---

129 Krammerlauff neve ott volt a városkapitányi pozícióra jelöltek között, valószínűleg neki ezt szánták: BFL IV.1002.ee. Az 1790.május 14-i tisztújítás jegyzőkönyve. Ennek során Szlatinyi 28, Laszlovszky József 12 és Krammerlauff Ignác 43 szavazatot szerzett a bíróválasztáson.

130 A tabáni bírónak tett ígéret arról szólt, hogy a tabáni voksokért cserében Krammerlauff biztosít majd számára a városi tanácsban egy szenátori helyet, de erre ekkor nem került sor. A cserbenhagyott tabáni bíró csak 1792-ben került be a tanácsba. Erre és Szlatinyire: uo. Andresits József (1792. február 22.) vallomása és IV.1002.ee. 1792. évi tisztviselői fizetések lajstroma.

131 A város sörfőzőházát 1791-től Mayer Ferenc bérelte: BFL IV.1002.n Régi szerződések. Bérleti szerződés a sörházra, No.1. 16–22. p.

132 MNL PML IV.31.b. Királyi bizottság. Aczél István ítélmester által lefolytatott tanúkihallgatás jegyzőkönyve. Sebastianovich Imre (1792. január 27.) vallomása.

133 Uo.

134 Uo.

135 MNL PML IV.31.b. Királyi bizottság. Aczél István ítélmester által lefolytatott tanúkihallgatás jegyzőkönyve. Sebastianovich Imre vallomása.

136 MNL PML IV.31.b. Királyi bizottság. Aczél István ítélmester által lefolytatott tanúkihallgatás jegyzőkönyve. Andresits József (1792. február 22.) vallomása.

mintájára 1790 körül épült, a Buda városban egyedülálló krisztinavárosi palota tetemes kiadást jelenthetett.¹³⁷ A költségeket az 1786-ban elhunyt anyósa, Rozália (született Mackmüller) 15.066 forint értékű örökösége sem fedezhette,¹³⁸ ezért ismét hivatala révén teremtette elő a hiányzó összegeket. 1789 végén vagy 1790 elején pozsonyi és bécsi útjára a budai céhektől és más magánemberektől csalt ki állítólag 600 forintot a kormányhatóságoknál ügyeik képviselését vállalva, ám a pénzzel utólag nem tudott elszámolni, mint utólag kiderült ezt nemességének megszerzésére és az oklevélért járó taksa lefizetésére költötte.¹³⁹ Ezen túl az egyes vallomások azt is sejtetik, hogy épülő krisztinavárosi palotájához is a város alkalmazásában álló fuvarosokkal hordatta az építőanyagot.¹⁴⁰

A budai bíróról a kortársakban kialakult képhez hozzátartozott magánéleti kicsapongásainak a vallomásokban gyakran előbukkanó lajstroma. Már nagy-szombati egyetemi tanulmányai alatt, 1775-ben állítólag teherbe ejtett egy polgárlányt (a városi jegyző rokonát), aki végül — későbbi sógora, Laszlovszky városi fiskális segítségével — Budán kötött ki és Krammerlauff Józsefnél, vagyis a nagybátyja házában titokban megszülte gyermekét. Őt később a bíró Bécsben neveltette saját költségén. Újlakon egy szőlőműves felesége volt a nevelőanyja a bíró egy másik törvénytelen gyermekének, akinek állítólag a város pénzéből fizették a dajkáját. A szóbeszéd arra is kiterjedt, hogy későbbi feleségét, Reinprecht Katalint (1758–1841) már esküvőjük előtt titokban teherbe ejtette, majd eljegyezte és a lány apját, Reinprecht Ferencet is csak ezzel az érveléssel sikerült meggyőzni, hogy egyezzen bele a házasságba. Nem sokkal a házasságkötést követően, 1782-ben az újdonsült feleség a szolgálólányával kapta rajta az ifjú férjet, aki csak a várbeli plébános rábeszélésére vált meg szeretett cselédjétől.¹⁴¹ Ezek után nem csodálkozhatunk azon, hogy jellemét az egyik vallomástevő „epicureus”-ként írja le, aki ráadásul kételkedett Isten létezésében. Ehhez számára a szellemi táptalajt a

---

137 BFL IV.1009.I. 8. kötet. 342–343. p. Az U alaprajzú palota középső fő traktusának (Haupt-mitteltract) a két oldalszárnyal határolt cour d’honneur-szerű udvarra néző főhomlokzata emeletes, hátsó, kerti homlokzata pedig földszintes volt; a középső szárny összesen 13 szobát, 5 konyhát és különféle egyéb helyiségeket foglalt magában, a két oldalszárnyban összesen 14 szoba, számos konyha, kamra és külön házmesterlakás kapott helyet; a főépület alatt 30 öl hosszú, 3000 akó befogadóképességű borospince húzódott.

138 BFL IV.1014.e. 4. nagydoboz. Kalmárfy-féle csödpér iratai (1828–1833) Másolatok.

139 MNL PML IV.31.b. Királyi bizottság. Aczél István ítélmester által lefolytatott tanúkihallgatás jegyzőkönyve. Sebastianovich Imre (1792. január 27.), Andresits József (1792. február 22.) vallomása.

140 Uo. Andresits József vallomása.

141 Uo. Andresits József, Dimisits Sebestyén, Balásy Ferenc vallomása.

korszakban gyorsan terjedő, a felvilágosodás eszmerendszerét terjesztő „tíz krajcáros” broszúrák (*Brochuren Büchel*) olvasása nyújtotta.¹⁴²

Krammerlauff Ignác tetteinek a per kapcsán kialakult megítélése a fentiek alapján kettős, ami mint látjuk, jól beillik a róla kialakult ellentmondásos képbe. Egyfelől a kor budai átlagpolgárával szembeni morális elvárások — a férjes asszonyokéhoz képest — nem voltak túl súlyosok. Géra Eleonóra szerint „a férjnek jobban elnézték a félrelépést, mivel azt a férfi természetéből adódó szükségletnek tekintették. A férfi szexuális aktivitása egyben férfiasságát, férfihoz méltó természetét bizonyította.”¹⁴³ Másfelől a politikai elit részeként Krammerlauff bírónak is szembesülnie kellett a korrupcióval társított erkölcsi romlottság vádjával.¹⁴⁴ A kora újkor politikaelméleti irodalmában a paráznság és a házasságtörés felemlegetésének aktuális politikai üzenete is lehetett: aki magánéletében gyakran lép át erkölcsi korlátokat, az a politikában is hatalomvágyó és a törvényi kereteket felrúgni tudó személyiség lehet. A luxus kedvelését is az előbbiekhöz hasonlóan, az erkölcsi romlottság egyik jeleként ítélték meg.¹⁴⁵ A közhivatali pályáján „kegyet hajhászó”, „pártütő”, ravasz és gyűlölködő, de jó szónokként és rossz jogászként ismert Kalmárffy a budai lakosság előtt nem tudta megtestesíteni a kor ideáltipikus jó bíró-figuráját, akit igazságszeretőként, bölcsként, és szenvedélyek iránt érzéketlen emberként jelenítettek meg a kor nyugat-európai jogi szakírói.¹⁴⁶

A per befejezése és utóélete

Az egyre inkább a résztvevők egymás elleni személyeskedő vádaskodásába átcsapó pert végül a Helytartótanács 1793 márciusában áthelyezte a királyi biz-

---

142 Uo. Sebastianovich Imre (1792. január 27.) vallomása. Az 1784-től Magyarországon is lazított cenzúra tette lehetővé az olcsó, nagy tömegű francia és német nyelvű könyvanyag beáramlását, a hagyományos teológia helyett a szépirodalmi, valláskritikai és filozófiai művek terjedését. Erre utal a vallomás megjegyzése. Vö.: *Granasztói*, 2009. 139–153. p.

143 *Géra*, 2019. 140. p.

144 Például a kora újkori Velencében is a korrupciókritikát kísérték a viták során a személyes alkalmatlanság, a szexuális romlottság, a kulturális bomlás vádjai: *Nützendadel*, 2009. 133.p.

145 *Bene*, 2002. 299–300. p.

146 *Waquet*, 1984. 108–109. p. Az egyes Kalmárffyt illető jelzőkre: MNL PML IV.31.b. Királyi bizottság. Aczél István ítélmester által lefolytatott tanúkihallgatás jegyzőkönyve. Sebastianovich Imre (1792. január 27.), Andresits József (1792. február 22.) vallomása.

tosí fórumról Pest–Pilis–Solt vármegye törvényszékére.¹⁴⁷ Időközben 1795. május 14-én éjjel Kalmárfy Ignác krisztinavárosi házában egy rejtélyes tűzvész is kiütött, melynek eredetére a Helytartótanács által elrendelt vizsgálat sem tudott magyarázatot adni, így nem zárható ki, hogy szándékos gyújtogatás történt.¹⁴⁸ Aztán 1795 nyarán azonban bekövetkezett egy nem várt fordulat: a törvényszék a bírót felmentette. Ebben talán szerepet játszott ellenfele, Margalics János polgármester hirtelen halála,¹⁴⁹ vagy éppen Kalmárfy gazdagsága, amelynek segítségével sokakat megvesztegethetett. A titkosrendőri jelentések ez utóbbi érvet erősítik: „Kalmárfyt a bűnvádi pörből vörös borral telt pincéje mentette meg.”¹⁵⁰ Kalmárfynak az eredeti vádak alóli felmentését 1795. július 28-án a Helytartótanács közölte a várossal és egyben kérte bírói tisztségbe való visszahelyezését, amit a városi tanács — élén Balásy Ferenc újonnan megválasztott bíróval —, igyekezett elszabotálni, így a visszahelyezésre csak ez év október 30-án került sor.¹⁵¹ Az időközben (1795 tavaszán) bíróvá megválasztott Balásy — Margalics János halálával az ellenpárt legtekintélyesebb figurája — még a polgármester tudomása és engedélye nélkül a magisztrátust és választópolgárságot is összehívta, hogy az általa Kalmárfy rehabilitálása ellen tiltakozó feliratot a testülettel jóváhagyassa, végül sikertelenül.¹⁵² 1797-ben panaszt tett a Magyar Kamaránál, hogy Kalmárfy bírói tisztségbe való visszahozatala miatt kihagyták az idei tisztújításból, de végül kérésére mégis a jelöltek közé került, ám Kalmárfyval szemben (58:29 szavazati aránnyal) alul maradt a bíróválasztáson.¹⁵³ Balásy nem hagyta magát partvonalra szorítani, sőt hamarosan a város élére került: a korszakban a leghosszabb ideig, 1800-tól 1828-ig töltötte be a polgármesteri tiszteket.

A vármegyei törvényszékről a Királyi Táblára fellebbezett és a Hétszemélyes Tábla által jóváhagyott sikkasztási perben felemás eredmény született 1796

---

147 BFL IV.1002.uu. Kalmárfy-per. fol. 201–202. Buda, 1793. március 24. Helytartótanácsi rendelet Buda városához.

148 BFL IV.1002.e. 161/1795.

149 A polgármester június 28-án hunyt el: *Pálmány*, 2019. 967–968. p.

150 *Takáts*, 1932. 267. p.

151 BFL IV.1002.a. 2189/1795.

152 A Balásy vezette ellenzék kérte az uralkodót, hogy a sikkasztási perben Pest vármegye fellebbezését engedje meg és Kalmárfy hivatali rehabilitációját a Királyi Táblán hozott ítéletig halassza el. Ez utóbbira végül nem került sor: BFL IV.1002.uu. Kalmárfy-per. Buda, 1795. július 30. A városi tanács választófogalmazványa az uralkodóhoz.

153 BFL IV.1002.a. 122. kötet. 423–425. p. 1797. április 21.; BFL IV.1002.ee. Az 1797. évi tisztújítás iratai. A Magyar Kamara rendelete (Buda, 1797. április 23.) és Balásy Ferenc kérvénye ugyanott.

márciusában. Krammerlauff kancellistát bizonyítékok hiányában felmentették az okirathamisítási vádak alól, sőt pályáját — sírkövének felirata szerint — József nádor főudvarmestereként fejezte be.¹⁵⁴ A vármegyei törvényszéken első fokon három hónap börtönnel sújtott Kalmárffynét a Királyi Tábla már felmentette a házasságtörés bűne alól, viszont a hamis kötelezvény és leltár összeállítása, illetve a Müller-örökösök megkárosítása miatt pénzbüntetésre ítélték, amelynek összege (a megtérítendő kamatokkal együtt) 2957 forintra emelkedett.¹⁵⁵ A bíró kétes sikert könyvelhetett el az eljárás végére: saját becsületét (jogilag) megvédte a bírósági ítélet révén, ezzel hivatali pozíciója is megszilárdult, még ha felesége elmarasztalása révén családja hírneve csorbát is szenvedett.¹⁵⁶ A sikkasztás révén állítólag megkárosított árva lány, Müller Anna számára a hagyaték és a kártérítés anyagi lehetőséget nyújtott arra, hogy módos polgárlányhoz illő neveltetésben részesüljön, és rangjához méltó férjet találhasson. Özvegy anyja révén Bécsbe is eljutott, majd 1800-ben Vogel Seraphine-nak a fővárosi polgárcsaládok által kedvelt pesti leánynevelő intézetében íratta be, ahol az árvaszámadások szerint zongora-, és tánctanárra, színházbelépőre és magánbálokra is tellett.¹⁵⁷ 1803-ban már férjes asszonyként Sopronban élt, és immár Göbelnéként követelte a budai magisztrátustól apai öröksége kiadását.¹⁵⁸

Kalmárffy hivatali pályáját nem törték meg a korábbi sikkasztási vádak: 1823-ban bekövetkezett haláláig minden tisztújításon megerősítették a tisztségében.¹⁵⁹ Állítólagos népszerűségét és ismertségét mutatja városi lakosság körében,¹⁶⁰ hogy a Szent Korona 1790. évi Budára hozatalakor a három századból álló lovas pol-

---

154 BFL IV.1420.c. Régi vízivárosi és tabáni temető rendezése. Jegyzék a régi vízivárosi temető fenntartani javasolt sírjairól és síremlékeiről (1938) No. 383. A felirat „Obrišt Hofmeister”-ként említi.

155 BFL IV.1008.b. Árvahivatali számadások. Egyes árvák ügyeinek kezelése 1788–1804. 160. nagydoboz. A Hétszemélyes Tábla ítéletének másolata. 1796. március 8. és idősebb Fribeisz Antal vármegyei pénztáros tanúsítványa az összeg lefizetéséről (Pest, 1796. június 22.)

156 A korszak erkölcsi felfogása szerint a besározódott hírnevű családnak bizonyítania kellett erkölcsi feddhetetlenségét, a családfőnek elégtételt kellett kélnie a családján esett sérelemért. Ha ezt meg is kapta, a bírósági tárgyalás és ítélet nyilvános jellege miatt az ügy pecsétje továbbra is rajta maradt a családon: *Farge*, 2003. 585., 588. p.

157 Erre lásd Vogel Seraphine elszámolását: BFL IV.1008.b. Árvahivatali számadások. Egyes árvák ügyeinek kezelése 1788–1804. 160. nagydoboz. Pest, 1801. május 11. A korabeli pest-budai nőoktatásról és Vogel intézetéről: *Várnay*, 1909. 335–336. p.

158 BFL IV.1002.q. Vegyes gyámügyi iratok. Sopron, 1803. május 13. 599–600. p.

159 *Schmall* 1899. II. köt. 310. p.

160 *Kósa*, 1941. 39. p.

gárórség kapitányaként vett részt. A polgárórség kapitányi tisztségéről még a sikasztási botránya idején sem váltották le, és viselte a címet egészen elhunytáig.¹⁶¹

A korszak országgyűlésein is jelen volt, ahol az amúgy politikailag passzív magatartású városi követek csoportjának egyik hangadójává és magát többnyire a kormányzat oldalán exponáló vezérszónokává vált. Az 1807. évi diéta egyik pasquillusa jól érzékelteti helyzetét:

„Nem igaz már Quartus Status semper tacet,
mert *Kalmárfy* (a) illis valde bene placet,
meg fizeti árát vakmerőségének.
Mert ám olykor olykor segít a factio,
hogy ha egykor Buda magát meg-gondolja,
Legalább önfíát, pénzét oda tolja.”¹⁶²

E mellett megőrizte a központi kormányzat felé irányuló bizalmát is: 1809-ben megkapta a királytól a Lipót-rendet. Ennek alkalmából a városi tanács megbecsülése jeléül még a városháza számára meg is festette a botrányos előéletű előjárója portréját, amely máig megtalálható a Budapesti Történeti Múzeum gyűjteményében.¹⁶³ Szorult anyagi helyzetéből szintén egyfajta állami támogatás mentette meg: 1810-ban a Magyar Kamara 12.000 forintos hitelt folyósított számára, amellyel felkerült Buda város legnagyobb adósainak listájára.¹⁶⁴ Özvegye és leányági örökösei ellen csődeljárás indult.¹⁶⁵

---

161 A polgárórségre vonatkozó iratok 1808 előtti időszakból nem maradtak fenn a város levéltárában, így szerepére csak elszórt utalások találhatók. Erről: *Fónagy*, 2015. 16–17. p.; MNL PML IV.31.b. Királyi bizottság. Kalmárfy Ignác válasza Vay József királyi biztosnak. Buda, 1791. július 10.

162 OSZK Ktt. Quart Hung. 153. Resolutio ad Nuncium, fol. 63v.

163 A portré megrendeléséről lásd a tanácsülési határozatot: BFL IV.1002.a. 146. kötet. 869/1809., 331–332. p.

164 *Bácskai*, 2010. 40. p. és BFL IV.1014.e. Csődeljárások — csődperek. 4. nagydoboz. Kivonat a Kalmárfy Ignác nevén található adósságokról. Buda, 1842. május 6.

165 A korabeli Pesten sem volt ritkaság az, hogy a városvezetők tekintélyes adósságot hagytak az utókorra, amelynek okai azonban eltérőek lehettek. A magas passzívumok egyaránt utalhatnak a tényleges eladósodottságra vagy éppen csak a váratlan halál miatt folyamatban levő (főleg ingatlan) adásvételek nagy számára és értékére. Erre: *Szívós*, 1996. 13. p.

Konklúzió

Összességében megállapítható, hogy az árvák vagyonát ért sikkasztási per kapcsán láthatóvá váltak a városvezető eliten belüli, 1790-es évekre létrejött törésvonalak és a városi autonómia korlátai. II. József korának központosító várospolitikája egy darabig mérsékelte ugyan a városi elitcsoportok korábbi évtizedekben jellemző nyílt harcát a pozíciókért, de a lappangó ellentétek aztán annál nagyobb intenzitással robbantak a felszínre a rendi alkotmányosság 1790–1791-es helyreállítása után. Nehéz megvonni annak mérlegét, hogy mennyiben járulhatott hozzá a II. József uralma alatti ellentmondásos igazgatási, társadalmi és gazdasági reformok kudarcra okozta társadalmi elégedetlenség az 1780-as évek végén és az 1790-es évek elején zajló gyors várospolitikai fordulatokhoz.¹⁶⁶ Annyi bizonyos, hogy a Margalics János és a Balásy Ferenc vezette csoporttal szembeni küzdelemben Krammerlauff/Kalmárffy Ignác a polgárság szegényebb rétegeinek bizalmát több tisztújításon keresztül meg tudta őrizni, azonban ennek módozatairól egyenlőre kevés ismerettel rendelkezünk.¹⁶⁷

A Kalmárffy-bíró nevével fémjelzett botrány előtt utoljára egy fél évszázada, 1737-ben fogalmazódtak meg súlyos korrupciós vádak a városvezetéssel kapcsolatban, amely akkor királyi biztosi beavatkozás révén a teljes vezető garnitúra cseréjéhez és szervezeti reformokhoz vezetett.¹⁶⁸ 1791-ben nem volt ennyire egyértelmű a helyzet: nem a belső tanács és a választott polgárság álltak szembe egymással, hanem a két testületen belül a bírót támogató és az ő leváltását követelők csoportjai, illetve a városi adósságok mértéke és a gazdálkodás állapota sem volt olyan katasztrofális, mint a század elején. Ilyen politikai körülmények között a kiküldött királyi biztosok elsődleges célja az információszerzés és a városi társadalmon belüli konfliktusok elsimítása, illetve ezen keresztül a városi magisztrátus lejáratott tekintélyének helyreállítása volt. A városvezetést leghatásosabban — a városi autonómia korlátozása árán is — továbbra is a Magyar Kamara a korábbi évtizedekben bevált módszere, a feljelentések, vagyis a denunciaciók rendszere

---

166 A városok autonóm igazgatásának megszüntetése, a céhek korlátozása, illetve a szabad iparűzés és kereskedelem bevezetése, továbbá az uralkodó zsidópártoló politikája a polgárság ellenszenvét is kiváltotta, amit Buda esetén ellensúlyozott viszont a központi kormányservek városba költöztetése és az ezzel kapcsolatos városfejlesztést és városszépítést célzó intézkedések. Ezekre különösen: *Mályusz*, 1931. 233–234. p.; *Nagy*, 1963. 365–366., 394–395. p.

167 Az 1790. évi tisztújításhoz képest a rá leadott szavazatok száma a tisztújítási jegyzőkönyvek tanúbizonysága szerint a következő két alkalommal még nőtt is: 1790-ben 43, 1797-ben 58, 1800-ban 77 voksot kapott.

168 *Bónis*, 1975. 167.p.

és a királyi biztosok révén tudta ellenőrzése alatt tartani.¹⁶⁹ Ennek ellenére az oligarchikus hatalomgyakorlás továbbra is a visszaélések melegágya maradt Budán, mint általában a többi szabad királyi városban, amit a Magyar Kamara, mint felsőbb hatóság ellenőrzési mechanizmusai révén megakadályozni nem tudott, így a sikkasztási botrányok időről-időre újra és újra felborzolták a városi közéletet. A sors iróniája, hogy 1828-ban éppen az az évtizedek óta hivatalban levő polgármester, Balásy Ferenc lepleződött le négy tanácsostársával együtt és váltotta le őt a Kamara a városvezetői tisztségéből, aki fiatalon Kalmárfy bíró visszaélései ellen a leghangosabban lépett fel a magisztrátuson belül.¹⁷⁰

Megváltozott a század első feléhez képest a társadalmi közeg is. A XVIII. század második felére bürokratizálódó (közép-, és felsőfokú végzettséget szerző), de életmódját tekintve a nemesi minta hatása alá került városvezető polgári elit egyre inkább a hivatali jövedelmeiből próbált megélni, amely fokozta a városi tisztségekért való harcot a városon belül.¹⁷¹ A bíró szempontjából a hivatalából származó jövedelmek maximálása lehetett a fő cél, emellett a közhatalom gyakorlásából eredő társadalmi tekintély megszerzése és megőrzése is motiválhatta politikai cselekedetei során.¹⁷² Viszont a (feltételezett és részletesen fel nem tárt) patrónusi-kliensi hálózat fenntartása is további anyagi-szimbolikus áldozatokat követelt tőle. Ebben nagy szerepet játszottak a családi-rokonsági kötelékek, de nem voltak kizárólagosak, sőt időben megfigyelhetőek az egyes táborok közti pártváltások is (lásd a pártot változtató Rath szószóló, illetve a számvevő, Pscherer András példáját).

Anélkül, hogy a perben foglalt vádak valóságtartalmát részletesen vizsgáltam volna, megállapítottam, hogy a XVIII. századi budai gyakorlatban a korrupció általában véve nem, csak annak mértéke, illetve nagyobb nyilvánosság előtt üzött módja és a tanács védelmét élvező különösen kiszolgáltatott társadalmi csoportokkal (özvegyek, árvák) szemben elkövetett büntett jellege miatt váltott ki felháborodást. A Kalmárfy Ignáccal szemben megfogalmazott korrupciókritika alkalmas volt egy olyan hatalmi harc megvívására, amelynek során a bíró és csa-

---

169 A gyakorlatra utal: *H. Németh*, 2018. 804–805. p.

170 *Nagy*, 1975. 435. p.

171 A XVIII. századra vonatkozó prozopográfiai alapkutatások nem állnak rendelkezésre, csak részadatokból lehet következtetni erre a folyamatra. A reformkorra vonatkozó eredmények viszont a városigazgatás egyértelmű bürokratizációjáról vallanak: az 1790 és 1848 között hivatalba lépett 30 tanácsosból 25 volt megválasztása előtt is városi alkalmazott. Erre: *Nagy*, 1975. 435. p.

172 Utóbbira a szakirodalomból: *Engels*, 2014. 60. p.

ládja nemcsak a város nyilvánossága előtt vált hiteltelenné, hanem a vármegyei és országos jogi fórumok előtt is mentegetőzni kényszerült.¹⁷³

Az egyén szintjén egy mélyebb társadalomtörténeti jelenséget is észlelhetünk. Kalmárfy Ignác példáján láthatjuk, hogy — az elvárt reprezentációs igényekhez képest — alacsony tisztviselői fizetés állandó pénzhányba és eladósodásba dönthetett egy családot.¹⁷⁴ A Krammerlauffok három generációjának pályáivéből egy intergenerációs stratégia bontakozik ki, melynek során az alacsonyabb, de fix fizetésű és a közhatalom gyakorlásával járó tisztviselői állások, és a nemesi rang megszerzése felé irányulnak az egykori iparos-kereskedő család fiainak mobilitási törekvései.¹⁷⁵ A presztízsfogyasztás és a feltételezett növekvő reprezentációs költségek miatt a család első két generációja alatt felhalmozott anyagi alapok a harmadik generáció idejére megroppantak. Ebből az egyik menekülő útvonal a városvezető számára — az oligarchikus városvezetés és a felsőbb hatóságok által kijelölt keretek között — a rá bízott közhatalomból fakadó anyagi források saját célra való maximalizálása, vagyis ezek elsikkasztása jelenthette. A Krammerlauff/Kalmárfy-életpályát taglalva, miként a német eredetű, megnevesített városi hivatalviselő polgárcsaládok esetében is, a nemesi értékvilág, önszemlélet, mintakövetés (részleges vagy teljes) átvételéből adódóan nemesedéstről, illetve nemesi polgáriassulásról lenne érdemes írni, mint egyszerűen a polgárosodás fogalmkörébe utalni ezt a társadalomtörténeti jelenséget.¹⁷⁶ A kép további árnyalásához és az itt felvillantott esettanulmány tipizálhatóságának igazolásához a budai városvezető elit egészére kiterjedő prozopográfiai kutatások szükségesek.

---

173 *Engels*, 2014. 360. p.

174 Az alacsony tisztviselői fizetésekre és a szerény megélhetési lehetőségekre: *Fallenbüchl*, 1989. 65. p.; *Sasfi*, 2008. 173–174. p.

175 Jelen tanulmányban nincs mód annak részletes vizsgálatára, hogy pontosan mekkora és milyen eredetűek voltak a bíró jövedelmei. Felesége családja révén (mint említettem) 1786-ban jelentős készpénzvagyonhoz, 1789-ben a családi vagyonosztálykor az apai örökség egy részéhez jutott hozzá, amely túlnyomóan a Várban levő két házból és számos szőlőből állt. Szórványos adatokból tudjuk, hogy Kalmárfy Ignácnak és apjának a telkek adásvételéből és a bor kereskedelméből jelentős jövedelmei származtak. Erre: BFL IV.1002.I. 486/1789. fol. 169–179.; BFL IV.1002.y–1802–II/a-68. Krammerlauff János György végrendelete. Krisztinaváros, 1802. január 16.; BFL IV.1014.e. 4. nagydoboz. Kalmárfy-féle csődper iratai. Reinprecht Ferenc és felesége, Rozália végrendeletének (1786) másolata; *Gál*, 1971. 189., 198. p.

176 A fogalom ilyen értelemben vett használatára: *Pálmány*, 2013. 55–56. p. és *Borsi Kálmán*, 2002. 157–158. p.; *Borsi Kálmán*, 2006. 210–211., 457. p. A városi magisztrátusok a mai szakirodalom alapján kissé túlértékelt „elnemesedésé”-ről: *Mályusz*, 1931. 229–230. p. és ennek kritikája: *Tóth*, 2015. 1102–1103.p.

Levéltári források

BFL	Budapest Főváros Levéltára
IV.1002.a.	Buda Város Tanácsának iratai. Tanácsülési jegyzőkönyvek (Magistrats Protokoll).
IV.1002.e.	Buda Város Tanácsának iratai. Helytartótanácsi iratok (Locumtenentialia).
IV.1002.g.	Buda Város Tanácsának iratai. Kamarai rendeletek (Cameralia).
IV.1002.h.	Buda Város Tanácsának iratai. A kerületi főispán rendeletei. (Ordinationes supremi comitis).
IV.1002.l.	Buda Város Tanácsának iratai. Biztosi és bizottsági jelentések (Relationes magistratuales)
IV.1002.n.	Buda Város Tanácsának iratai. Városi szerződések (Contractus civitatis)
IV.1002.q.	Buda Város Tanácsának iratai. Vegyes gyámügyi iratok.
IV.1002.y.	Buda Város Tanácsának iratai. Végrendeletek (Testamenta).
IV.1002.u.	Buda Város Tanácsának iratai. Buda szabad királyi város polgárkönyvei.
IV.1002.ee.	Buda Város Tanácsának iratai. Tisztújítási iratok (Acta restaurationum magistratualium)
IV.1002.nn.	Buda Város Tanácsának iratai. Városi tisztviselők lajstroma (Elenchus officialium).
IV.1002.uu.	Buda Város Tanácsának iratai. Vegyes iratok (Miscellanea antiqua).
IV.1008.b.	Buda Város Árvahivatalának iratai. Árvahivatali számadások.
IV.1009.c.	Buda Város Telekhivatalának iratai. Teleklevelek jegyzőkönyvei /Gewöhr Protocoll/.

IV.1009.l.	Buda Város Telekhivatalának iratai. Telekbecslési könyvek és iratok.
IV.1014.a.	Buda Város Törvényszékének iratai. Törvényszéki jegyzőkönyvek.
IV.1014.e.	Buda Város Törvényszékének iratai. Csődperek.
IV.1420.c.	Budapest Székesfőváros tanácsi majd polgármesteri ügyosztályainak gyűjteményes iratai. Színházi és közművelődési iratok gyűjteménye.
XV.17.e.306.	Budapesti Műemlékfelügyelőség iratai.
MNL PML	Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára.
IV.31.b.	Pest-Pilis-Solt vármegye Központi Törvényszékének iratai. Törvényszéki iratok (Acta sedralia).
IV.75.b.	Pest-Pilis-Solt vármegye nemességi iratainak levéltári gyűjteménye. Nemességi iratok.
OSZK Ktt.	Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár.

Felhasznált szakirodalom

- Bácskai*, 2010 *Bácskai Vera*: Hitelviszonyok Pesten és Budán a 19. század első felében. In: *Aetas*, 25. (2010) 2. sz. 19–44. p.
- Bene*, 2002 *Bene Sándor*: Politika, paráznaság és házasságtörés a magyar irodalmi hagyományban. Bethlen Miklós Velencében. In: *Ámor, álom és mámor: A szerelem a régi magyar irodalomban és a szerelem ezredéves hazai kultúrtörténete: Tudományos konferencia: Sátoraljaújhely, 1999. május 26–29.* Szerk.: Szentmártoni Szabó Géza. Budapest, 2002. 299–324. p.
- Borsi-Kálmán*, 2002 *Borsi Kálmán Béla*: Polgárosodott nemes avagy (meg)nemesedett polgár. Írások a „nemesi polgárisodás” témaköréből. Pécs, 2002.

- Borsi Kálmán*, 2006 *Borsi Kálmán Béla: Öt nemzedék és ami előtte következik... A temesvári levente-per 1919–1920. Bp., 2006.*
- Bónis*, 1962 *Bónis György: Buda és Pest bírósági gyakorlata a török kiűzése után 1686–1708. Bp., 1962.*
- Bónis*, 1975 *Bónis György: Városigazgatás, várospolitikai. In: Budapest története a török kiűzésétől a márciusi forradalomig. (Budapest története III. kötet) Bp., 1975. 159–190. p.*
- Engels*, 2014 *Engels, Jens Ivo: A korrupció története. A kora újkortól a 20. századig. Frankfurt am Main, 2014.*
- Engels–Fahrmeier–Nützenadel*, 2009 *Jens Ivo Engels — Andreas Fahrmeier — Alexander Nützenadel: Einleitung. In: Geld — Geschenke — Politik. Korruption in der neuzeitlichen Europa. Hrsg.: Jens Ivo Engels — Andreas Fahrmeier — Alexander Nützenadel. München, 2009. 1–15. p.*
- Erdélyi*, 2019 *Erdélyi Gabriella: Esterházy Anna Júlia mint testvér és feleség. In: Érzelmek története. Szerk.: Lukács Anikó — Tóth Árpád. Bp., 2019. 157–175. p.*
- Erdélyi*, 2020 *Erdélyi Gabriella: Bevezetés — Özvegystratégiák és árvasorsok. In: Özvegyek és árvák a régi Magyarországon, 1550–1940. Szerk.: Erdélyi Gabriella. Bp., 2020. 7–34. p.*
- Farge*, 2003 *Farge, Arlette: The Honor and Secrecy of Families. In: A history of private life. III. Passions of Renaissance. Ed. Roger Chartier. 7. kiadás. Cambridge (USA)–London, 2003. 571–607. p.*
- Fallenbüchl*, 1986 *Fallenbüchl Zoltán: Pozsony és Buda értelmisége a XVIII. században. In: Történelmi Statisztikai Tanulmányok, 6. Bp., 1986. 87–131. p.*
- Fallenbüchl*, 1989 *Fallenbüchl Zoltán: Mária Terézia magyar hivatalnokai. Bp., 1989. (Történelmi statisztikai füzetek 10.)*
- Fallenbüchl*, 2003 *Fallenbüchl Zoltán: A nyugdíj — kegytől a jogig (1600–1790). In: Korall, (2003) 11–12. sz. 30–46. p.*

- Fónagy*, 2015 *Fónagy Zoltán*: Történelmi valóság fiktív keretben. Buda, 1790. február 21. In: Budapest, 38. (2015) 2. sz. 15–18. p.
- Gál*, 1971 *L. Gál Éva*: A Krisztinaváros topográfiája (1770-1872). In: Tanulmányok Budapest múltjából. 19. (1971) 179–221.
- Gál*, 1996 *Gál Éva*: Egy 18. századi budai üzleti könyv a BTM Kiscelli Múzeuma Kézirattárában. In: Tanulmányok Budapest múltjából, 25. (1996) 363–374. p.
- Gárdonyi*, 1950 *Gárdonyi Albert*: A hajdani Szent János kórház Budán. In: Budapest régiségei. Régészeti és történeti évkönyv XV. Szerk.: Pogány Ö. Gábor. Bp., 1950. 565–573. p.
- Géra*, 2014 *Géra Eleonóra*: Köhalomból (fő)város. Buda város hétköznapijai a 18. század elején. Bp., 2014.
- Géra*, 2019 *Géra Eleonóra*: Házasság Budán. Családtörténetek a török kiűzése után újjászülető (fő)városból 1686–1726. Bp., 2019.
- Géra*, 2020 *Géra Eleonóra*: Városi és kamarai árvák a 18. századi Budán. In: Özvegyek és árvák a régi Magyarországon, 1550–1940. Szerk.: Erdélyi Gabriella. Bp., 2020. 139–167.
- Granasztói*, 2009 *Granasztói Olga*: „A legkülönbözőbb könyveket olvasni”. Francia és német nyelvű szépirodalmi olvasmányok a 18. század végi Magyarországon. In: Sic itur ad astra, 61. (2009) 139–153. p.
- Gyengő*, 1979 *Gyengő László*: Pscherer András, Buda első levéltárosának genealógiája. In: Levéltári Szemle, 29. (1979) 3.sz. 565–568. p.
- Házi*, 1981 *Házi Jenő*: Soproni polgárcsaládok 1535–1848. I-II. kötet. Bp., 1981.

- Mihalik*, 2020 *Mihalik Béla Vilmos*: Kodok Klára. Az özvegyasszonyi önállóság cselei és korlátai. In: *Özvegyek és árvák a régi Magyarországon, 1550–1940*. Szerk.: Erdélyi Gabriella. Bp., 2020. 197–226. p
- H. Németh*, 2007 *H. Németh István*: Városi tisztújítások a Királyi Magyarországon a XVI–XVII. században. In: *Arrabona*, 45. (2007) 2. sz. 57–96. p.
- H. Németh*, 2009 *H. Németh, István*: Pre-modern state urban policy at a turning point in the turning point of the kingdom Hungary: the elections to the town council. In: *Urban Elections and Decision-Making in Early Modern Europe, 1500–1800*. Ed.: Rudolf Schlögl. Newcastle upon Tyne, 2009. 276–298. p.
- H. Németh*, 2018 *H. Németh István*: Állam és városok — A szakszerűsödés felé vezető első lépések a városi igazgatásban. In: *Századok*, 4. (2018) 771–808. p.
- Ingendahl*, 2006 *Gesa Ingendahl*: Witwen in der Frühen Neuzeit. Eine kulturhistorische Studie. (Geschichte und Geschlechter) Frankfurt-New York, 2006.
- Kállay*, 1972 *Kállay István*: Szabad királyi városok gazdálkodása Mária Terézia korában. Bp., 1972.
- Kállay*, 1989 *Kállay István*: A városi önkormányzat hatásköre Magyarországon 1686–1848. Bp., 1989.
- Kállay*, 1996 *Kállay István*: Városi bíraskodás Magyarországon 1686–1848. Bp., 1996.
- Kempelen*, 1915 *Kempelen Béla*: Magyar nemes családok. 9. kötet. Raaperger-Syxt. Bp., 1915.
- Klaveren*, 1957 *Klaveren, Jacob*: Die historische Erscheinung der Korruption, in ihrer Zusammenhang mit der Staats-, und Gesellschaftsstruktur betrachtet. In: *Vierteljahrschrift für Sozial-, und Wirtschaftsgeschichte*, 44. (1957) 289–324. p.

- Kósa, 1941* *Kósa János: A nemességszerző Kalmárffy Ignác.* In: Turul, 55. (1941) 1–2. sz. 38–39. p.
- Kövér, 2006* *Kövér György: A magyar középosztály-teremtés programja és kudarcai. Fogalomtörténeti áttekintés a reformkor végétől a nagy válság kezdetéig.* In: Zsombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon 19. század elejétől a 20. század közepéig. Társadalomtörténeti tanulmányok. Szerk.: Kövér György. Bp., 2006. 77–160. p.
- Mályusz, 1931* *Mályusz Elemér: A magyarországi polgárság a francia forradalom korában.* In: Bécsi Magyar Történeti Intézet Évkönyve, 1. (1931) 223–282. p.
- Márkus, 1901* Magyar Törvénytar. 1740-1835. évi törvényczikkek. Szerk.: Márkus Dezső. Bp., 1901.
- Meier, 1994* *Meier, Brigitte: Politisierung des Bürgers auf dem Wege der städtischen Selbstverwaltung 1770-1830.* In: Die Wiederkehr des Stadtbürger. Städtereform in europäischen Vergleich 1750 bis 1850. Hrsg.: Brigitte Meier- Helga Schmidt. Berlin, 1994. 21–67. p.
- Nagy, 1963* *Nagy István: II. József reformjai Budán.* In: Tanulmányok Budapest múltjából, 15. (1963). 363–402. p
- Nagy-Bónis, 1975* *Nagy Lajos — Bónis György: Budapest története a török kiűzésétől a márciusi forradalomig.* (Budapest története III. kötet) Bp., 1975.
- Nagy, 1975* *Nagy Lajos: Budapest története 1790–1848.* In: Budapest története a török kiűzésétől a márciusi forradalomig. (Budapest története III. kötet) Bp., 1975. 255–516. p.
- Nützenadel, 2009* *Nützenadel, Alexander: „Serenissima corrupta”. Geld, Politik und Klientelismus in der späten venezianischen Adelsrepublik.* In: Geld-Geschenke-Politik. Korruption in der neuzeitlichen Europa. Hrsg.: Jens Ivo Engels — Andreas Fahrmeier — Alexander Nützenadel. München, 2009. 121–139. p.

- Pálmány, 2013* *Pálmány Béla*: Nemesedő városi követek a francia és a napoleoni háborúk magyar országgyűlésein, 1790–1812. In: Homályzónák. Felvilágosodás és liberalizmus. Tanulmányok Kecskeméti Károly 80. születésnapjára. Főszerk.: Borsi-Kálmán Béla. H. n., 2013. 53–73. p.
- Pálmány, 2019* *Pálmány Béla*: A magyar rendi országgyűlések történeti almanachja 1790–1812. 1. kötet. Bp., 2019.
- Plumpe, 2009* *Pumpe, Werner*: Korruption. Annäherung an ein historisches und gesellschaftliches Phänomen. In: Geld — Geschenke — Politik. Korruption in der neuzeitlichen Europa. Hrsg.: Jens Ivo Engels — Andreas Fahrmeier — Alexander Nützenadel. München, 2009. 19–47. p.
- Pukánszky, 2000* *Pukánszky Béla*: Német polgárság magyar földön. Bp., 2000. (reprint)
- Sasfi, 2008* *Sasfi Csaba*: A felsőbb oktatás térhódítása a magyarországi késő rendi társadalomban. Történelmi Szemle, 50. (2008) 2. sz. 163–194. p.
- Schilling, 1988* *Schilling, Heinz*: Gab es im späten Mittelalter und zu Beginn der Neuzeit in Deutschland einen städtischen „Republikanismus“? In: Republiken und Republikanismus im Europa der Frühen Neuzeit. Herausgegeben von Helmut G. Koenigsberger unter Mitarbeit von Elisabeth Müller-Luckner. München, 1988. 101–143. p.
- Schmall, 1899* *Schmall Lajos*: Adalékok Budapest székes főváros történetéhez. I-II. kötet. Bp., 1899.
- Schultz, 1994* *Schultz, Helga*: Einführung. In: Die Wiederkehr des Stadtbürger. Städtereform in europäischen Vergleich 1750 bis 1850. Hrsg.: Brigitte Meier — Helga Schmidt. Berlin, 1994. 11–19. p.

- Špiesz*, 1981 *Špiesz, Anton*: Der Wiener Hof und die Städte in Ungarn in den Jahren 1681–1780. In: Die Städte Mitteleuropas im 17. und 18. Jahrhundert. Hrsg.: Wilhelm Rausch. Linz, 1981. 83–95. p.
- Szijártó*, 2014 *Szijártó M. István*: A történész mikroszkópja A mikrotörténelem elmélete és gyakorlata. Bp., 2014.
- Szívós*, 1996 *Szívós Erika*: Városvezető elit Pesten a XVIII-XIX. század fordulóján. In: Tanulmányok Budapest múltjából, 25. (1996). 9–25. p.
- Takáts*, 1932 *Takáts Sándor*: Egy budai bíróról. In: A Bécsi Magyar Történeti Intézet Évkönyve, 2. (1932) 259–271. p.
- Tóth*, 1940 *Tóth László*: A nemességszerző Kalmárffy Ignác. In: Turul, 54. (1940) 3–4. sz. 88. p.
- Tóth*, 1941 *Tóth, László*: Még egyszer Kalmárffy Ignác. In: Turul, 55. (1941) 3–4. sz. 86–87. p.
- Tóth*, 1996 *Tóth Árpád*: Hivatali szakszerűsödés és a rendi minták követése. Pest város tisztviselői a reformkorban. Tanulmányok Budapest múltjából, 25. (1996). 27–60. p.
- Tóth*, 2015 *Tóth Árpád*: Nemesség, polgárság és honorácior értelmiség határán. Városi tisztviselők a késő rendi társadalom korszakában. In: Századok, 149. (2015) 1093–1111. p.
- Várnay*, 1909 *Várnay Sándor*: Nőoktatás a száz év előtti Pesten. In: Nemzeti nőnevelés, 30. (1909) 7. sz. 335–339. p.
- Veres*, 1968 *Veres Miklós*: A tárnoki hatóság és a tárnoki szék: 1526–1849. Bp., 1968.
- Waquet*, 1984 *Waquet, Jean-Claude*: De la corruption. Morale et pouvoir à Florence aux XVII-XVIIIe siècles. Paris, 1984.

DOMBI GÁBOR

FRANCESCO TIRELLI ÉLETEI ÉS HALÁLA

Mesekönyv és embermentés — fagyalalttal és anélkül

Mesemondás és holokauszt

Minden szülő, pedagógus szembesül azzal a nehéz kérdéssel: hogyan lehet elmondani kisiskolás gyerekeknek a holokauszt borzalmát?

A holokauszt után immár a harmadik generáció lép felnőttkorba. Ők nem, vagy alig találtak nagyszüleikkel. Nem ismerhették meg háborús és/vagy üldözéssel teli magántörténelmüket, esetleg a nagyszülők már szüleiknek sem mond(hat)ták el az átélt szörnyűségeket. Számukra mindez már éppen olyan történelem, mint a keresztes hadjáratok vagy Amerika felfedezése. S gyakran értetlenül állnak a történetek előtt, számonkérve az ellenállás hiányát vagy a dermedt helyben maradást az elmenekülés helyett. De egymást követik olyan nemzedékek, akiknek meg kell ismerniük a holokauszt borzalmait, hogy megtanulhassák: mit jelent az embertelenség és mit jelent megmaradni igaz, becsületes embernek.

A fejlett országokban felnövő gyerekek számára még nehezebb megmagyarázni, miért kell félni, ha valakinek „más” az eredete, származása, vallása. A félelmet a gyermek is ismeri, retteg a haragtól, a gonosztságtól, a természeti katasztrófáktól, óriásoktól, boszorkányoktól, más csodalényektől. De a láthatatlan „másság”, mint „bűn” nehezen felfogható egy kisgyereknek. Az ideológia által vezérelt irracionális minden gyermek elutasítja; és egy kisgyerek is képes különbséget tenni a jó, az emberséges, illetve a gonosz és embertelen között. A szülőknek, tanárnak s az erkölcsös embernek az a feladata, hogy példákon keresztül mutassa meg az igaz utat, helyes cselekvést és magatartást. A XXI. században új megoldások, módszerek szükségesek ahhoz, hogy az új generációknak is jusson elődeik, felmenőik értékeiből, történelméből, mert leértékelődőben a könyv, s tör előre a vizuális történetmondás: milliószámra születnek naponta személyes történetet mesélő képek, rövidfilmek, videoklipek. Emellett a holokauszt történeteinek átadása a legkisebbek számára a legnehezebb, legóvatosabb körültekintést és tapintatot igénylő feladat. De a borzalmak fotóinak láttatása helyett nem lehetetlen a hősiesség, a személyes ellenállás, az erkölcsi jó bemutatása.

Erre példa a *Francesco Tirelli fagyalaltozója*, egy olasz fagyaltárus budapesti embermentésének története.

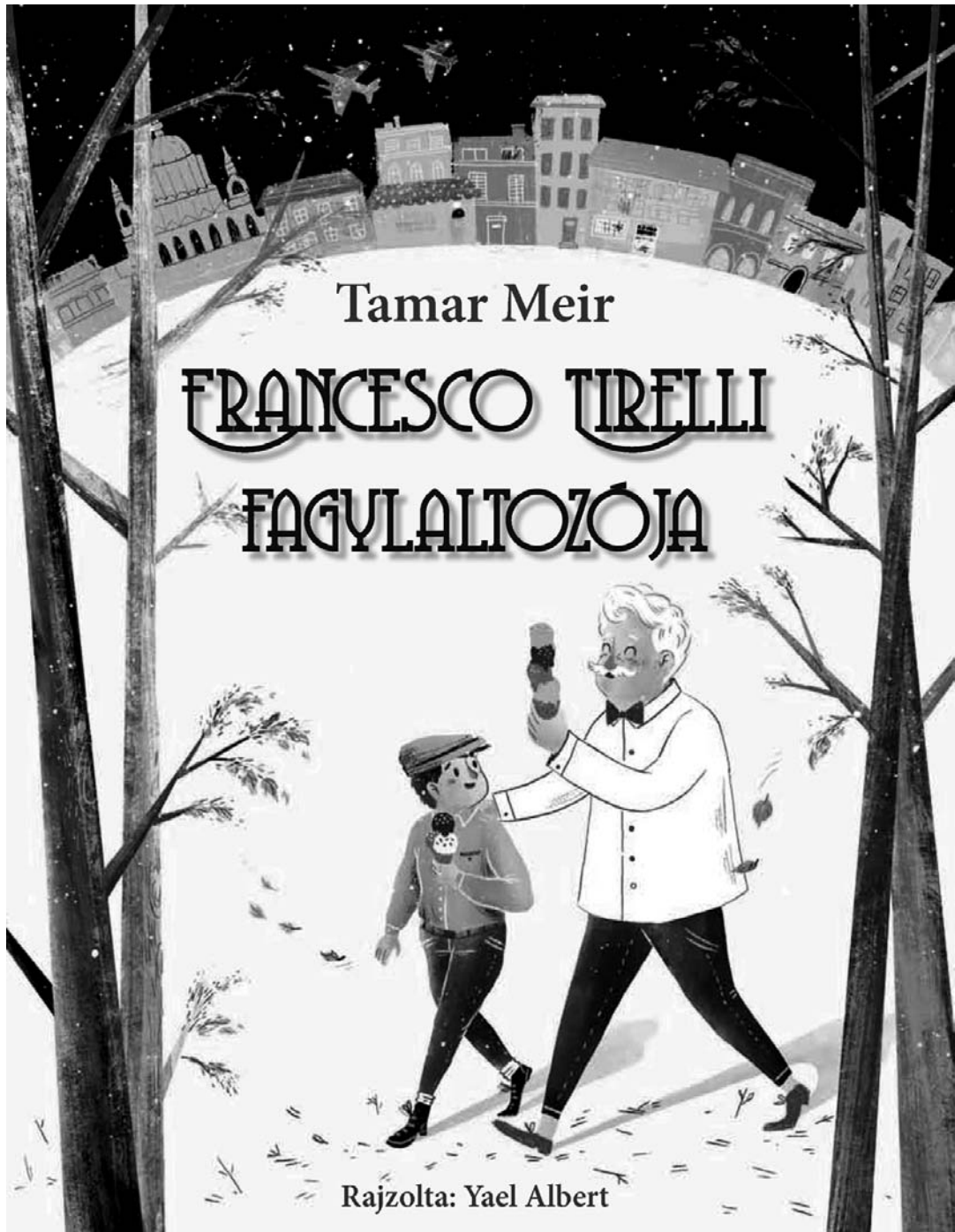
A mese elregéli, hogy az olasz főhős kiskorában mennyire szerette a fagyaltot, és később Budapesten — hol másutt alapítson egy olasz ilyen? — üzletet nyitott. Az általa gyűlölt háború alatt, amikor már a zsidók pusztá élete is veszályben forgott, a fagyaltos befogadta üldözött szomszédai kisfiát, Pétert, majd szüleit, és egyre több és több zsidót rejtett el a fagyaltozóban. A háborút mindannyian szerencsésen túléltek, s a felnőtt Péter Izraelbe ment, ahol megnősült, és Sárával közös gyermekeik és unokáik, dédunokáik lettek, de sohasem feledték el Francescót.

A mesét *Tamar Meir*¹, a mesebeli főszereplő Péter — a valóságban *Jichak Meir* (eredeti, magyarországi nevén *Mayer Péter Iván György*) — menyé írta, felhasználva apósa 2008-ban készült visszaemlékezéseit. A könyvet a Keter kiadó 2017-ben jelentette meg Izraelben *Yael Albert* csodás rajzaival. A kötet megjelent héber, angol, olasz, cseh és magyar nyelven. A mese egyik főszereplője Péter, az 1927-ben Budapesten született Jichak Meir (Mayer) később kémia-professzor lett Izraelben.

A zsidóüldözések közvetlen eseményeit — tudtommal — egyetlen, 10 év alattiaknak szóló mesében sem dolgozták fel Magyarországon, míg Nyugat-Európában már igen. A tizenéveseknek szóló irodalom Magyarországon is bővebb. Tamar Meir meséje — érthető módon — nem a kínzásokat, borzalmakat ábrázolja, hanem a félelem és bátorság, a boldogság és szomorúság, a szabadság és bezártság kettősségeit. Emellett az olasz fagyaltos története a magyar, a budapesti, az erzsébetvárosi és a nemzetközi nyilvánosság számára is érdekes, fontos történelmi újdonságot jelent. Ösztönzést ad a kevésbé ismert embermentők életrajzának kutatásához; lehetőséget biztosít a humánus, erkölcsös magatartásra való oktatásra. Így e könyvvel a pedagógiai munkában remekül használható alkotás kerülhet a tanárok, tanítók kezébe, s kiindulási alapot teremthet a helyi emlékezet őrzésében, oktatási, ismeretterjesztési programok lebonyolításához is.

---

1 *Tamar Meir* (1976) izraeli irodalomtörténész, a Bar Ilan egyetemen végzett, témája a Talmud és a zsidó filozófia volt. PhD fokozatot irodalomtudományból szerzett. Mesekönyvét a Yad Vashem tüntette ki 2017-ben. URL: <https://jwa.org/encyclopedia/author/meir-tamar>; <https://mizrachi.org/speaker/dr-tamar-meir/>. (Legutóbbi elérés: 2021. február 7.)

1. kép. A magyar kiadás címlapja

Az ismeretlen Világ Igaza

A budapesti Lövölde téri fagylaltozó² és Francesco Tirelli *neve* immár világhírű lett — külföldön, de Magyarországon alig tudunk a hős olasz fagyfaltos életéről és tetteiről. Noha Chana Hedwig Heilbrun és Jichak Meir kezdeményezésére Tirelli 2008-ban megkapta a „Világ Igaza” kitüntetés³ tíz, (javarészt család) név szerint említett budapesti zsidó⁴ megmentéséért, de neve nem szerepel a magyarországi embermentők listájában⁵, hiányzik a a Yad Vashem és a magyar Balassi Kiadó által⁶ 2009-ben publikált névsorból is. Érdekes, hogy Tirelli az olaszországi embermentők Yad Vashem által közzétett listájában⁷ bukkan fel, míg a magyarországiak listájából hiányzik.⁸ Magyarországon az olasz fagyfaltos nevééről, tevékenységéről először a Magyar Kurír című katolikus hírportál 2016-os cikke tudósított⁹ Angiolino Catellani 2014-es írása¹⁰ alapján. Ezt átvette a zsidó

-
- 2 A fagylaltozó Tamar Meir mesekönyvében budapesti, Lövölde téri címmel szerepel, Jichak Meir így emlékezett bujkálása helyszínére. A valóságot a mesétől csupán egyetlen ház és házszám választja el.
  - 3 Az elismerés dokumentumának száma: M.31.2/6760. <https://righteous.yadvashem.org/?search=Tirelli&searchType=all&language=en&itemId=5659942&ind=0> (Legutóbbi elérés: 2021. február 7.)
  - 4 Heilbrun, Chana, Hedwig; Silber, Armin; Meiri, Meyer, Itskhak, Yitzchok; Heilbrun; Mayer (az utónév ismeretlen); Meiri (az utónév ismeretlen); Frankl (az utónév ismeretlen); Eisler (az utónév ismeretlen); Fuchs (az utónév ismeretlen); Flasner (az utónév ismeretlen); Trebitsch (az utónév ismeretlen). Forrás: Tirelli Francesco. The Righteous Among the Nations Database. <https://righteous.yadvashem.org/?search=Tirelli&searchType=all&language=en&itemId=5659942&ind=0>. (A Yad Vashem a Holokauszt Áldozatainak és Hőseinek Izraeli Emlékhatósága, amely a Világ Igaza kitüntetés adományozza azoknak a nem zsidó embereknek, akik életük kockáztatásával mentettek zsidókat a holokauszt alatt.)
  - 5 Holokauszt Emlékközpont Budapest: Embermentők adatbázisa. URL: <http://hdke.hu/emlekezes/embermentok/embermentok-nevsora> (Legutóbbi elérés: 2021. február 7.)
  - 6 Frojimovics Kinga – Molnár Judit (szerk.): A Világ Igazai Magyarországon a második világháború alatt. Balassi Kiadó – Yad Vashem, Budapest, 2009.
  - 7 <https://www.yadvashem.org/yv/pdf-drupal/italy.pdf> (Legutóbbi elérés: 2021. február 7.)
  - 8 <https://www.yadvashem.org/yv/pdf-drupal/hungary.pdf>. (Legutóbbi elérés: 2021. február 7.)
  - 9 A Világ Igazai között van az olasz fagyfaltos, aki zsidókat mentett Budapesten a vészkorszak idején. Magyar Kurír. (t.zs.) 2016. április 14. <https://www.magyarurir.hu/hirek/a-vilag-igazai-kozott-van-az-olasz-fagyfaltos-aki-zsidokat-mentett-budapesten-veszkorszak-idejen/> (Legutóbbi elérés: 2021. február 7.)
  - 10 *Catellani, Angiolino: Il campagnolese Francesco Tirelli. Giusto fra le Nazioni. RS – Ricerche storiche. 2014. ottobre, N. 118. kötet 154–164. p.*

felekezeti lap, az Új Élet¹¹ is. Ugyanezt a cikket egy zsidó társadalomtörténeti adatbázis¹² 2017 áprilisában tette közzé. Tehát kijelenthető, hogy Francesco Tirelli tevékenysége általában ismeretlen és visszhangtalan volt eddig Magyarországon, de remélhetőleg ezt az állapotot Tamar Meir mesekönyve megváltoztatja.

Tamar Meir története szerint a Budapesten élő Tirelli abból indult ki, hogy Magyarország és Olaszország szövetségek a háborúban, és egy olasznak semmi baja nem lehet a háborús magyar fővárosban. Ráadásul egy fagyaltboltban télen miért is keresnének bujkálókat? 1944 tele szokatlanul hideg volt, még a magyarországi időjáráshoz képest is. Tirelli logikája pontosan működött: így a német hadsereg, az SS és a magyar nyilaskeresztesek által ellenőrzött és terrorizált városban mintegy 15-20 zsidót bújtatott a fagyaltboltjában, az otthonában és más helyeken is; számukra hamis papírokat szerzett, és ellátta őket élelemmel. A városban eközben tombolt a terror, mindennaposak voltak az utcai kivégzések, a zsidók Dunába lövése. A zsidók számára létrehozott, Európában utolsóként felállított gettóban — és később az ott szerzett betegségekben — mintegy 15.000 ember halt meg.¹³ Emellett a magyar nyilasok 50–70.000 budapesti zsidót hajtottak kényszermunkára a Német Birodalomba, 300 kilométeres novemberi–decemberi gyalogmenetben.

A Yad Vashem által közzétett dokumentum szerint Tirelli életéről csupán annyit tudunk meg, hogy egy fagyaltüzlet tulajdonosa (bérője?) volt Budapesten, a felesége és gyerekei Olaszországban maradtak, a háború után Svájcba költözött, ahol börtönbe is került. Az információhiány indította el azt a nyomozást, amelynek némi eredményét közöljük az alábbiakban.

Francesco Tirelli, a vívómester

Nagyon keveset tudunk Tirelli múltjáról. Életrajzának rövid vázlatát, családi kapcsolatainak felderíthető részleteit Angiolino Catellani¹⁴ adta közre. Eszerint

---

11 Új Élet, 2016. július 1. 3. p.

12 <https://zsidotarsadalom.wordpress.com/> (Legutóbbi elérés: 2021. február 7.)

13 *Lévai Jenő*: A pesti gettó csodálatos megmenekülésének hiteles története. Officina Nyomda, Budapest, 1946.

14 Angiolino Catellani a történelem professzora volt a Gauastalla-i Mario Carrara Szakmai Intézetben. Az Emilia Régió Ellenálási Történeti Intézetének (ISTORECO) munkatársa. Számos cikket közölt az antiszemitizmusról és a Shoah-ról az RS-RICERCHE STORICHE folyóiratban. Könyvének címe: „Zsidó testvérek és a Reggio Emilia síkság emberei” (2018).

Francesco Tirelli 1898. március 13-án Campagnola Emiliában, Emilia-Romagna régióban született, és 1954. május 16-án, vasárnap reggel 4:30-kor Genfben, Svájcban hunyt el. Apja a Rio Salicetóból származó, már egyszer megözvegyült Eliseo Tirelli élelmiszer-kereskedő volt, édesanyja Emma Spaggiari Campagnolából.

Catellani szerint Francesco 1920 körül költözött Velencébe, ahol 1921. augusztus 27-én feleségül vette Angela Giupponit, akitől három gyermeke született: Elisabetta, Elizeus és Elio. Catellani szerint családját Olaszországban hagyva, 1929-ben 'emigrált' Budapestre. Tirelli valójában 1926-tól már a magyar fővárosban (is) élt és dolgozott. A magyarországi adatok szerint Tirelli nős volt,¹⁵ de feleségét az iratok nem említik név szerint. Az olasz forrás szerint az 1930-as években Tirelli többször meglátogatta családját, és fotókat, újságcikkeket mutatott magáról.

Az bizonyos, hogy 1926-ban érkezett Budapestre, és ősztől¹⁶ Fodor Károly¹⁷ vívóiskolájában helyezkedett el, amely az MTK¹⁸ égisze alatt, annak hálózatában működő privát vívóiskola volt. Amint arról a korabeli Sporthírlap beszámolt, Tirelli nem egyedül jött Budapestre, hanem Mario Siniscalco¹⁹ olasz vívómesterrel együtt, csak míg Siniscalco Nápolyból érkezett a magyar fővárosba, addig Tirelli Velencéből, ahol Galante mellett dolgozott.

„Siniscalco Mario olasz vívómester Budapesten. A budapesti vívómestergárda értékes erővel gyarapodik Siniscalco személyében, aki ősztől nálunk fog letelepedni. A nápolyi mester, ki mindhárom fegyvernemben úgy jobb-, mint balkezzel egyaránt kiváló, ez év tavaszáig a nápolyi fascista kör vívómestere volt. Tusserejére jellemző, hogy a nápolyi Academia Reale őt választotta asszómeste-

---

15 Pénzügyi Közlöny, 1942. 6. szám, 8. p. 95. sorszám.

16 Esti Kurír, 1926. október 22., 10. p.

17 Fodor Károly (Freyberger Mózses) Nagykorös 1856. február 5 – Budapest. 1927. március 9. Vívómester: 1889-től az MTK vívómestere volt. 1896-ban saját vívóiskolát alapított, ahol alkalmanként továbbra is foglalkozott az MTK vívóinak oktatásával. 1903-ban ő alapította a Nemzeti Sportot. Több mint két évtizeden át volt a Műegyetem vívómestere. Tanított — természetesen vívást — Rózsahegy Kálmán híres színi iskolájában, és több mint három évtizeden át a Színiakadémián is. Az 1910-es években nyári sporttábort létesített Siófokon. Közel 70 évesen is még edzősködött.

18 MTK: Magyar Testgyakorlók Köre, 1888. november 16-án alapították. A magyarországi zsidóellenes törvények miatt 1942-ben működését megszüntették, mert sportolói, sportvezetői, és mecénásai között többségben voltak zsidó származású magyarok. 1945-ben alakulhatott újjá. Tirelli minden bizonnyal azért is találkozhatott személyében antiszemizmussal, mert zsidó sportszervezeteknél is dolgozott.

19 Mario Siniscalco vívómester, 1927-ben egy ideig Szolnokon dolgozott.

révé. Kiválóbb eredményei: 1923–24-ben megnyerte Olaszország katonai tör-, épée- és kardbajnokságát, 1925-ben pedig Dalmácia bajnokságát. Több mérkőzést vívott már Sassoneval, Nedo Nádival és a francia Bourdon-nal és Haussyval, és minden alkalommal fényesen megállotta a helyét. A jelenleg folyó livornói mesterverseny zsűrijének tagja. Siniscalcoval együtt jön Budapestre Tirelli olasz mester is, aki eddig Galante mellett működött Velencében. Mindkét mester Fodor mester termébe szerződött.”²⁰

Giuseppe Galante korának legnagyobb vívóegyéniségei közé tartozott, huszonöt évesen 1900-ban alapította meg vívóakadémiáját Velencében. Hatására hozták létre 1902. október 15-én Zágrábban az első horvát kardvívó klubot. Galante 1933-ban Budapesten kardvívó bemutatót tartott fiával, Dantéval közösen.²¹ Tirelli Zágrábba is követte mesterét, ahol 1932-ben a horvát bajnok Ivan Vladimir (Vlado) Mažuranić²² oktatója volt Giuseppe Galante fiával, Dante Galantéval²³ együtt.²⁴ Horvát forrás szerint nem csupán egy évet töltött Horvátországban, hanem rendszeresen dolgozott ott Giuseppe Galante mellett 1932 és 1941 között.²⁵

Az 1927-es éve nagyon erős volt, a lapok sorra számolnak be Tirelli sikereiről és kudarcairól. Róla és a magyar vívóakadémia egyik 1927-es versenyről a Budapesti Hírlap így tudósított:

„A győztes olasz mesterben kétségtelenül elsőklasszisú, kitűnő tempóérzéssel és hatalmas energiával rendelkező vívót ismertünk meg, aki az olasz törvívás ti-

20 Sporthírlap, 1926. szeptember 23., 7. p.

21 „Galante Giuseppe mester a MAC vívótermében. A Budapesten tartózkodó Galante Giuseppe velencei vívómester legutóbb vendége volt a MAC vívószakosztályának és a fiával, Dante Galantéval párbajtőriskolát mutatott be.” Sporthírlap, 1933. március 4.

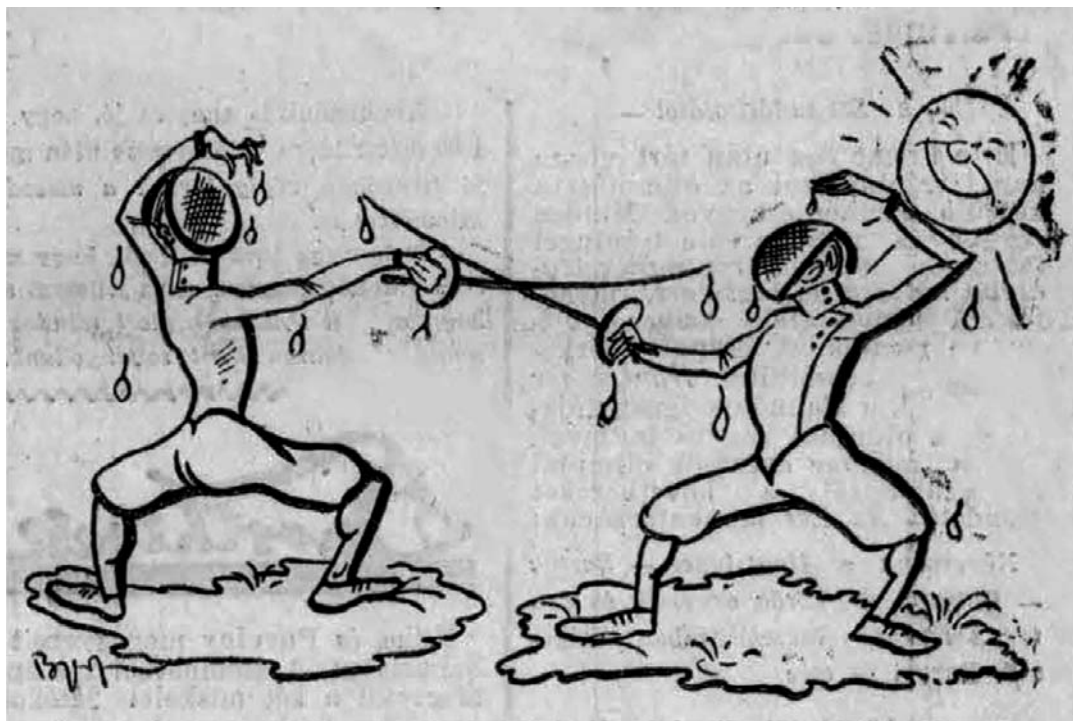
22 Ivan Vladimir (Vlado) Mažuranić (1915–1985). Jugoszláv kardvívó. Tagja volt az 1936-os berlini olimpián indult jugoszláv csapatnak. Indult egyéniben a párbajtőr versenyen is. További adatok horvát nyelven: URL: https://hr.wikipedia.org/wiki/Ivan_Vladimir_Ma%C5%BEurani%C4%87 (Legutóbbi elérés: 2021. február 7.)

23 Dante Galante az olasz vívás kiemelkedő alakja volt, az olasz vívószövetség egyik vezetője. Források: Cent’anni di scherma a Venezia (1889–1989). A cura di Dante Galante. Venezia 1989; URL: <https://www.circoloschermaterni.it/la-nostra-storia/>; Legutóbbi elérés: 2021. 02. 07. <http://schermavenezia.xoom.it/virgiliowizard/storia>; Legutóbbi elérés: (2021. február 7.) <https://sites.google.com/site/veneziascherma/prossime-gare/prova> (Legutóbbi elérés: 2021. február 7.)

24 XXXIII. Vladimir Mažuranić Memorial, 27–28 January, 2018, Zagreb, Croatia. Versenykatalógus.

25 Ana Popovčić: Giuseppe Galante — velikan mačevanja. In: Olimp, Broj 35 / lipanj 2010. 10–11. p.

pikus képviselője. Külön ki kell emelni néhány holtbiztossággal keresztülvitt fless tempótámadását, amelyekkel megmutatta, hogy valóban tud, bár győzelmi arányát nem ismerjük el reálisnak, csak azt, hogy valóban jobban vívott Tersztyánszknál. Győzelme nagyobb rokonszenvet keltett volna, ha nem tiltakozik annyit ... [...] Utána a magyar vívó-mestergárda tehetséges tagja, Skaliczky Géza vivómester 8:1 arányban verte el karddal az olasz Tirelli Francesco mestert Velencéből, aki még igazán nem rendelkezik annyi tudással, hogy akár egy harmadklasszisú magyar vívóval is meccsben mérje össze az erejét. A mérkőzés különben nagyon vérrre ment, és nélkülözte a vívóművészet szépségeit.”²⁶

2. kép. Hőguta a vívóteremben.
In: *Az Est*, 1928. július 19. 11. p.

Az *Est* című napilap 1928. július 19-én számolt be arról az olimpiai felkészülési vívóedzésről, amelyet a magyar vívók 35 fokban szenvedtek végig. A cikk szerint a vívók ruhájából, de még a magyar sztár, az olimpiai bajnok

---

26 Budapesti Hírlap, 1927. március 4., 7. p.

Petschauer Attila²⁷ vívópengéjéről is csöpögött az izzadság. Az újság a vívók között megemlíti Tirellit is, aki egy évvel később, 1929-ben nyitotta meg „fagylaltgyárát” — amint erről a Nemzeti Sport 1929. május 22-én lelkesen be is számolt. Ebből meg is tudjuk, hogy mivel foglalkozott a vívás és a cukrászat terén Tirelli Budapesten.

„Közismert és közkedvelt alakja a pesti vívóéletnek a kis olasz Tirelli, aki a Santelli vívóteremben segédmester. Tirelli mindhárom fegyvert kitűnően forgatja, de most igazolta, hogy egyéb tudománya is van. A nyári holtszézonra nem tudott szerződést kapni s erre gondolt egy merészet és — felcsapott fagylaltosnak a Dob utcában²⁸. A vívóteremből a „Gelateriába” vonult a kis Tirelli, akinek a vívók gyakori vendégei lesznek — ha úgy fog fagylaltot is gyártani, ahogy vív.”²⁹

A Santelli vívóterem, ahol Tirelli edzőként dolgozott, Budapest központjában, a mai Blaha Lujza tér sarkán, az Erzsébet körút 1-3. szám alatt, az emeleten működött. Eredetileg 1894-ben Arlow Gusztáv³⁰ lovag, korának neves vívómestere nyitotta meg a termet, amelyben hangversenyeket és estélyeket is rendeztek; de időnként titkolt, éppen ezért köztudott párbajok is meg-megestek. 1909-től Italo Santelli³¹ vitte tovább a vívóakadémiát. Ő 1896-ban Budapesten megnyerte a millenniumi, Magyarország ezeréves fennállása tiszteletére rendezett kardversenyt és ajánlatot kapva a Magyar Atlétikai Club-tól (MAC), letelepedett a városban. Tanítványai között számos magyar olimpiai, világ- és Európa-bajnokot tartanak

27 Petschauer Attila (1904–1943): az 1928-as amszterdami és az 1932-es Los Angeles-i olimpiai bajnok kardcsapat tagja volt. Az Európa-bajnokságokon 1930-ban Liège-ben és 1931-ben Bécsben csapatbajnok volt, egyéniben 1926-ban Budapesten és 1930-ban Liège-ben második, 1925-ben Oostendében, 1929-ben Nápolyban és 1931-ben Bécsben harmadik volt. Mint zsidó hadkötelest 1942-ben behívták munkaszolgálatra, és az ukrainai Davidovkába került. Bár a magyar katonák általi megkínzásáról drámai történetek keringtek, Petschauer tífuszban halt meg, szovjet hadifogságban.

28 A Dob utca Budapest zsidónegyedének egyik szimbolikus útja. Belső részén leginkább a szegényebbek, illetve a hagyományokhoz hű zsidók éltek, a Városligethez közelebbi részén is javarészt zsidók laktak. A harmincas években ehhez nagyon közel, a Dohány, majd a Rottenbiller utcában volt igazolhatóan Tirelli fagylaltüzlete. Bár fennmaradt forrás ezt egyelőre nem támasztja alá, vállalkozását akár indíthatta a Dob utcában is.

29 Az Est, 1928. július 19., 11. p.

30 Arlow Gusztáv (1861– ?) Vívómester, fontos kézikönyvet publikált — Franz Litomyský-vel közösen — a vívásról: Systematisches Lehrbuch für den Unterricht im Säbelfechten aus der Hoch-Tierce-Auslage (1894). Könyve magyar nyelven (A kardvívás) 1902-ben jelent meg. URL: <https://mek.oszk.hu/17100/17151/> (Legutóbbi elérés: 2021. február 7.)

31 Italo Santelli 1866, Carrodano (Olaszország) – 1945. február 8., Budapest. Vívómester, több magyar kardvívó oktatója.

Nagybányai HORTHY MIKLÓS őfőméltósága
védnöksége alatt

OLASZ–MAGYAR VÍVÓMÉRKŐZÉS

(Rendező: lovag Santelli Italo)

a Vigadó összes
termeiben

március 3-án
csütörtökön

este fél 8-kor

NEDO NADI

a világ legelső vívója, 14-tusos kard-mecce

GOMBOS SÁNDOR

Európa-bajnokkal

SINISCALCO, TIRELLI, ANSELMINI
meccei a legjobb magyar vívókkal

Jegyek 2-10 pengőig lovag SANTELLI ITALO vívótermében, VII., Erzsébet körút 1., Rózsavölgyi és Tsa cégnél és este a pénztárnál kaphatók

Működés Rt. - Szerkesztő: Pusztai István

3. kép. Plakát az 1931. március 3-i magyar–olasz vívómérkőzésről.³²

32 Közli: En garde. Vívómagazin. I. évfolyam 1. ünnepi szám 2014. január 18. Kép a *Gáborján Rita* által írt „Otthonos Vívómúzeum, avagy feltámad a vívóújság” című cikkhez. URL: <http://vivoterem.hu/magazine/pdf/Vivoujsag-1szam-2014.pdf>. (Legutóbbi elérés: 2021. február 7.)

számon, mint Gerevich Aladárt³³, Elek Ilonát³⁴, Kabos Endrét³⁵, Pósta Sándort³⁶. Santelli korszakában Tirelli itt volt segédvívómester éveken át. De kellett is Santellinek a segítség, ugyanis azon kívül, hogy vívóiskolát vitt, minden évben — immáron több mint húsz éve — megszervezte az olasz–magyar vívómérkőzést, amelyen a legjobb magyar és olasz vívók csaptak össze.

Az esemény egyúttal komoly gazdasági vállalkozás is volt. 1931. március 3-án, a verseny hagyományaihoz híven, Budapest egyik legreprezentatívabb épületében, a Vigadó „összes termeiben” rendezték meg az összecsapást, amely egyetlen francia szó, az „igen” (oui) félreértése miatt komoly botrányba is fulladt. Az esemény védnöke, Magyarország kormányzója, Horthy Miklós a kitört zűrzavar hatására gyorsan elhagyta a verseny helyszínét.³⁷ Francesco Tirelli először 1927. március 3-án vett részt az olasz csapat tagjaként ezen a versenyen: „*Skalitzky fiatal magyar mesterünk kardmeccsbén 8:1-re verte Tirelli olasz mestert. Tirelli epéében*³⁸, *egyenrangú felek küzdelmében 8:7-re győzött Hajdú János fölött.*”³⁹ Az Est című újság plasztikusan festette le⁴⁰ alakját: „a rendkívül kistermetű olasz Tirelli”, „a kis, mozgékony elsőrangú tempójú olasz epézóta⁴¹”.

1929 márciusában Santelli segédjeként részt vett Helene Mayer⁴² német törvívó olimpiikon fogadásán a Keleti pályaudvaron. De ez év nyarán már nem kapott szerződést — a cikkek félmondataiból úgy tűnik — talán kissé temperamentumos személyisége miatt. 1930 októberében a kolozsvári zsidó Haggibor Sportegye-

33 Gerevich Aladár (1910–1991). Hétszeres olimpiai aranyérmes, tizennégyszeres világbajnok, harmincnégyszeres magyar bajnok vívó. Santelli tanítványa 1938–1944 között volt.

34 Elek Ilona (1907–1988). Kétszeres olimpiai bajnok, hatszoros világbajnok magyar törvívó; első magyar női olimpiai aranyérmes, Santelli tanítványa.

35 Kabos Endre (1906–1944). Háromszoros olimpiai bajnok magyar vívó, Santelli tanítványa.

36 Pósta Sándor (1888–1952). Olimpiai bajnok magyar vívó, katona, fogorvos, újságíró, Santelli tanítványa.

37 Magyar Hírlap, 1931. március 4., 3. p. „Petschauer Attila győzelme megmentette a magyar vívócsapatot a vereségtől. Az olasz–magyar vívómérkőzés végeredménye 4:4 — Tüntetés egy félreértett szó miatt az olasz zsürielnök ellen”.

38 Az epée magyarul párbajtőr.

39 Magyarország, 1927. március 5.14. p.

40 Az Est, 1927. február 26. 13. p.

41 párbajtörvívó

42 Helene Mayer (1910–1953). Az 1928-as olimpiai vívószám aranyérmese és az 1936-os berlini olimpia ezüstérmese.

4. kép. Csoportkép Italo Santelliről és budapesti akadémiájának tagjairól, ahol Francesco Tirelli is látható (nyíllal jelölve).

A régi, sérült fotó Duronelly Gábor tulajdona.

A kép forrása: Vívómúzeum Budapest, Ferdinandy Györgyi kurátor

5. kép. A „rendkívül kis termetű Tirelli” fegyverrel a kezében
Italo Santelli mellett a Santelli vívóteremben
az 1928-as olimpiai felkészítő edzésen.

Karikatúra. Nemzeti Sport, 1928. március 18., 7. p.

sület (Ha-Gibor: A hős — héber)⁴³ szerződtette⁴⁴ vívómesteréül, amelynek házi vívóversenyén már zsúrielnök volt.

43 „Hagibbor Sportegyesület, vagy Haggibor SE, románul AS Haggibor kolozsvári zsidó sportklub, 1920–1941 között működött. 1920. március 20-án alapította Giszkalay János író, Knöpfler Bernát orvos és Chajim Weissburg cionista vezető. Első elnöke dr. Fischer József volt, őt Stotter Aladár, majd Jámber Ferenc követte. 1921-ben az egyesület csatlakozott a Makkabi zsidó sportvilágszövetséghez. A Romániában 1940. augusztus 8-án megjelent 2650. számú törvényerejű rendelet megszüntette azokat a sportegyesületet, amelyekben a román nemzetiségű keresztény sportolók nem voltak többségben, így a Hagibbort és sportolóit törölték az ágazati sportszövetségek nyilvántartásából. A második bécsi döntést, 1940. augusztus 30-át követően, amikor Észak-Erdélyt Magyarországhoz csatolták, és így a magyarországi zsidótörvények hatálya léptek Észak-Erdélyben is, a sportegyesületeknek egyáltalán nem lehettek zsidó tagjaik. Ezért 1941-ben a Hagibbor is megszűnt.” Forrás: Wikipédia, URL: https://hu.wikipedia.org/wiki/Hagibbor_SE. (Legutóbbi elérés: 2021. február 7.)

44 „Olasz vívótérnert szerződtetett a Haggibbor Francesco Tirelli személyében, aki jelenleg a budapesti Santelli-iskola egyik mestere. Tirelli október elején érkezik Kolozsvárra.” Ellenzék (Romániai, Kolozsvári magyar napilap), 1930. szeptember 7., 10. p.

A korabeli sajtó híreinek mozaikjai szerint Tirelli dinamikus, mozgékonan járta a volt Osztrák–Magyar Monarchia területének jelentős városait. Az erdélyi szereplés után Tirelli 1931 augusztusában óriási botrány főszereplője lett, immár ismét Budapesten. A 8 Órai Újság című lap augusztus 11-én riportot közölt a magyar–olasz atlétikai versenyről, ahol — ki tudja miért — Tirellit nem engedték a versenyzők közelébe. Bajó Károly, Magyar Atlétikai Szövetség főtitkára volt (akinek nevét az újságíró Bajó-nak, Bajor-nak és Pajó-nak is írja egy cikkben belül) ki akarta vezetetni, de amikor Tirelli nem engedett, a főtitkár rendőrt hívott az üvöltöző kistermetű olaszra, aki erre megpróbálta fellökni. A nála jóval nagyobb főtitkár leszerelte a dühös vívómestert. Az újság tudósítója, G. L. „illetékes és abszolút jól informált helyről” ’megtudta’, hogy Tirelli nem vívómester, hanem fagyaltárus.

„Tirelli Velencéből került ide — mondotta informátorunk. — A magát vívómesternek tartó Tirelli a lagúnák városában vívóterem-altisztból avanszált segédoktatóvá, innen a mesteri cím. Tirelli egyébként csak télen „mesterkedik” Kolozsvárott, a Haggiborban. Nyáron Budapesten fagyaltot árul. Tirellinek nem az első botránya ez, éppen ezért már régebben eltávolítottuk a fascio-ból. Bár a „mester” már nem tagja a budapesti fascionak, lesz gondunk arra, hogy Tirellit a jövőben teljesen izoláljuk, mert tetteivel kompromitálja az itt élő olaszokat...”⁴⁵

A Budapesten élő fasiszta párttag olasz „informátor” tévedett. S ezért az újságnak kellett rövidesen bocsánatot kérnie. Amit Tirelli fellépése után, augusztus 14-én meg is tett.

„Tirelli Ferenc olasz vívómester, akinek a magyar–olasz atlétikai viadalon támadt afférrjáról megemlékeztünk, ma megjelent szerkesztőségünkben, és igazolta, hogy a vívómesteri címet teljes joggal használja, mert a vívómestereket vizsgáztató állami bizottság⁴⁶ mesterlajstromában szerepel, és ismételten fejtett ki hivatalosan is elismert működést az epée-tanítás terén.”⁴⁷

És valóban, Tirelli jogosan tudta igazolni vívómesteri címét. Ugyanis 1929-ben a magyar sajtó beszámolt egy nem mindennapi akcióról: magyarországi kardvívók egy miniszteri rendelet miatt lebonyolított minősítéséről.

„Az Állami Vívómester Vizsgáztató Bizottság dr. Schwöder Ervin államtitkár elnöklete alatt gyűlést tartott, amelyen a Vívómesterek Egyesülete részéről Rákosy Gyula és dr. Gerentsér László elnökök, az OTT részéről dr. Szukováthy Imre, a Honvéd Sportoktató Tanfolyam részéről pedig Borsodi László katonai

---

45 8 Órai Újság, 1931. augusztus 11. 6. p.

46 Ennek hivatalos neve Magyar Királyi Állami Vívómester Vizsgáló Bizottság volt

47 8 Órai Újság, 1931. augusztus 14. 6. p.

fővívó-mester vettek részt.” E bizottság 65 vívómesteri oklevelet adott ki — közöttük Francesco Tirelli számára is —, és csak ezen oklevél birtokában taníthattak vívást az erre immár felavatottak. Négy olasz kapott mesteri és két másik segédmesteri bizonyítványt⁴⁸.

A botrány története egy helyreigazítással nem ért véget. A politika fontos szerepet játszott a budapesti olasz kolóniában, s az is, hogy ki volt tagja az olasz fasiszta pártnak és ki nem. Tirelli ragaszkodhatott igazához, ezért a cikk további kiegészítését és helyreigazítását érte el a 8 Órai Újságban. Mivel az első helyreigazítás nem minden őt sértő mondatot helyesbített, ezért augusztus 23-án meg kellett jelennie egy újabbnak.

*„A Tirelli–Bajó affér. Megemlékeztünk arról az incidensről, amely az olasz–magyar mérkőzésen Tirelli Francesco olasz vívómester és Bajó Károly atlétikai szövetségi főtitkár között lejátszódott. A közleményben azt írtuk, hogy Tirelli vívóterem-altisztból lett vívásoktató és hogy nem ez az első botránya. A nekünk bemutatott bizonyítékok alapján megállapítjuk, hogy Tirelli tényleg vívómester, sohasem volt altiszt, és hogy ma is a budapesti fascio aktív tagja.”*⁴⁹

Nem csak Tirelli volt aktív tagja a budapesti olasz fasiszták szervezetének, de akkoriban maga a fasiszta csoport sem tétlenkedett. 1929 januárjában iskolát alapítottak elemi és középiskolás tanulók számára, és megalakították az Olasz–Magyar Kultúregyesületet is.

*„Vasárnap délelőtt avatták fel a fascio helyiségében az iskolát, amelynek már is 65 fiú- és leánytanulója van. Megjelentek: Durini di Monza gróf olasz követ és felesége, Pignatelli di Montecaldo herceg, a budapesti fascio vezetője. [...] Paolo Calabro tanár ismertette az iskola megalapításának előzményeit, majd előadta, hogy minden Budapesten lakó olasz szülő gyermeke köteles a tanfolyamon vasárnaponként részt venni. Azok, akik a tanfolyamokat látogatják, Olaszországban nyaralhatnak, s akik jól tanulnak, jutalmakat kapnak. A tanfolyamon a tanulókat természetesen fasiszta szellemben nevelik. [...] Az ünnepség végén bemutatták a „Duce” című filmet, amely az olasz miniszterelnök egész pályafutását szemlélteti. A jelenlévők szeme előtt pergett le az olasz fasizmus vezérének elindulásától mai nagyságáig befutott pályája.”*⁵⁰

Az 1935-ös olasz–abesszin háború kitörését mintegy ezer fekete inges fascio tag ünnepelte a budapesti Akadémia utca 5. számú házban levő olasz fascio helyi-

48 Pesti Hírlap, 1929. szeptember 29. 13. p.

49 8 Órai Újság, 1931. augusztus 23. 6. p.

50 Budapesti Hírlap, 1929. január 8. 15. p.

ségében az olasz királyt és Mussolinit éltetve, a római rádió Giovinezzáját⁵¹ és a Duce beszédét hallgatva.⁵²

Fagylaltháború Budapesten

Nincs információnk arról, hogy Francesco Tirelli szerzett-e szakmai bizonyítványt a kardvíváson kívül, s értett-e a fagylaltkészítéshez, cukrászathoz. Apja élelmiszerrel, pizzával foglalkozott. De amikor 1929-ben megnyitotta fagylaltüzletét, nem ő volt az egyedüli vállalkozó, aki így döntött. Budapest Főváros Levéltárában őrzött iparlajstromok tanúsága szerint „Tirelli Ferenc” olasz fagylaltkészítő 1929. július 17-én kért iparigazolványt, amelyet augusztus 1-jével meg is kapott (száma: 43531). Ehhez mellékként erkölcsi bizonyítványt és születési okiratokat nyújtott be.⁵³ A telephelyének címe ekkor: VII. kerület, Dohány u. 45.⁵⁴ E bejegyzés változások rovatából kiderül az is, hogy 1929. augusztus 1-jén a VIII. kerület Népszínház u. 23 szám alatt, illetve 1930. március 29-én a Váci út 8. szám alatt nyitott üzletet.

Ez az időszak az olasz fagylaltüzletek aranykora volt Budapesten. Nem mint ha nem lett volna elegendő magyar cukrász, aki minőségi fagylaltot árult volna, de az olaszok új ízeket honosítottak meg, és legfőképp nagyon olcsón, 10 fillérért adták fagylaltjukat.

Az olasz fagyai hatalmas sikert aratott. Egy visszaemlékezés szerint a gyerekeknek különösen ízlett. *„Volt egy osztálytársnőnk, Horváth Erzsinek hívták. A nagyszülei kocsmája a Rákóczi tér egyik mellékutcájában volt. Mindig lopta a kasszát. Elvitt két forintot, hármat. Akkoriban tíz fillér volt egy fagylalt. Jó néhányan összejötteünk, és elmentünk az olasz fagylaltozóba, ahol Erzsike fizette a fagyikat, mert nekünk nem volt pénzünk.”*⁵⁵

---

51 Giovinezza (magyarul: ifjúság) az olasz fasista párt hivatalos himnusza, és a párt ellenőrzése alatt álló Olasz Királyság nem hivatalos himnusza volt 1924 és 1943 között.

52 Ujság, 1935. október 3. 6. p.

53 Budapest Főváros Levéltára (= BFL) VII. kerületi elöljáróság iratai, iparügyi nyilvántartások (= IV.1476.b.) 53. kötet, E iparlajstrom 153/1929.

54 Az V. kerületi elöljáróság 1930. június 2-án értesítette a VII. kerületi elöljáróságot arról, hogy megadták Tirellinek a Váci úti üzlet nyitási engedélyét: BFL VII. kerületi elöljáróság iratai, általános iratok (= IV.1476.a.) 35754/1930. Ebből kiderül az is, hogy Tirelli lakcíme is Dohány utca 45.

55 B. K.-né (Berger Edit, szül 1926) visszaemlékezése. URL: <https://www.centropa.org/hu/biography/b-k-ne> (Legutóbbi elérés: 2021. február 7.)

Egy a Friss Újságban megjelent, túlszínezett riport szerint 1929-ben vette kezdetét az olasz fagyaltláz, éppen akkor, amikor Tirelli is beindította üzletét. A cikk szerint 1931-ben már mintegy 700 „olasz” fagyaltos volt a fővárosban, akik egy-egy meleg napon negyedmillió (!) adag fagyaltot adtak el.⁵⁶ Ha utánaszámolunk: üzletenként 35 pengős bevételt hozott volna naponta a fagyalt, ha valóban lett volna 700 fagyaltos. Ez egy végigdolgozott nyári hónapban akár 1050 pengő bevételt is jelenthetett, ami jelentős összeg volt a korabeli Magyarországon, még akkor is, ha a bérleti díjakat — helyiség, hűtőgép — és az alapanyagok költségeit is beleszámoljuk. Természetesen ennek alapvető feltétele a kánikula 30 napon át. A hűvösebb hónapokban — s ebből mintegy 9 is adódik Magyarországon — más kereset után kellett nézniük a fagyaltosoknak. Természetesen a hullámot elindító olaszok sikerén felbuzdulva, magyar vállalkozók csaptak fel olasz cukrásznak. A gazdasági válság nagy úr volt, és nagyon sok üres üzlethelyiség volt Budapesten.

Csakhamar megszülettek a viccek, a kabarétréfák arról, hogyan lesz valaki olasz fagyaltos. Ezek gyakori csattanója volt, hogy a cégtáblán szereplő olasz nevek kicsavart magyarországi zsidó nevek: Mauro Kohnno (Kohn Mór), Djulio Alba (Weisz Gyula), illetve, hogy immár az összes magyar fagyaltos olasz nevet választ: Gustavo Duro (Kemény Gusztáv), Pietro Negro (Fekete Péter). Az Est újságírója megjegyzi, hogy időnként az olasz nevek mögött véletlenszerűen tényleg felbukkan egy-egy olasz is.⁵⁷ A sikeres zsidó kabarészerző Stella Adorján (1897–1967) tréfája tovább ment az alkalmazkodás kifigurázásában.

„(...)

– *Csak nem fogsz belépni a fasiszta pártba?*

– *Miért ne? 1912-ben beléptem a munkapártba, 1914-ben a hadseregbe, 18-ban a szocikhoz, 1919-ben a kommunistákhoz, majd az ébredőkhöz... Mondd meg nekem, szegény pesti polgárnak, miért pont a fasisztákhoz ne lépjek be, amikor olyan divatban vannak, mint a félrecsapott női kalap?*”⁵⁸

Az újságok 1929-ben csak egyetlen valódi olasz fagyaltost tudtak megszólaltatni, „a barnaarcú, szénfekete hajú, vérbeli olasz típusú, harminc év körüli fiatalembert”. Mario Fumei olasz nyelven boldogan társalgott az Ellenzék riportérével, Mihály Lászlóval. A riportert a magyar fagyaltokhoz képest sokkal jobbnak találta az olasz fiatalember fagyaltját. A kávéház

56 *Stób Zoltán*: Negyedmillió tölcser és kosárka egy kánikulai napon. Friss Újság, 1931. június 28. 5–6. p.

57 Kaméleon nevek divatja. Az Est, 1932. május 13. 7. p.

58 Gelateria linkociana. Pesti Napló, 1932. június 12. 11. p.

„egy darab Olaszország valóságosan. Szépen, ízlésesen krémszínűre festett helyiség, fehér, filigrán asztalkák, székek. A falakon három velencei tájkép. Az asztalkákon levő üvegből készített hamutartókon is Velence képe.”⁵⁹ Fumei nem fogadta el a fagylalt árát, mondván magyar írótól nem fogad el pénzt, mert ő ismeri Petőfi Sándor verseit.

A Budapesti Hírlap is közölt riportot⁶⁰ a Budapesten élő külföldiekről. A cikk írója mindössze negyven olasz fagylaltosról tudott, akik nyaranta fagylaltot, télen pedig déligyümölcsöt és tejtermékeket árultak. A cikk egy történetünk szempontjából érdekes információt is megoszt: az egyik gelateria (akkoriban gyakran az olasz elnevezéssel jelezték, hogy olasz fagylaltozóról van szó) társtulajdonosa az ifjabb Santelli.⁶¹ Lehetséges, de — dokumentumok híján — bizonyíthatatlan feltételezés, hogy Francesco Tirelli nem csak a saját, de mentora pénzét is forgatta vállalkozásában.

A cukrászok háborúja 1930-ra ért a csúcspontra. A háborút kiváltó ok abban is keresendő, hogy a cukrászat szabályozott, engedélyhez kötött ipar volt Budapesten, míg a fagylalt- és cukorkaárusítás nem. A budapesti polgárok korábban, ha fagylaltot akartak kanalizni, beültek a cukrászdába, és ott komótosan fogyaszthatták el édességüket. Az olasz fagylaltosok ezt a bevételi lehetőséget vették el tőlük, hiszen a kis üzlethelyiségekben javarészt csak 1-2 asztal volt, vagy még az sem. Ezért az utcáról betérő és gyorsan távozó vevők fillérei akár nagy bevételt is hozhattak, ha gyorsan és sokan vették meg a fagylaltjaikat. A lapok végpusztulást vizionáló cikkekben ítétek el az „olasz inváziót”, és jelentették a magyar cukrászok egyharmadának csődjét. A Cukrászok Lapja a magyar cukrászipar tragédiájáról írva, nyilvánosan üzent hadat az olasz cukrászoknak. Megpróbálták visszavonadni iparigazolványaikat, tehát működési engedélyeiket. Ez azon bukott meg, hogy akkor az olaszországi magyar vállalkozókét is visszavonták volna. Megtiltották volna fióktelepek nyitását a számukra, de ez sem sikerült. Lobbiztak a Földművelésügyi Minisztériumban, hogy szabályozzák a fagylaltok összetételét, és kössék szakképesítéshez a fagylaltárusítást.⁶² Memorandumot intéztek Hermann Miksa kereskedelemügyi miniszterhez, azzal indokolva saját forgalmuk megcsappanását, hogy az olasz fagylaltosok nem vesznek fel szakképzett alkalmazottat; nem fizetnek adót; az üzleteikben alszanak, hogy bérlakást sem fizetve

---

59 Beszélgetés egy budapesti olasz fagylaltossal, aki ismeri Petőfit és ingyen látja vendégül a magyar írókat. *Ellenzék*, 1929. május 29. 6.p.

60 *D. Guthi E.*: Budapest—világváros. *Budapesti Hírlap*, 1930. április 20. 43. p.

61 Giorgio Santelli (Santelli György).

62 *Harc a fagylalt körül*. *Ujság*, 1930. május 7. 4. p.

alacsonyban tartják a költségeiket.⁶³ A magyar cukrászok mellé álltak a jobb- és baloldali lapok egyaránt. A magyar cukrásztársadalom ugyan minden politikai eszközt bevetett, mégis kénytelen volt egy dologban engedményt tenni: a hagyományos „magyar” cukrászdák, fagylaltárudák is rákényszerültek arra, hogy tíz fillérért adják a fagylalt egy gombócát.⁶⁴ És kitették kirakatukba a plakátot: „Magyar pénzért magyar fagylalt itt!”

A magyar cukrászoknak könnyített zárórarendeleettel kedvezett a kormány, így megengedték nekik, hogy este 11-ig (nyáron 12-ig)⁶⁵ és vasárnap is nyitva tarthassanak.⁶⁶ Olyan kedvezményt kaptak tehát, amit a fagylaltosok nem. Nekik 8-kor zárniuk kellett, ezért az olasz fagylaltosok közül sokan a hosszan nyitva tartó kávémérésekké vagy cukrászdákká fejlődést fontolgatták. Ez viszont a cukrászokhoz hasonló ijedt reakciót váltott ki a kávé szakmából is.⁶⁷

Az idő előrehaladtával mindenki alkalmazkodott az új viszonyokhoz. A gazdasági válság enyhült, a cukrászatok csökkentették áraikat, így megőrizték piacukat; az olasz fagylaltosok erősödtek, és aki tehetett — mint Tirelli is —, terjeszkedni kezdett. De az abesszin háború miatt mind több Magyarországon élő olasz tért vissza Itáliába. Vagy azért, mert a szülőhaza a háborús viszonyok között nagyobb biztonságot nyújthatott, vagy azért, mert behívták katonának, mint a 21 éves, Kecskeméten élő Pietro Scarzanellát. Pietro behívása miatt apja, Olivio Scarzanella is bezárta a városközpontban levő, nyereséges üzletét, és ő is elhagyta Magyarországot.⁶⁸ Francesco Tirelli nem ezt válaszolta. Magyarországon maradt.

A budapesti fagylaltárus és üzlete

Budapest német megszállás alóli felszabadulása utáni első statisztikai számbavétel az úgynevezett népösszeírás volt 1945 márciusában. Budapesen megszámlálták a túlélőket, és összesítették lakásviszonyaikat. Ennek ívein szerepelt Tirelli Ferenc neve is, saját kézírásával. E dokumentum szerint a fagylaltos 1943. április 1. óta volt bérlője a Rottenbiller utca 66. szám alatt lévő üzletnek (földszint 2.

---

63 Cukrászok Lapja, 1929. február 10. 4.p.

64 Magyar Hírlap, 1930. május 7. 6.p.

65 „Cukrászok nyílt árusító üzleteinek esti zárójára”. Cukrászok Lapja, 1930 március 5. 9. p.

66 Ujság, 1930. augusztus 6. 12. p.

67 Friss Ujság, 1930. augusztus 3. 5. p.

68 „Mussolini visszahívta az olasz fagylaltos fiát, aki Abessziniába készül”. Kecskemét és Vidéke, 1935. október 10. 3. p.

számú üzlet). Az üzlet mérete az íven nem szerepel, csak az, hogy 141,67 (?)⁶⁹ pengőt fizet érte havonta. A cirkalmas betűkkel írt név nem olasz, hanem magyar keresztnévvel áll, s rajta a foglalkozás típusa: önálló. A foglalkozás elnevezése cukrász. A helyesírás azt jelzi, hogy a kitöltője nem magyar, ugyanis bár egy magyar is hibázhat az 'önálló' szó helyesírásával (a dokumentumban: önáló), de a 'cukrász' szó helyett sohasem írná azt, amit Tirelli: 'cukras'.

E dokumentum a bizonyíték arra, hogy a Tamar Meir könyvében leírt események minden valószínűség szerint *nem* a Lövölde tér 7. számú házban történtek — bármennyire is ezt a házat idézte fel maga előtt Jichak Meir — hanem a *közvetlenül mellette álló* házban, a Rottenbiller utca 66. szám alatt. Ennek a háznak is megvan a maga története. Müller Lajos tervezte 1898-ban, de a terveket még 1899-ben is módosították: a Jósika utca felőli oldalra további üzlethelyiségek kerültek. Karovits Albert építómester húzta fel a korábban itt álló földszintes épület lebontása után. Klösz György fényképfelvétele a szomszédos Lövölde tér 7-es számú házat mutatja meg eredeti pompájában.

1910-ben a raktárból közvetlenül elérhetővé vált a pince, de az üzlethelyiségek zömének nem volt pincekapcsolata. Így Tirelli üzlethelyiségében később bujkálók sem tudtak lejutni a pincébe. Az utcai két üzlethelyiségnek, amelyeket később egybe építettek, csak az utca felé volt kijárata.

1934-ben újabb átalakítást élt át az épület. Ekkor a tulajdonosa már dr. Miklósi Henrikné, született Mauksch Hedvig, a zsidó nőegylet tagja volt. S ebben az évben a házban egy üzlethelyiséget is átépített Horváth László tervei alapján annak új főbérője, özv. Varga Mihályné. A Fővárosi Közlönyben közzétett „boltkapuzat” átalakítás száma árulkodó, a 66/2-es üzlethelyiség éppen ugyanaz, amelyet Francesco Tirelli bérelt 1943-tól.⁷⁰ Sajnos nem tudható, hogy mivel foglalkozott özv. Varga Mihályné, de üzletének szomszédairól igen: Bandl János hentes, Bodánszky Nándor úri divat, Citrom Adolf szatócs, Tolnai Klára könyv- és papírárus volt. A szomszédos, Lövölde tér 7. számú ház legközelebbi üzlethelyiségében Szamekné és Grósz péksége működött. Az építési terveken jól látszik annak dátuma: 1934. december 20.

Egy nagyon modern megoldást választott az építető az engedélykérelem benyújtásához: mellékelte az átalakítandó üzlethelyiség fotóját. A képen egy *fagy-laltszalon* látható, amelynek redőnyei két üveglakot és egy bejáratot rejtenek.

---

69 A számot úgy is lehetséges értelmezni, hogy valójában 141 és 67 (tehát összesen 208) pengőt fizetett, feltételezve azt, hogy a két egymás melletti üzlethelyiséget nyitották egybe. Erről lásd később.

70 Fővárosi Közlöny, 46. (1935) 2. (január 8.) 35. p.

KITÖLTŐ: a lakás, üzlet, iroda stb. bérleti díje, lakatlan (használatlan) lakásokról, üzletekről stb. a háztulajdonos vagy helyettese (gondnok, házteljesítő).

1945. évi népszázeírás.
Elrendelte:
BUDAPEST SZÉKESFŐVÁROS POLGÁRMESTERE
980 számú rendeletével
1945-I

Lakásív.

Kitöltendő minden bérleményről (lakásról, irodáról, boltból, műhelyről és egyéb helyiségről), üresen állókról és lakhatatlanná váltakról is; a teljesen megsemmisült lakásokról azonban, melyek nyílvánvalóan már nem állíthatók helyre, Lakásívet kitölteni nem kell. Övóhelyről is, amennyiben abban a népszámlálás időpontjában laknak, Lakásívet kell kitölteni, pincehelyiségről szintén csak akkor, ha az lakásul vagy üzleti célra (műhely, raktár stb.) szolgál.

A Lakásív sorszáma: 2. (dupla)
(bírija a háztulajdonos vagy helyettese)

Kerület: II. Dűlő
Utca (út, tér): Rottenbiller 66
Házszám: 66 (Hrsz.: 33982)
Emelet: földsz. Ajtó: 2

I. A bérlemény (lakás, üzlet, iroda stb.) leírása.

Kérdés	Felelet
1. A bérlemény (lakás, üzlet, iroda stb.) bérliójének családi- és utóneve: (Jogi személy esetén annak megnevezése.)	<u>Tirelli Ferenc</u>
2. a) Foglalkozásának tüzetes megjelölése: b) Milyen minőségben folytatja foglalkozását? (foglalkozási viszonya)	<u>Cukrász</u> <u>önálló — tisztviselő — segéd — állást — szakmunkás — napszámos — egyéb, mégpedig: <u>önálló</u></u>
3. a) Társbérlet esetén a társbérletők felsorolása: (Társbérletnek kell tekinteni azokat az eseteket is, midőn hatósági intézkedés folytán, vagy a rendkívüli viszonyok okozta kényszerhelyzetben több család egy lakásba költözött össze.) b) Mi okból lakik több bérlió (társbérlió) a lakásban?	neve: _____ foglalkozása: _____ neve: _____ foglalkozása: _____ neve: _____ foglalkozása: _____ <u>önkénies megegyezés alapján — _____ hatóság intézkedése alapján</u> <u>— más okból, mégpedig: _____</u>
4. Mikor költözött ebbe a lakásba?	a főbérlió: <u>1943</u> év <u>aprilis</u> <u>1</u> hó a társbérlió: _____ _____
5. A bérlemény állapota !)	<u>ép — részben használható (lakható) — használhatatlan, de helyreállítható</u> a) lakás b) üzlet — műhely — raktár — iroda — gazdasági helyiség — egyéb, mégpedig: _____
6. A bérlemény milyen célra szolgál?	c) <u>intézmény háztartás; ennek megnevezése és rendeltetése: _____</u>
7. a) Mennyi a havi lakásbér (üzletbér stb.)? b) Ha nem fizet bért, mi címen bírija a bérleményt?	havi <u>111:67</u> pengő <u>háztulajdonos — háztulajdonos családtagja — öröklakás — természetbeni lakás — egyéb címen, mégpedig: _____</u>
8. a) Tart-e albérlőt vagy ágybérlőt? b) A bérlemény helyiségei közül albérlésre van adva: kizárólag a társbérlió(k) használatában van:	albérlőt: <u>igen — nem</u> . Ha igen, hány albérlőt? _____ személyt ágybérlőt: <u>igen — nem</u> . Ha igen, hány ágybérlőt? _____ személyt _____ szoba _____ konyha _____ cselédszoba _____ egyéb helyiség _____ szoba _____ konyha _____ cselédszoba _____ egyéb helyiség

Ahol a feleletben állni szükséges szavak elfogytatva, ott a megfelelő szó aláhúzásával kell válaszolni.

1) Az üveg- és vakolatfalkák könnyen helyrehozhatók és ezért csupán ilyenek fennforgása esetén a bérlemény ének tekintendő. Részben használható a bérlemény (lakás), ha annak egyes helyiségei háborús cselekmények folytán elpusztultak. Ebben az esetben a Lakásív 9. pontjában egyes helyiségek a használható, mások pedig a használhatatlan rovatba kerülnek.
2) Házmester-, szemétpénz, liftdíj, központi fűtés és melegvízellátás díja nélkül. A háztulajdonosi és természetbeni (szolgálati) lakások bérértékét nem kell bejegyezni.

6. kép. Tirelli Ferenc cukrász üzlethelyiségének lakásíve.

BFL IV.1419.n. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatalának iratai.

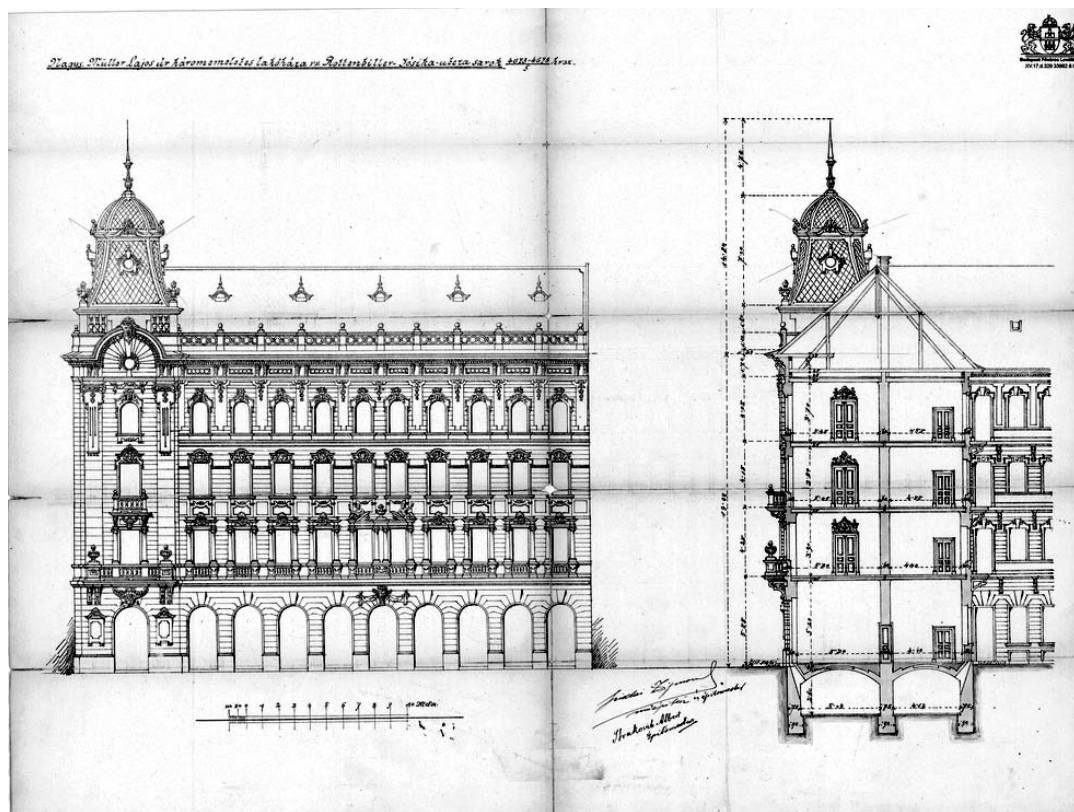
Az 1945-ös népszázeírás adatfelvételi és feldolgozási iratai.

554/I. szlj. 7. ker. Rottenbiller utca 66. fszt. 2. 2. ssz. üzleti ív.

A képen jól kivehető az itt árusított fagyaltok kínálata: vanília, mogyoró, csokoládé, kávé, rumosdió, eper, málna, barack, citrom, tuttifrutti, puncs. A portál fejrésze jegeskávét és cukrászsüteményeket is hirdet, és egy kerekarcú, mosolygó cukrász néz a szemlélőre. A bejáratí ajtó feletti képen pedig Velence látképe látható, hirdelve, hogy egyenesen egy velencei mester kezéből vehetjük el a fagyaltot és a süteményt. Látható az is, hogy a fagyaltszalon rendelkezett kihajtható napernyővel, így a forró nyarakon az árnyékban hűsölhettek és fogyaszthattak édességeket az arra járók. Akik között nagyon sok gyerek lehetett, hiszen a Rottenbiller

7. kép. Budapest VII. Lövölde tér 7. Fischer-ház a Király utca sarkán.
A felvétel 1876 körül készült.
BFL XV.19.d.1.05.110. Fotótár, Klösz György digitalizált fényképei.
(Fortepan 82165)

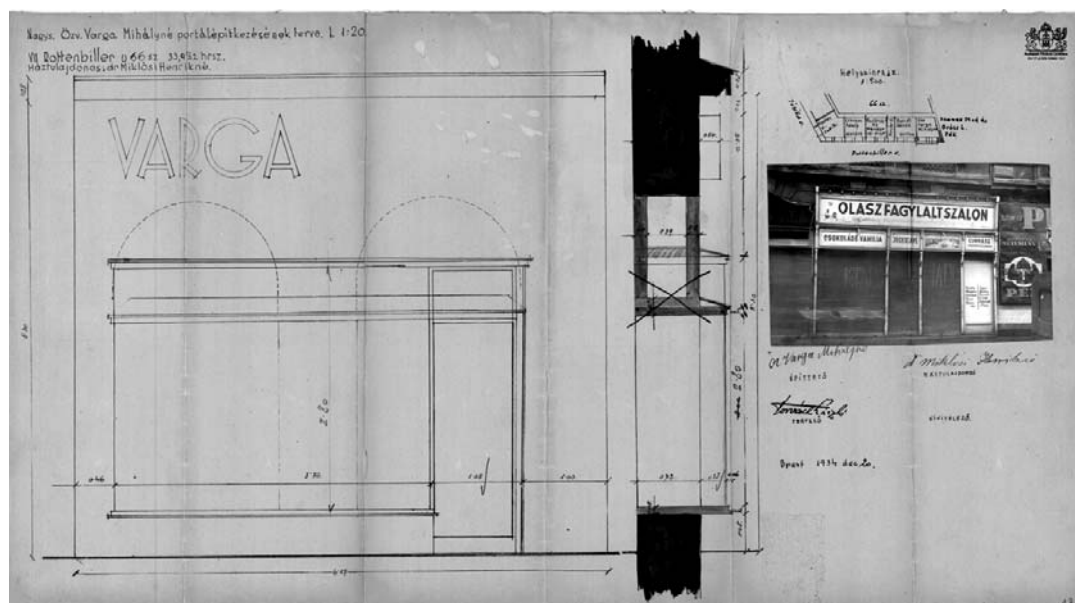

8. kép. A Rottenbiller u. 66. szám alatti ház eredeti tervrajza.
BFL XV.17.d.329. Építési Ügyosztályok Tervtára, 33982.

utcában épp az üzlettel szemben állt a „községi polgári iskola”. Mellette az Odeon mozi, így itt egy fagyaltosnak mindig volt elég vevője.

A kép arról is árulkodik, hogy a fagyaltos feladta üzletét (a redőnyökön a 'Kiadó' szó olvasható), és ezt vette bérbe özv. Varga Mihályné. S biztosan tudjuk: ide tér vissza Francesco Tirelli 1943. április 1-én.⁷¹

71 Az üzleteket 1965-ben teljesen átépítette a VII. kerületi Közért vállalat. A kapubejárótól a Jósika utcáig egységes tér jött létre. Ahol Tirelli üzlete volt, az ma fodrászatként, szépségszalonként működik.

9. kép. Özv. Varga Mihályné portál-átépítési terve, 1934. december 20.
BFL XV.17.d.329. Építési Ügyosztályok Tervtára, 33982.

A vidéki fagyaltos

Romániai, horvátországi kiruccanásai után Tirelli 1935-ben újra a Santelli-iskolában dolgozott, amelyhez nagyon közel lakott: Budapesten, a Rákóczi út 34-ben⁷². Sem a vívással, sem a fagyaltárusítással nem kereshetett túl jól, mert nem túl jelentős, 40 pengő adóhátralékkal szerepelt az adótartozás hátra hagyásával ismeretlen helyre távozóok listáján.⁷³ A harmincas évektől neve már nem jelent meg bajnokságokon, versenyeken. Lehet, hogy energiáit a fagyaltkészítés, esetleg fagyaltos vállalkozásának fejlesztése foglalta el, mert neve és cége több vidéki városban is felbukkant. A sajtóból megtudhatjuk, hogy 1935 nyarán naponta

72 „Két utcára néző — Rákóczi út és Dohány utca — lakóházat 1874/75-ben Korompay Alajos megrendelésére Ámon József tervezte és építette 3, ill. 1 emeletesre. Az egyemeletes Dohány utcai kései klasszicista épületszárny mára már igen rossz állapotú. Az 1874-es engedélyezési tervekét németül feliratozta a készítőjük, a Tabak Gasse és a Kerespescher Strasse (akkor még Kerepesi, ma Rákóczi út) által határolt telekre Herr Alois Korompay részére rajzolt historizáló lakóházat az építész. 1896-ban már Földváry Emília a bérház tulajdonosa.” URL: https://mierzsebetvarosunk.blog.hu/2016/01/10/rakoczi_ut_34 (Legutóbbi elérés: 2021. február 7.)

73 Fővárosi Közlöny, 46. (1935). 44. (augusztus 30.) Melléklet 89. p.

10. kép. A *tervrajzi* fotó nagyítása

11. kép. *Velence látképe a bejárat fölött*

3-4 újabb fagyalatkülönlegességet kínált Esztergom városában lévő 'fagyalt szalonjában'⁷⁴ miközben — a versenyszezonban — Budapesten volt vívómester. Az egyik jövedelem kiegészítette a másikat.

74 Esztergom és Vidéke, 1935. június 29., 4. p.

A harmincas évek végén Tirelli fagyaltos lett Nyíregyházán is. Margócsy József irodalomtörténész cikke szerint a Zrínyi Ilona utcai keskeny, hosszú üzlet-helyiség ajtaja feletti „Gelatiere Italiano” volt az első idegen nyelvű cégtábla a városban, s alatta a név: Francesco Tirelli.⁷⁵

Több harmincas évekbeli rövidhír és hirdetés is utal arra, hogy 1934–35-ben a nyíregyházi korzón, a sétálóutcán, a Zrínyi Ilona utca 2. szám alatt működött egy olasz fagyalt bár. Ezek a híradások Tirelli nevét nem említik. Elsőként 1934-ben a Nyírvidék – Szabolcsi Hírlap adott hírt arról, hogy „fagyalt bár” nyílt a városi korzón, „a legmodernebb fagyaltgépekkel és olasz fagyaltossal”.⁷⁶ 1934 májusában több napon át hirdette magát az új fagyaltos e lapban. De 1935 szeptemberében már Női és Leányka Kabátáruháza nyílt ugyanazon helyen — hangsúlyozva: a „volt ’olasz fagyalt’ szalon helyén”⁷⁷. De az sem működött ott sokáig, 1936 szeptemberében „világhírű” festőművészek képeit árusították a „volt olasz fagyalt bár” helyén.⁷⁸ Elképzelhető, hogy a „fagyalt szalon” csak nyáron működött, hiszen szeptember végén már hűvös arrafelé az időjárás. És persze az is, hogy nem Tirelli volt az olasz fagyaltos, hiszen a Margócsy-féle visszaemlékezés nem említ évszámot. Tirelli életében máskor is előfordult, hogy ugyanazt a helyiséget bérelte ki újra, s csak az bizonyos, hogy 1939-ben Nyíregyházán dolgozott. Ide is költözhetett egy időre, ami egy 1941-es bírósági idézésből derül ki: „Tirelli Franceskó volt nyíregyházai lakos alperes részére — aki ismeretlen helyen tartózkodik”.⁷⁹

Ebben a városban történt meg vele, hogy nemtelen támadások érték. Valószínűleg nem először és nem utoljára — lezsidózták. Az időpont 1939. Magyarországi országgyűlése ekkor már két zsidóellenes törvényt is elfogadott: az 1938. évi XV. törvénycikket „a társadalmi és a gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról” és a 1939. évi IV. törvénycikket „a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról”. A gyorsuló ütemben szaporodó antiszemita törvények, rendeletek fokozatosan minimális szintre szorították a magyar zsidóság életlehetőségeit. A zsidó férfiakat 1939 után folyamatosan behívták katonai munkaszolgálatra, majd a háború kitörése után a frontvonalra vitték őket, ahol

---

75 Margócsy József (1919–2013): „Cukrászok érkeztek Nyíregyházára”. Kelet-Magyarország, 1997. július 26., Napkelet – A KM hétvégi melléklete, 13. p.

76 „Olasz fagyalt bár Nyíregyházán”. Nyírvidék – Szabolcsi Hírlap, 1934. május 13., 8. p.

77 Nyírvidék – Szabolcsi Hírlap, 1935. szeptember 29., 2. p.

78 „Chriszt-cég Szabolcsi Hét képkiállítására” Nyírvidék – Szabolcsi Hírlap, 1936. november 23., 4. p.

79 Budapesti Közlöny Hivatalos Értesítője, 1941. január 16. 2. p.

12. kép. Az új fagyaltos hirdetése Nyíregyházán, 1934
Nyírvidék – Szabolcsi Hírlap, 1935. május 18., 4. p.

tízezrével pusztultak el Oroszország hómezőin. Nem volt tehát mindegy, hogy a holokauszt előestéjén zsidó-e valaki Magyarországon. Tirelli a támadásokra — remek húzással — a nyilvánosság előtt válaszolt, felhívást téve közzé, hogy 1000 pengőt fizet annak, aki bebizonyítja, hogy ő nem keresztény.

„Tudomásomra jutott, hogy egyesek valótlán híreket terjesztenek rólam. Ezen tendenciózus híreszteléssel szemben kijelentem, hogy családom olasz és római katolikus, amit évszázadokra visszamenőleg bizonyítani tudok. Kijelentem azt is, hogy aki származásomra vonatkozóan az ellenkezőjét bizonyítja, 1000 pengőt adok neki. Családomról közelebbi adatokat szerezhet bárki don Ettore Tirelli római katolikus lelkésznel Carpi Modena.

Nyíregyháza, 1939. június 10. Francescó Tirelli. olasz cukrász”⁸⁰

Az 1940-es években sem mehetett túl jól az olasz fagyaltosnak. Hennefeld Ignác jégsekrengyáros újra és újra a bíróságra citálta, s ezt a sajtóban hírül is adta. Ugyanis, az éppen hivatalosan nyíregyházi lakos Tirellinél nem tudta elérni, hogy ingóságait — minden bizonnyal a hűtőszekrényeit — visszakapja, és a neki

80 Nyírvidék – Szabolcsi Hírlap, 1939. június 11., 10. p.

járó pénzt Tirelli megfizesse.⁸¹ Az ügy bizonyára rendeződött, de a vívómester pénzügyei már annál kevésbé.

1942-ben neve bekerült a „Jövedéki kihágás és adótartozások miatt körözött egyénekről” a Pénzügyi Közlöny⁸² által közzétett áprilisi listába, mint aki egy másik kelet-magyarországi városban, Debrecenben, a Ferenc József utca 30. szám alatt lakik. A „43 éves, campagnolai (Olaszország) születésű, rk., cukrász, olasz állampolgár, vagyontalan, nős” cukorral követetett el némi visszaélést.⁸³ Ezt a stiklit a fagyaltot kedvelők talán megbocsátják neki. Cukor nélkül nincs fagyi.

Az ellenálló

A háború alatti hősiességéről megmentettjeitől tudunk. 2008-ban ők kérvényezték a Yad Vashem elismerését pártfogójuknak, megmentőjüknek. A Yad Vashem által publikált történet szerint Francesco Tirelli felesége és gyermekei Olaszországban maradtak, amíg ő Magyarországon dolgozott.⁸⁴

A Yad Vashem által közzétett összefoglaló szerint Tirelli 1944-ben egy Csehszlovákiából menekült családot fogadott be, akiket ismerőseik küldtek hozzá. Közöttük volt az akkor 6 éves Chana Hedwig Heilbrun. A másik bujkáló család Mayerék voltak. Az ő fiuk, Jichak (Péter néven) a főhőse Tamar Meir könyvének. Tirelli egyszerre több búvóhelyen rejtgetett zsidókat, hamis papírokkal látta el őket, és minden nap meglátogatta a raktárban tartózkodó menekülteket. Egy esetben zsidó férfiakkal együtt vitt hamis papírokat másoknak is, és a magyar rendőrök megállították őket.

„Tirelli olaszul kezdett beszélni Heilbrun apjával, így a magyarok úgy vélték, ő is olasz lehet. A rendőrök azonban megkérdezték tőle, miért van együtt egy zsidóval. Tirelli nevetni kezdett, és visszakérdezett: Mi van velünk, olaszokkal, hogy

---

81 Budapesti Közlöny, 75. (1941) 12. (január 16.) 5. p.

82 Pénzügyi Közlöny, 69. (1942) 6. (április 1.) 8. p.

83 Ebből a bejegyzésből az is kiderül, hogy Tirelli magyarországi tartózkodását nem tekinthetjük emigrációnak. Nem lett magyar állampolgár, minden bizonnyal nem tervezte, hogy örökre Magyarországon marad. Magyarország a megélhetést, a pénzszerzést biztosította a számára, de nem lett Tirelli választott hazája még akkor sem, ha a neve a hivatalos okmányokban Ferenc, a Francesco magyar megfelelője.

84 The Righteous Among The Nations. URL: <http://db.yadvashem.org/righteous/family.html?language=en&itemId=5659942> (Legutóbbi elérés: 2021. február 7.)

A Yad Vashem által publikált összefoglalónál jóval bővebb emlékeket tartalmaz Jichak Meir családtörténeti kézírata.⁸⁶ A szülei nélkül bujkáló Pétert, vagyis Jichak Meirt Tirelli egy bujkáló zsidó család Jókai téri lakásától vezette a fagyaltóhoz, ahol már két hónapja rejtőztek a szülei. A visszaemlékezés szerint 1945 januárjára 22 zsidó bújt el az üzletben. A bolt egy utcára nyíló nagy üzlethelyiségből és egy hátsó raktárból állt. Ezt az üzlethelyiség tervrajza is igazolja. E két szoba összesen — az eredeti építési tervek alapján számolva — mintegy 40 négyzetmétert tett ki, hacsak az özv. Varga-féle építkezés után mások nem építették egybe a két egymás melletti üzletet: Tirelli fagyaltóját és Bandl János hentesüzletét. A két helyiség egybenyitásának lehetőségére utal Tirelli 1945-ös helyiségbérletét bemutató dokumentum egyik értelmezési lehetősége. Ugyanis eszerint Tirelli két összeget is fizetett havonta: 141 és 67 pengőt. A két egymás mellett lévő üzlethelyiség a raktárakkal együtt mintegy 84 négyzetméter alapterületű. Ekkora területen elfért akár 20–22 fő is. (Ennél kisebb területen aligha). Napjainkban (2020) már egybenyitva szolgálja a hajdani két helyiség a szép hajra vágyó hölgyeket.

A rejtőzködők a raktárban egymás felett, az emeletes árupolcokon aludtak. Igyekeztek sötétségben maradni, s csak néha gyújtottak meg egy-egy gyertyát. Tirelli minden nap meglátogatta őket, élelmet és újságokat hozott nekik. S mivel az üzletben nem volt vécé, ezért az ürülékes vödröt is elvitte, és tartalmát — Jichak Meir állítása szerint — Budapest egyik legforgalmasabb központi csomópontján, a nem túl távoli *Mussolini* téren (a mai Oktogonon) ürítette ki. Meir úgy vélte, ez lehetett Tirelli személyes bosszúja. Előfordult, hogy mások ügyetlensége miatt lebukott, de mindig kiszabadult a németek és a nyilasok fogságából. Meir szerint egy egész hálózatot irányított, s a „Tirelli megmentettek” száma mintegy ötvenre is tehető.

Meir visszaemlékezése szerint Tirellinek Velencében, Zágrábban és Pozsonyban is volt két-két lánya. Ez ma már nem igazolható. De Meir úgy véli, hogy állítólagos lányai nevére kiállított útleveleket kért az olasz követségtől, és azokat zsidó lányoknak adta tovább.

„A háború után, Tirelli újra megnyitott két nagy fagyaltóüzletet Budapesten. Szombatonként ellátogatott hozzánk. Tisztelte a szokásainkat, és tudta, hogy tilos a borunkhoz nyúlnia. Részt vett a mi örömmünnepeinken és másokén is, és szívélyes kapcsolatban maradt minden megmentettjével. Végül a háború után alakult

---

86 ריאם קהצי מייח רופיס — ונייה ובוטבו — „...és az ő jóságának köszönhetően éltünk”. Jichak Meir élettörténete. Lejegyezte: Haim Meir. 2016. október. Héber nyelvű kézirat, a Meir család tulajdona.

kommunista kormány elüldözte őt. Talán féltek egy ilyen túlságosan élénk típusú embertől. Tirelli nem tisztázott körülmények között halt meg 1954-ben, Genfben, Svájcban.”⁸⁷

A magyar dokumentumok szerint Tirelli a háború után, 1946-ban a Rottenbiller utcától nagyon messze, a budapesti XI. kerületi Bartók Béla út 6. szám alatt kapott vállalkozói engedélyt elektromotor és gépfelállításra.⁸⁸ Rejtély, mi volt ezzel a célja és mit fedett ez a tevékenység. Az 1945 utáni helyi kerületi előjárósági anyagokból kiderül, hogy 1946 áprilisában a fagylaltozóját is áthelyezte a Bartók Béla út 6. alá.⁸⁹ 1947-ben kért erre a címre kávémérési engedélyt, hogy a fagylaltszezonon kívül is működhessen üzlete. Ezt 1948. márciusára megkapta, de egy 1949 októberi irat tanúsága szerint e tevékenységet nem kezdte meg.⁹⁰ A fagylaltját még 1949-ben is bizonyosan árulta itt, mert iktatókönyvi bejegyzések szerint 1949 májusában járdafoglalási engedélyt kért az üzlet elé, és a biztosíték visszafizetéséért csak októberben folyamodott.⁹¹

Tirelli neve Budapesten 1948-ban egy közjegyzői okiratban bukkan fel. Akkoriban a XI. kerületben, nem messze a Bartók Béla úttól, a Verpeléti út 15. szám alatt lakott, és foglalkozása cukrász volt.⁹² Előkerült egy későbbi közjegyzői okirat is 1950 januárjából: ekkor bízott meg valakit azzal, hogy a Verpeléti úti — ezek szerint saját tulajdonú és nem bérelt — lakásának eladását intézze.⁹³

A Yad Vashem és Catellani szerint az '50-es években Tirelli visszatért Olaszországba. Ezután Svájcba ment — a Yad Vashem szerint 'emigrált', de nem váltak be a tervei, és börtönbe is került.⁹⁴ Catellani is úgy tudja, hogy a második világháború után — valamikor — Genfben telepedett le.⁹⁵

---

87 Jichak Meir élettörténete. Id. mű. 95. o.

88 Fővárosi Közlöny, 59. (1946) 22. (május 18.) 619. p.

89 BFL IV.1410.a. XII. kerületi előjáróság iratai, általános iratok (=IV.1480.a.) 8266/1946.

90 BFL IV.1480.a. 21816/1947.

91 BFL IV.1480.a. 390. kötet, iktatókönyv, 7499. sz.; 393. kötet, iktatókönyv, 20783. sz.

92 BFL Barcs Ernő közjegyző iratai, Okiratok (=VII.180.a.) 582/1948.

93 BFL Haller Károly közjegyző iratai, Okiratok (=VII.207.a.) 54/1950.

94 Il gelataio italiano che salvò ebrei a Budapest. ANSA Hírügynökség, 2016. április 16. URL: http://www.ansa.it/sito/videogallery/mondo/2016/04/06/medaglia-al-valore-per-il-cane-antibomba_679907ee-8f8f-44ff-9730-dd62657a810f.html (Legutóbbi elérés: 2021. február 7.)

95 Catellani nem ad meg sem laccímet, sem időpontot, sem az ott tartózkodás célját, így a 'letelepedés' tényét egyelőre kétségekkel fogadjuk.

Tragédia Genfben

Még nem feltárt, hogy Tirelli miért és mikor költözött Svájcba, ennek kiderítése az olasz és svájci történészekre vár. A svájci archívumban lévő dokumentum címéből csupán arra következtethetünk, hogy a vád „konzorciumban”, tehát ’bűnszövetkezetben’ elkövetett óracsempészet lehetett.⁹⁶ De akkor sem világos, miért Genfben volt konfliktusa a hatóságokkal, s miért nem az Olaszországgal határos kantonban, Tessinben, vagyis Ticinóban, ha a csempészet ott futott. Minden bizonnyal a genfi vámigazgatóság képviselői fogták el Genfben, és folytatták le a kihallgatását. Amelynek következtében meghalt.

A halálának körülményei mindenképp gyanúsak, közép-európai szemmel különösen. A hatóságok erőszakos tetteiről errefelé könyvtárnyi irodalom áll már rendelkezésre. De az ügy feltűnő volt az akkori svájci hivatali apparátus számára is, ezért megkezdték vizsgálatát. A Feuille d’Avis de Neuchatel és még néhány lap tudósított halála körülményeiről és az azt követő vizsgálatokról.⁹⁷

Az első tudósítás szerint az 56 éves idős olasz, aki magyar származású (!), Genfben él, de hajléktalan. (Ez máris elgondolkodtató: hogyan lehet a hűvös Genfben állandó életvitelt folytatni, üzletelni, pénzt keresni hajléktalanként?) Meggyanúsították órák engedély nélküli kereskedelmével, de annak részleteit a lapok nem közölték, miért volt illegális az órakereskedés. Hosszasan kihallgatták a vámellenőrök Rue Petitot-on lévő irodájukban, majd a Saint-Antoine börtönbe vitték. A börtönből azonban kórházba kellett szállítani, ugyanis a börtön orvosa *koponyatörést* diagnosztizált Tirellinél. A kórházban 1954. május 16-án hajnali 4:30-kor elhunyt.

A kórházból az igazságügyi orvostani intézetbe szállították a testét, hogy felboncolják és meghatározzák a halál pontos okát, mert Tirelli — a közlemény szerint — *szívbeteg* volt. A cikk által közölt hivatalos tájékoztatás szerint Tirelli úgy sérült meg, hogy saját maga rohant a falnak. A szerző is megállapítja, hogy a halál nagyon furcsa körülmények között következett be, és az újságíró a hivatalos vizsgálati eredményektől várta a részletesebb tájékoztatást.

Ha összefoglaljuk azt, amit Tirelliről az első svájci tudósításból és életútjából megtudtunk, akkor az öngyilkosság — különösen azon formája, hogy fejjel ron-

---

96 Schweizerisches Bundesarchiv Ref. num. E6351F#1975/3#206* / Francesco Tirelli, Genf und Konsorten; Kreislaufschmuggel von Uhren im Tessin 1954–1960.

97 Un détenu se serait tué en se lançant contre les murs de sa prison à Genève. Feuille D’Avis de Neuchatel, 1954. május 18. 9. o. URL <http://doc.rero.ch/record/59887/files/1954-05-18.pdf> (Legutóbbi elérés: 2021. február 7.)

tott a falnak — szinte kizárható. Tirelli sportember volt. Ráadásul olyan sportban volt kiváló, amelyben nem csak a fizikum, hanem inkább a gyorsaság, az ész, a lehetőségek kihasználása az elsődleges. Tirelli ennél komolyabb vészhelyzeteken is felül tudott emelkedni, valószínűtlen, hogy a csempészet, esetleg az adócsalás vádjától megijedt volna, ha Budapesten az életét kockáztatta embertársaiért. E bűnökért, ha egyáltalán rábizonyítják, legfeljebb néhány év börtönt és Svájcból való kiutasítást kaphatott volna. Ilyenért vélhetően nem lesz senki — különösen nem egy Tirelli — öngyilkos.

Számba kell vennünk más lehetőséget is — noha azok csak feltételezések lehetnek. Tirelli nem volt magas, ha nem is volt gyenge, de nem számított az erős fizikumú emberek közé. És már 56 éves volt. Így elképzelhető az is, hogy a kihallgatása során, vagy a börtöncellába kísérésekor volt olyan konfliktushelyzet, amikor a fáradt, ideges, könnyű, alacsony olaszt meglökték, esetleg megütötték, és ő a falnak vágódva megsérülhetett. Ha pedig egyáltalán „szívbeteg” volt, a kihallgatás minden bizonnyal nagyon megviselte az idős embert, és egy ájulás is okozhatta fejsérülését.

Két hónapnak kellett eltelnie, hogy a svájci hatóságok valamilyen első eredményre jussanak a különös ügyben, hiszen az esetet több újság is tárgyalta. A július 22-én megjelent kormányzati közleményt — a Tirelivel kapcsolatos második svájci közleményt — sok lap tette közzé. Eszerint vizsgálat indult Tirelli halála körülményeinek kiderítésére, és mindenkit kihallgatnak, aki az esettel kapcsolatba hozható.⁹⁸ A hivatalos közlemény szövege azt sugallta, hogy Tirelli a börtönben öngyilkosságot követett el. Ebből a közleményből az is kiderül, hogy a genfi 6. vámigazgatóságon történt az eset, és Tirelli családja szerint a kardvívó a nyomozók brutalitása miatt halt meg. A Svájci Államszövetség főügyészenek kérésére a vámigazgatóság adminisztratív vizsgálatot folytatott le, amelyben a Tirelli-ügyben érintett valamennyi vámtisztviselőt kihallgatták. (Tehát a vámosok megkérdezték a vámosokat, hogy volt-e valami rendkívüli. Érdekes fejlemény: nem volt.) Ezt a visszás helyzetet érzékelve a svájci szövetségi Igazságügyi és Rendőrségi Minisztérium az Államszövetség főügyészenek javaslatára Roger Corbaz-t bízta meg az ügy kivizsgálásával.⁹⁹

---

98 Feuille d’Avis de Neuchatel, 1954. július 23. p 10. Après la mort de M. Francesco Tirelli Le département fédéral de justice et police ouvre une enquête contre des fonctionnaires de la direction des douanes. URL: <http://doc.rero.ch/record/59942/files/1954-07-23.pdf> (Legutóbbi elérés: 2021. február 7.)

99 Lásd u. o. „L’audition de plusieurs personnes qui ne font pas partie de l’administration se révélant nécessaire, le département fédéral de justice et police a décidé, sur proposition du

Roger Corbaz jelentésére két évet kellett várni. A lapok csak 1956. január 28-án közölhették — mindenhol szó szerint egyforma — tudósításaikat, immáron a harmadikat a Tirelli-ügyről. Már a cím is közli az eredménytelenséget hozó eredményt: Tirelli nem halhatott meg a kihallgatói miatt.¹⁰⁰ A megjelent közleményből kiderül: Tirelli 1954. május 12-én, szerdán követett el öngyilkosságot a börtönben. Egy börtönőr talált rá a mozdulatlan testre, s a fején lévő súlyos sebből folyt a vér. Azonnal beszállították a kanton kórházába, és négy nappal később ott halt meg.

A közlemény szerint Roger Corbaz szövetségi ügyész mintegy ötven embert hallgatott ki Tirelivel kapcsolatban, helyi ellenőrzéseket és szembesítést is végzett. Megállapította, hogy a Tirelli kihallgatását végző nyomozók munkájukat helyesen folytatták le, tudtak Tirelli szívbetegségéről, és „figyelemmel voltak az egészségügyi állapotára is”. A kihallgatások maximum három órán át tartottak. Tirelli halálát Corbaz a szívbetegségének tudta be, és figyelmen kívül hagyta a korábbi jelentést, amely szerint Tirelli fején *súlyos*, vérző seb volt. De az ügyet a hatóságok lezárták, és a vámnnyomozók keményen üldözhatték tovább az óracsempészeket.

Tirelli özvegye, Angela Tirelli-Giupponi 1954. június 2-án tájékoztatást kért férje haláláról, és panaszt nyújtott be ismeretlen — de a dokumentumokban nevesített — személy ellen, akinek durvasága férje halálához vezetett.¹⁰¹ A nem megfelelő eljárást Tirelivel szemben tanúvallomások is alátámasztották, mint azt Tirelli özvegyének panasa után elrendelt közigazgatási vizsgálat jegyzőkönyve is megerősíti.¹⁰²

A svájci archívumokban még feltárára vár a Tirelli-anyag többszáz oldala. Bizonyosan tanulságos. Ahogyan a négy napig haldokló Tirelli orvosi szakvéleményeinek adatai és a vámtisztek kihallgatási jegyzőkönyvei is titkokat rejthetnek. De ma egyértelműen kijelenthető: a svájci hatóságok részesei voltak Francesco Tirelli halálának, és felelősek érte.

---

procureur général de la Confédération, de charger Me Roger Corbaz, avocat à Lausanne, représentant permanent du procureur général de la Confédération pour la Suisse romande, de procéder aux opérations ultérieures d'enquête.”

100 Lásd Feuille d'Avis de Neuchatel, 1956. január 28. <http://doc.rero.ch/record/60405/files/1956-01-28.pdf> (Legutóbbi elérés: 2021. február 7.)

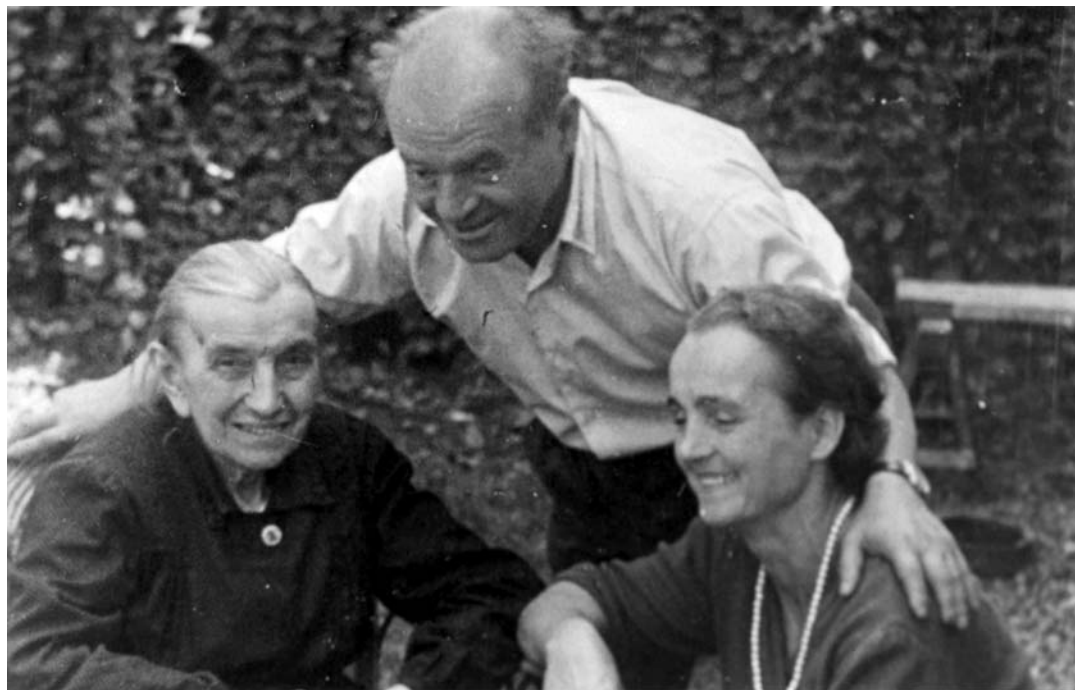
101 Corbaz levele 1954. október 12. Lausanne. Címzett: Monsieur le Professeur Werner Lüthi, procureur général de la Confédération. Forrás: Schweizerisches Bundesarchiv, CH-BAR#E4001D#1973-126#414

102 Séance du Conseil Fédéral Suisse extrait du procès — verbal. Vendredi 27 janvier 1956. Ügyszám: B.13.8.-1107.Be./j. Forrás: Schweizerisches Bundesarchiv, CH-BAR#E4001D#1973-126#414

Utóhang

Az apró termetű olasz, aki csak élni és megélni, boldogulni és boldog lenni akart. Aki páston és fagylaltgép mellett is mindent megtett, ami szívéből, tehetségéből, eszéből, temperamentumából tellett. S amikor kellett, akkor igazi igaz ember tudott lenni: szívvel, figyelemmel, ésszel, ügyességgel. Csempész volt? Feketén vásárolt a fagylaltozóihoz cukrot? Bűnös? Nem volt az. De ha igen, vétkeit már előre tisztára mosta 1944-ben.

A zsidókat mentő Tirellit abban az országban érte a vég, amelyik őrizte a német nácik aranyát, de befogadta Kasztner Rudolf hatalmas összegért kiváltott magyar zsidó értelmiségijeit is. Talán egyszer majd a svájciak is megírják valós háborús történetüket, és nem csupán hivatalnokok közleményeit kell előkotorunk a feledésből.

14. kép. *Campagnola Emilia. Francesco Tirelli édesanyjával, Emmával és unokatestvérével, Iride Spaggiarival*

Forrás: RS – Ricerche Storiche n. 118/2014.¹⁰⁴

---

103 *Angiolino Catellani*: Il campagnolese Francesco Tirelli Giusto fra le Nazioni. Credits: *Istoreco* (Istituto Storico per la Resistenza e la Società Contemporanea della provincia di Reggio Emilia)

A történelem üveggömbjét kezünkben forgatva látjuk a történelem egységének szépségét, de amint a tények mélyére szállunk, egy-egy témába beleásunk: valami mást, egyedit, valami szokatlant kapunk. Amikor Tamar Meir megírta apósa történetét, még nem tudhatta, hogy a magyar sporttörténet egy szeletét írja meg. Amikor Angiolino Catellani megkezdte nyomozását Francesco Tirelli után, még nem tudta, hogy egy krimi is fel kell tárnia. Most már tudjuk. Az igaz emberek, a Yad Vashem kitüntetettjei nyomában járni sem könnyű feladat.

A megmentett családok nem tudtak elszakadni Tirellitől. Ezért kaphatta meg — általuk — a Világ Igaza elismerést, és ezért született meg Tamar Meir könyve, egy kis nagy emberről, kisgyerekeknek.

És emlékeztetőül, tanulságul, ez az írás a már nagyobbaknak is¹⁰⁴.

---

104 A tanulmány megszületését Budapest VII. kerület Erzsébetváros önkormányzata támogatta. Köszönettel tartozom a felhasznált hazai, levéltári (BFL) dokumentumok fellelésében nyújtott segítségért Lugosi András és Sipos András főlevéltáros uraknak. E tanulmány olasz nyelvű változatának első része megjelent *Ricerche Storiche* 130. számában (2020 november): *Le vite e la morte di Francesco Tirelli*.

KÖKÉNYESI ZSOLT

HELYZETÉRTÉKELÉS ÉS KONSZOLIDÁCIÓS JAVASLATOK. EGY 1711 KÖRÜLI EMLÉKIRAT TANULSÁGAI*

A Kollonich család nagylévárdi levéltárában fennmaradt egy németnyelvű emlékirat, ami a következő címet viseli: *Reflexiones. Woher die Zeitherige Rebellion in Königreich Hungarn entstanden und wie disem malo künfftig ab und dem Lande in besten Stand wieder zu halten sey* (Észrevételek. Miként alakult ki az eddigi forradalom a Magyar Királyságban és a jövőben ezúttal miként lehet az országot megtartani és a legjobb állapotba visszaállítani).¹ A forrás uralkodónak szánt emlékirat, tíz és fél negyedrétdoldal terjedelmű, azonban a szöveg datálást vagy szerzőmegjelölést nem tartalmaz. A *Reflexiones* valószínűleg 1711-ben, esetleg 1712-ben keletkezhetett, amire abból következtethetünk, hogy az emlékirat szerint II. Rákóczi Ferenc aktuálisan Lengyelországban tartózkodott, amire pedig 1711 februárja és 1712 november között került sor.² A forrást közvetlenül Rákóczi-mozgalom után írhatták, a szerző célja az uralkodó számára tanácsokkal szolgálni a Magyar Királyság újjáépítéséhez és tartós konszolidációjához. Az auktor behatóan ismerte a magyar politikát és társadalmat, látszik, hogy a magyar ügyekről saját közvetlen tapasztalatai voltak. A szerző elképzelhető, hogy a Rákóczi-szabadságharc alatt a Habsburgokhoz lojális, jó udvari kapcsolatokkal rendelkező és a politikai életben meghatározó szerepet játszó főúri elit köréből került ki, amelynek legaktívabb tagjai korszakunkban (mások mellett) gróf Csáky Imre (1672–1732) kalocsai érsek, gróf Pálffy János (1664–1751) és bátyja, Miklós

---

* A forráskiadás elkészítést az NKFIH PD 132018. számú projektje tette lehetővé. Fazekas Istvánnak ezúton is szeretném megköszönni a forrás kiadásával kapcsolatos tanácsait és segítségét.

1 MNL OL P 1901 (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Kollonich család) I. s. d. Nr. 13. A forrás ma mikrofilmen kutatható (a P 1901 egészét a 27444. számú mikrofilmtekercs foglalja magában), azonban az iratanyag (az időközi lehatároláson kívül) további jelzetet (oldal- vagy dokumentumszámozást nem tartalmaz).

2 *Köpeczi Béla*: A bujdosó Rákóczi. Budapest, 1991. 134–168. p. A korszak magyar politikai viszonyaihoz lásd: *Kalmár János*: Szatmár, 1711. Vég, kezdet, folytonosság. In: Századok, 146. (2012). 4. 875–886. p.

(1657–1732) tábornagyok voltak.³ Az emlékirat magyarokkal szembeni külső nézőpontja és a protestánsokkal szembeni erős bizalmatlansága miatt azonban valószínűbbnek tűnik, hogy magyar főpapi címet viselő örökös tartományokból vagy a Német-római Birodalomból származó főnemes lehet az emlékirat szerzője. Mint herceg Christian August von Sachsen-Zeitz (1666–1725) győri püspök, későbbi esztergomi érsek, de a forrás lelőhelye miatt még valószínűbbnek tartjuk gróf Sigismund von Kollonich (1676–1751) személyét, aki egyfelől felmenői és családi kapcsolatai révén is jó ismeretekkel rendelkezett a Magyar Királyság ügyeiről, másfelől pedig közvetlen tapasztalatokra is szert tett, ugyanis már több mint egy évtizede viselt különféle magyar egyházi méltóságokat: 1700 és 1701 között a győri székeskáptalan tagja, pápoci prépost, majd 1708-ig esztergomi kanonok, 1703-tól tapolcai apát, 1706-tól sasvári főesperes, majd 1708-tól váci püspök volt.⁴ A szöveg szerzőjének tisztázásához természetesen további források szükségesek, ezek hiányában csupán feltételezésekbe bocsátkozhatunk.

A forrás uralkodónak szánt emlékirat, amely kettős céllal készült, egyfelől tíz pontos helyzetértékelést kíván nyújtani a Rákóczi-mozgalom kitörésének az okairól, másfelől pedig 16 pontba szedve javaslatokkal szeretne szolgálni ahhoz, miként lehetne a Magyar Királyságban a tartós politikai-társadalmi konszolidációt elősegíteni. Tekintsük át röviden (kivonatolva) a szöveg mindkét tematikus egységét.

A szabadságharc kirobbanásának az okait a következő pontokban foglalja össze az emlékirat ismeretlen szerzője:

1. A felkelésre hajlamos nemzeti természet, valamint az ország jó mezőgazdasági termelékenységé miatti alacsony élelmiszerárak, amik a lakosság számára túl csekély profitot termelnek.
2. A nemesek és mágnások becsvágya, illetve a nemzet őseinek, a hunoknak a „nyughatatlan vére”.
3. Az evangélikus és református vallásúak nagy száma, nem véletlen, hogy az általuk lakott területeken Budától Erdélyig jellemzőek különösen a zavargások.

---

3 A szöveg írásképe véleményünk szerint egyik főúr kézírásával sem egyezik meg, de ez természetesen nem zárja ki őket a lehetséges szerzők sorából, titkáruk is írhatta a szöveget, vagy az is elképzelhető, hogy a szerző esetleg egyeztetett valamelyikükkel az emlékirattal kapcsolatban.

4 Kollonich 1716-tól bécsi püspök, 1727-től pedig bíboros volt. *Bedy Vince: A győri székeskáptalan története.* Győr, 1938. (Győr egyházmegye múltjából 3.) 453. p.; *Kollányi Ferencz: Esztergomi kanonokok 1100–1900.* Esztergom, 1900. 319. p.

4. A kismanesség túlzottan nagy szabadsága, ezen réteg tagjai közül sokan igen szegény körülmények között, tétlenül élnek, így könnyen kaphatók a felkelésekre.
5. Túl sok a pusztaság és a lakatlan terület az országban, kiváltképp a Tisza környékén, ahol a lázadások észrevétlenül ki tudnak fejlődni.
6. A magyar várak katonákkal és élelemmel való gyenge ellátottsága, sőt a határokat sem német csapatok ellenőrzik.
7. A Habsburg dinasztia túlzott kegyelme, engedékenysége, ami nagyon elhanyagolta, elnézte a nyughatatlan kedélyek erősödését.
8. Bizonyos vármegyékben a közhangulat rendkívüli fokozódása, a rebellis érzületek erősödése, cselszövések kialakulása.
9. A Lengyel Királysággal és az Oszmán Birodalommal való káros szomszédság, amely országok minden segítséget, fegyvert és biztatást megadtak a forrongó kedélyek és felkelők támogatására.
10. A magyar nemzet (náció) németek felé táplált erős gyűlölete és ellenszenv, amit a különféle katonai és kamarai hivatalnokok visszaélései felerősítettek, kiváltképp az elszegényedett társadalmi rétegek körében.

Javaslatok az ország fejlesztésére és konszolidációjára:

1. Az ország jó adottságainak a gazdasági kihasználása, élelmiszerárak kismértékű emelése, kereskedelem fejlesztése, valamint manufaktúrák alapítása. Az ország lakosságának növelésére külföldi telepeseket kell behívni. A gazdaság irányítására szükséges lenne egy szakemberekből álló Általános Kereskedelmi Tanács felállítása.
2. A nemesség és az arisztokrácia becsvágyának a kielégítésére magyar lövész és lovas hadtesteket, ún. „magyar gárdákat” lehetne létrehozni, valamint külön századot kellene a fiatal nemesi kadétek számára szervezni, ahol lehetőségük lenne eltanulni a német viselkedési mintákat. A szerző fontosnak tartja, hogy a nemesek a közös hadseregben a németeknek kijáró rangban tisztként is érvényesülni tudjanak.
3. A nemesség művelésére, „civilizálására” a Magyar Királyságban is (lovagi) akadémiákat kellene alapítani, ahol a diákok nyelveket és mérnöki tudományokat tanulnának, felkészülve arra, hogy a haza számára hasznos szolgálatot végezzenek.
4. A nemesség túlzott kiváltságain észrevétlenül, finom módszerekkel csökkenteni kell, valamint az ösiség jogán is könnyíteni lehetne.

5. A Magyar Királyság várait fel kell újítani, valamint azokba megfelelő őrseget és ellátást szükséges biztosítani.
6. Magyar ezredeket kell létrehozni, amelyeket nem parasztokkal, hanem armalistákkal és nincstelen kismanesekkel kell feltölteni.
7. Gondosan ügyelni kell arra, hogy birtok nélküli magyarok ne kaphassanak a kancelláriától nemeslevelet, kizárólag csak akkor, ha hű szolgálataikkal érdemessé váltak rá.
8. Körültekintő módon gondoskodni kell a vármegyékben az alattvalók lefegyverzéséről, az elkobzott fegyvereket közeli várakba kell szállítani.
9. A tapasztalat azt mutatja, hogy az egyszerű nép, kiváltképp a kálvinisták és a lutheránusok keresztény tanítás nélkül, mint az „ostoba marhák” (*dummes Vieh*) élnek, ezért a megyéspüspöki ellenőrzést és vizitációkat fontos a protestáns prédikátorokra is kiterjeszteni.
10. A monarchiára és a katolikus egyházra is veszélyesek az Angliában, Hollandiában, Poroszországban, Svájcban vagy Szászországban terjedő (machiavellista) tanok, amiket a protestáns peregrinusok magukévá tesznek, ezért az „eretnek országokba és köztársaságokba” való utakat szigorúan tiltani kell.
11. Budától Erdélyig, a Tisza mindkét partján nagyon megerősödtek a reformátusok, ezért ezen területeken az ország érdekében katolikus telepeket kell létrehozni, amelynek tagjait az örökös tartományok és más országok katolikus lakosságából kell toborozni, akiket a kormányzatnak pénzzel és kiváltságokkal is támogatni kell.
12. Ezen területeket bizalmi emberek segítségével pontosan fel kell mérni, földrajzi fekvésüket, vallási megoszlásukat és vezetőiket össze kell írni. A Lengyel Királyság és az Oszmán Birodalom határán új várakat kell építeni, meg kell akadályozni, hogy felkelők ezen országokba átmene-
külhessenek és ott további támogatást kaphassanak.
14. Fontos az ország lakatlan részeinek a benépesítése, a szabad királyi városokban a kereskedelem és manufaktúrák támogatása, a kényszer nélküli katolikus térítés elősegítése, evangélikus és református városok magisztrátusába katolikus alattvalók bejuttatása, megyei adóbefizetések ellenőrzése, valamint mindezen feladatokra egy önálló, egyháziakból, katonákból és gazdasági szakemberekből álló bizottság létrehozása.
15. Szükséges lenne a vármegyék és a vármegyei tisztségviselők pontosabb ellenőrzése, a református vármegyékben is a tisztségviselők fele katolikus vallásúak közül kerüljön ki. A fent megnevezett bizottságnak egy-

házi, gazdasági jogi és politikai ügyekben is fennhatósága és tekintélye kell, hogy legyen a vármegyék ellenőrzése felett.

16. Fontos a felső-magyarországi társadalom körében is a bizalom helyreállítása, ne érezzék úgy, hogy a Habsburg országok alattvalói közül ők vannak a leginkább elhanyagolva. Meg kell szüntetni a különféle hadi és kamarai tisztségviselők visszaéléseit, valamint az ő felügyeletüket is az újonnan felállítandó hivatalra kell bízni. Ezen kívül szükséges még ezeket a vármegyéket és a helyi urakat fogadók és kocsiállomások építésére is kötelezni.

A *Reflexiones*ről megállapíthatjuk, hogy igen átfogó, a szerzője széles körű politikai ismereteiről árulkodó, de leginkább rövid, címszavas tanácsokat és helyzetértékelést tartalmazó emlékirat. A szöveg merkantilista típusú gazdaságfejlesztő tanácsokat, ellenreformációs javaslatokat, valamint az ország irányítását és a szélesebb körű társadalmi konszolidációt segítő hivatali és katonai reformtervezeteket egyaránt tartalmaz. A szerző a kormányzat számára a finom módszerek alkalmazását javasolja, látszik, hogy a magyar rendekkel szemben nem tartja célravezetőnek az erős, centralizációs eszközök érvényesítését, egyedül a protestánsokkal szemben tesz jogsértő javaslatokat, azonban velük szemben sem az erőszakos térítést propagálja. A szöveg alapvetően pozitív, értelmező módon viszonyul a magyar viszonyokhoz, az országban (a korban elterjedt toposzoknak megfelelően) komoly gazdasági potenciált lát, azonban a szerző szerint az ország a háborús konfliktusok miatt egészen más képet mutatott.⁵ Az ország az auctor véleménye szerint beteg, gyógyításra szorul, a kormányzat dolga az orvoslás módjáról és eszközeiről gondoskodni. Az emlékirat a Magyar Királyság Rákóczi-szabadságharc utáni újjáépítéséhez, belső társadalmi-politikai stabilitásának az elősegítéséhez kíván tanácsokkal szolgálni, így sok tekintetben emlékeztet a visszafoglaló háborúk utáni, 1680-as évek végén készített reformtervezetekre. Számos hasonló problémával foglalkozik a gróf Kollonich Lipót (Leopold) (1631–1707) nevéhez kötődő (de héttagú udvari bizottság munkáját tartalmazó) *Einrichtungswerk*, vagy a herceg Esterházy Pál (1635–1713) nádor és egy pozsonyi rendi bizottság által 1688-ban készített tervezet.⁶

---

5 G. Györffy Katalin: Kultúra és életforma a XVIII. századi Magyarországon (Idegen utazók megfigyelései) Budapest, 1991. (Művészettörténeti füzetek 20.) 20. p.

6 Iványi Emma: Esterházy Pál nádor és a magyar rendek tervezete az ország új berendezésével kapcsolatban. In: Levéltári közlemények, 42. (1971) 1. sz. 137–161. p.; *Einrichtungswerk des*

Fontos hasonlóság az 1688–1689 folyamán készített berendezkedési tervek és a *Reflexiones* között, hogy egyik tervezet programszerű megvalósítására sem került sor. A jelen emlékiratról egyelőre nem tudjuk, hogy eljutott-e az uralkodóhoz, vagy I. József váratlan 1711. áprilisi halála a szerző számára is új kihívásokat állított, amik megakadályozták reformterve benyújtásában. A tervezet sikeres célba juttatása esetén pedig nincs információnk annak fogadtatásáról: a Magyar Udvari Kancellária *Originales referadae* állagában, a *Haus-, Hof- und Staatsarchiv* gyűjteményének kabinetlevéltárában vagy az Államkancellária felterjesztések sorozatában (ami a miniszteriális konferencia felterjesztéseit is tartalmazza) nem találtam nyomát az emlékiratnak.⁷ Persze a szerző, amennyiben helyes a feltételezésünk, hogy az emlékiratot a császárvárosban rendszeresen megforduló főnemes, vagy maga Kollonich bécsi püspök (1722-től érsek), esetleg az ő köréhez tartozó személy készítette, akkor a felterjesztésben foglaltakat az udvarban később személyesen is képviselhette. A tervezet formális jóváhagyásától függetlenül a *Reflexiones* számos olyan javaslatot tartalmaz, amit a szatmári békét követő hosszú távú konszolidációs időszakban VI. (magyar királyként III.) Károly vagy lánya, Mária Terézia megvalósított. Gondoljunk csak a Helytartótanács 1723. évi felállítására, amihez (és Esterházy Pál 1688. évi elképzeléseihez) igen hasonló intézmény körvonalait rajzolta meg a szerző, a Theresianum megalapítására 1746-ban (és magyar ösztöndíjaira), vagy később a váci és a budai nemesi akadémiákra. Az 1760-ban felállított Magyar Nemesi Testőrség intézménye is igen hasonló szerepet játszott a fiatal köznemesek nevelésében, katonai pályára való felkészítésében, mint az emlékiratban felvázolt tisztképző század. Miként a későbbiekben a katonaság is a nemesség integrációjának és karrierépítésének elsődleges intézményévé vált. Vagy az 1711 utáni időszakban (a szatmári béke elveivel szembemenő módon) számos területen korlátozták a protestánsok vallásgyakorlatát és karrierépítését, gondoljunk csak az első és második *Carolina Resolutiora*, vagy Mária Terézia uralkodása alatt a külföldi protestáns peregrináció korlátozására.

A következőkben a *Reflexionest* betűhívátírásban adjuk közre, a szerző (valószínűleg) utólag még egy-egy szót és rövidebb betoldást beírt a szövegbe, eze-

---

Königreichs Hungarn (1688–1690). Hrsg.: János Kalmár – János J. Varga. Stuttgart, 2010. (Forschungen zur Geschichte und Kultur des östlichen Mitteleuropa. Band 39, Quellen – Band 1.)

7 MNL OL A 1; Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv: Kabinettsarchiv; Staatskanzlei Vorträge.

ket kurzívval jelöltük.⁸ A szöveg több helyen tartalmaz, egyértelműen feloldható rövidítéseket (például daß helyett „d” betűt), amiket a forráskiadásban feloldva közlünk.

***

Ismeretlen szerző emlékirata a magyarországi állapotokról
[1711–1712?]

*jelzet: MNL OL P 1901 (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára,
Kollonich család) I. s. d. Nr. 13.*

Reflexiones.

Woher die Zeitherige Rebellion in Königreich Hungarn entstanden und wie disem malo künfftig ab und dem Lande in besten Stand wieder zu halten sey.

Das Königreich Hungarn, welches an abundanter bonität und Qualität dem besten Ländern in der Welt fast den Vorzug disputirlich machet, kann wohl mit Fug eines des edlesten Landes und Königreichs genannet werden, wie sehe aber dises Königreich durch die Zeitherige Rebellion wodurch die Patriae Fily selbst diesem Königreich gleichsamb den letzten Hertzen stoß gegeben, Zu grunde gerichtet, ist leyder fast Jederman bekant, daß Man also mit fug wohl sagen könne. Hungaria ita aegrotat, ut viae non magis de Sepulchro, quam medico cogitandum. Damit aber die Causae morbi Hungariae doch etwas fundamentaliter gezeiget, und wie dises malum etwa aus dem grunde wieder gehoben. Siquidem cognitis morbis eorumque affectionibus faciliior et expeditior curandi ratio. Auch künfftig dises Königreich in beständiges wohlseyn gesetzet werden könne, so will man folgende ohnmaßgebliche Reflexiones wegen der Ursache der Hungarische rebellion, als auch wie künfftig alles in kurtzer Zeith in beständige Ordnung und Zum höchsten Interesse Seine Kayserliche Mayestät auch des Landes florisanten aufnehmen in aller treüester Devotion Zu Seine Kayserliche Mayestät füßen niderlegen, und allerunterthanigst nur dises bitten dise ohnmaßgebliche unpassionirte gedanckhen in höchsten Gnaden aufzunehmen. [2. o.]

Kürtzlich nun die Ursach der Zeitherigen Unruhe zu Demonstiren.

---

8 A szöveg átírása során igyekeztünk a Soós István által megfogalmazott forráskiadási elveket szem előtt tartani: *Soós István: Javaslatok az újkori magyarországi latin és német nyelvű források kiadására.* In: *Fons*, 7. (2000) 1. 81–89. p.

1mo So ist 1mo genius Nationis et natura ad seditionem proclivis, und zwahr Contribuiret fürzu des große Fruchtbarkeit des Landes, und des daher wohlfeilen Preyses der Victualien, wodurch nicht als müßigang bey denen Einwohnern entstehen kan.

2do. Ambitio der Magnaten und andern Adels, quae non sinit potentiorum animos esse quietos, ut qui legitimis vjs, et modis ad ea quo intendunt pervenire non possunt, populum sibi adhaerere quaerant. Zumahlen annoch das Unruhige gebluth der Hungarischen Vorfahern Hunnen biß dato bey der Jetzigen Nation praedominiret, und gleichsamb dahin persvadiret, als wann sie, wie Vormahls die Vorfaher einschrocken, und geisel der Christl[ichen] Nation geweßen auch dergleichen procediren annoch immerzu Verrichten sollen.

3tio. Contribuiret der Lutheranismus und Calvinismus Zu der Unruhe in Hungarn nicht wenig den wohl zu observiren, dass alle Zeith, und Zwahr⁹ in partibus Superioris Hungariae, allwo der tractatus von Offen biß Sübenbürgen fast gänzlich mit Lutheranern und Calvinisten besetzt, der Tumultus meisten Theils entstanden.

4to. Ist wohl nichts weniger die allzu große Freyheit des Kleinen Adels daran mit schuld, dann die maisten unbegüttert und arm seynd, auch sich ob nobilitatem Patrum der Bauern arbeith schämen, und also lieber müßig gehen, daher der müßigang sie zu aller Malitz Capabl machet, in dem sie sich gahr leichte zu denen Tumultanten schlagen, auch selbst den aufstandt machen, und sonst den Raub nachgehen. [3. o.] wohl beobachtend: quod quae queta republica desperant perturbata se facilius consequi posse sciant.

5to. Die größe, die Villen Öden, und die inpopolirung des Landes denen an der Tayß so viell öde vorschaffen ligen, dass man auch auf 6 bis 10 meillen fast kainen bewohnten orth findet, allwo so dann die Rebellische gemüther ihre Complots machen und ihre Subsistenz suchen können.

6to. Ist die schlechte Versehung der Hungar[ischen] Vestungen mit Soldaten und Proviant auch nichts wenig schuld an der Revoltirung, in gleichen dass nicht teutsche Mannschafft die Confinian zu bewahren, und die etwann Zusammen gelauffenen außeinander zu sprengen, nicht bey Zeithen in Lande gewesen wie dann:

7mo Die allzu große Clemenz deß durchlauchtigsten Haus Öster-Reichs, worauf sich dise unruhige gemüther gahr sehr verlassen, auch in etwas mit beytraget. Zumahlen

8o. Die größten Confusiones, und villen intriguen durch passionirte und sehr interessirte affairen bey denen Comitaten zu der Rebellion darbey mit Zeithero

---

9 Kihúzva: zum solchen Tempo.

Vorgelauffen, wodurch vill sonst noch wohl gesinnte gemüther zur extremität und desperation gebracht waren. Worzu auch

9no. Die böse Nachbahrschaft der Pohlen und Türcken, als wodurh die Rebellischen Gemüther gahr sehr animiret, mit gewähr und aller nothwendigkeith assistiret, auch fast so zu sagen connivendo unterstützt worden, auch ihr sichern Retirada, und schutz in Pohlen allzeith gefunden und noch in dise Stund genissen, zu ausführung der Zeitherigen Rebellion ein sehr [4. o.] groses Contribuiret.¹⁰ besonderst aber,

10mo. Ein so großer¹¹ Haaß und widerwärtigkeith seye der Ungarischen Nation gegen die Teutsche, welche auch viell herrühret von den hochmüttigen disprezanten proceduren der Kriags Officier, Cammer und Commissariats beambten, von die violenten Vielfältigen unnutzen Condescensionen und Verspann dadurch denen Armen sehr hart geschehet, *dann endlich ab exclusione des teutschen rang der ungarischen Militz, so diese von naturhöffertiger Nation unverträglich scheinet.* dürfften also dise 10. remarquen wohl gutten Theils die meiste ursachen der gantzen Unruhe und Rebellion von Ungarn seyen in Stich begriffen.

Wie Man nun aber disem malo zu widerstehen und dem ruinirten Hungarlandt wieder aufzuhelffen, auch künftighin ein beständige Ruhe zu vorschaffen billiche Vorschläge thuen solte, also hat man auf seine Reflexiones ohne allerunterthänigstes maßgeben ferner weith auch deshalb eröffnen wollen, und wäre wohl recht gutt gewesen, wann die Zeitherige unruhe durch die waffen ausgemacht, weilen aber die pacification getroffen worden. so haben Zwahr die Magnaten und der Adl sich der vorigen Freyheit noch zu erfroyen, nichts destoweniger aber erfoderte die nothwendigkeit und des Landes wohlfarth dahin zu gedancken ob nicht.

1mo. Das Genius nationis durh gutte disposition des Landes absonderlich daß man dem Lande Vortheils Verschaffe, damit die Wohlfeilheit der Victualien ein wenig gesteigert mehr gelt als zeithero geschehen, durch Commercien, und anlegung der Manufacturen, wodurch¹² sie sich zur [5. o.] arbeith nach und nach appliciren mögen, Zu verdienen Zeige und absonderlich durch frembde Nationes das Land populos mehr einiger massen transmetirt werden kan. Nun allein das commercium und Manufacturen ehesten und bester massen einzurichten und anzulegen, wäre höchst erforderlichlich ein General Consilium Commercij von Ver-

---

10 Két sort kisatírozott a szerző.

11 Utólagos betoldás, szöveg fölé írás: die Diffidence

12 Damit-ról javítva.

ständigen und landkündigen Subjectis auß allen Erbländern auch Kauffleuth zu instituiren.¹³

2do. Die *Ambitio und Diffidence* der Magnaten und des Adels könnte sondermaßgebung auch dardurch gelegt werden, wann man aus diser Nation einige Regulirte Milice so wohl von infanteri als Cavaleri, so die Hungarische Guardi genennet werden könnte, absonderlich aber eine Compagnie cadet, wo die Jungen Edel Leuthe recht mit teutsche manier zu leben auch zum Kriege angewisen wurden aufrichtete. Nachdem Successive unter die teutsche Regementer emploire, Von welchen man entlich da es nöthig seyn, wirdt zu Recroutirung und aufrichtung ungarischer Regementer einige wohl erfahrene übernehmen, und promoviren, und alßdann denen Ungarischen Officiren gleich denen teutschen den Rang lassen, und zu höheren Chargen appliciren kan, so würde die Zeitherige diffidence der Nation benohmen und sie solcher gestalt zu ihrer Satisfaction gelangen, auch also dahin animiret werden, daß sie ihre Devoit gleich anderen Nationen treülich praestiren dürfften, wie das Gabrianische, und Palfische Regiment das Exempel vor disem gezeiget, auch auß jetzt stehenden Ungarischen Regementern in Italien, Raich und Niderland *fast* kein einziger Officier von Obersten bis zum Leutenant zum Rebellen sich geschlagen habe.¹⁴

3o. Den Ungarische Adl zu coltiviren und civilisiren findet sich vor gutt das ein, oder mehr accademien in Königreich wären, darinnen die [6. o.] Jugends exercitia et studia nobilitaria besonders die Sprachen, ingeurkunst et Architecturam militare lehreten, mit dem sich zu Ihro May[estät] und das Vatterland Dienst und Nutzeen mehr tauglich macheten.¹⁵

4o. Wirdt die nimia Libertas auf gewisse arth des Adels ihnen Unvermerckt restringiret *jura aviticiae relaxare*, und also ein beständige sicherheit verschaffet werden müssen. Die sicherheit des Landes aber dörffte

5o Ohne allerunterthänigstes maßgaben durch nichts anders geschehen, alß daß die in Hungarn befindl[ichen] Vestungen erstlich wohl repariret, und nach befinden mehr Fortificiret; hiernachst aber mit starcker Besatzung und genugsampter Provantirung Versehen werden. Hiernächst *und zwar* aber könnten

---

13 A szerző a bekezdés mellé, a lapszélre „Oe” megjegyzést írt be, ami az *oeconomia* (gazdaság) témacsoportra kell, hogy utaljon.

14 A szerző a bekezdés mellé, a lapszélre „Mi” megjegyzést írt be, ami a *militia* (hadügy) témacsoportra utal.

15 A szerző a bekezdés mellé, a lapszélre „Pol” megjegyzést írt be, ami a *politica* problémakörre utal.

6o. Einige Hung[arischen] Regementer, wie in anderten puncto gemeldet, aufgerichtet, aber wenig bauern, sondern Libertiner, Armalisten, und unpossessio-nirte Nobiles angeworben worden, welche nach dem sie ein wenig exercirt auß Lande gesendet, wie dann auch auß Ungarischer Nation so wohl von Teutsche als Ungarische Regementer *recrouten* genohmen werden dürfften, daß also die Villheit diser Leüthe gesteirt und einiger massen zur Raison gebracht, mithin aber die bösen nach und nach extirpirt werden dörrften. Darumb

7o. Wäre nöthig Vorsehung zu machen, und scharff anzubefehlen, daß keinem unbegütterten Ungar der Adels-Briff auß der Cantzley herauß gegeben werde, ausser er hat sich durch Versehnliche gutte treüe Dienst darzu meritirt gemacht. Ferner wird auch

8o. Von denen Comitaten insonst dahin gesorget werden, wie mit gutter [7. o.] manier jede Gespanschaft successive ihre Unterthanen disarmiret, und das gewähr umb das Land mit gleich zu alarmiren anfänglich etwaen beym Richter, nach dem untern Vorwandt der Unsicherheit von Raubern, einfall des feinds in die nachste Vöstung bringe, wodurch dann auch disem die Occasion und Nothwendigkeith zur Revolte genohmen wirdt.

9o. Zeiget leyder die Erfahnuß, daß auf dem Land das gemeine Volck ohne geistlicher lehr und information der Hauvt puncten des Christlichen glauben in höchster Irrthumb absonderlich die Lutheraner, und Calvinisten wie das dumme Vieh dahin leben. darumben denen Hern. Hern. Bischöffen assistenz zu laisten und wie vor der Rebellion gebräuchlich ware, scharffe befelch auß der Cantzley zu ertheilen, damit nicht nur allein die Catholische Pfarren sondern auch alle praedicanten sich der Visitation unterwerffen, und wo kein praedicant ist, die Lutheraner und Calvinisten der Catholischen Kinder-lehr und Predigen unter hoher straff beywohnen sollen.¹⁶

10mo. Indessen aber auch auff andere weiß der Ketzerey einen Abbruch zu machen alß welche, in die Schweiz, Engelland, Praysen, Holland, Sachsen etc. schücken die Jugend, was sie zu praedicanten appliciren, dise demnach inibitibus principys Machiavellisticis et praeconcepta ac irradicata summa aversione in gentem Catholicam, *et regimen monarchicum* bey gelegenheit Concionando Rebellionis favillas excitiren, auch zu Ergreifung der Waffen und Verfolgung der Catholischen, die ihrige ad haerenten wohl anzufrischen wissen, Erfordert also so wohl ratio status, alß Zelus Religionis diser Raißen in gantz Ketzerische Länder, und Republicuen einzustellen, und auff das schärffeste zu verbitten. [8. o.]

---

16 A szerző a bekezdés mellé, a lapszélre „Cale” megjegyzést írt be, ami a *camerale* (kamara ügyek) témacsoporra utal.

11o. Danen von Offen biß Siebenbürgen diser und jener seiths der Theys fast alle wohnhaffte örther occupirenden Calvinisten gewachsen zu seyn und zu Nutzen des Landes soll man gantze Colonien von Catholischer Nation anlegen, gedruckte patenta publiciren gewisse Comissarien deshalb außsenden, und in Specie von Ihro Kay[serlichen] May[estät]t Erb[länder] auch andern Landen solche Catholische Leüth zusammen suchen, welche auch etwas geldt zum anbau, und andern nothwendigkeiten mitbringen können, und so dann dieselben in die Reviere, wo Man es nöthig findet, und die Lande wo sie am wüstesten, und ödesten seyn, auch wo die Calvinisten am meisten wohnen, nach proportion wohl eintheilen und disen laüthen zu ihrer Subsistance auf gewisse Jahre freyheiten mit andern beneficys geben und wann die Domini Terrestres denen schlaunen[?] Untertanen nicht an die Hand gehen wolten oder könten, so sollen sie dahin gebunden seyn, cum necessitas et utilitas publica id exposcat an andere zu verkauffen, dises aber also zu nahmen damit die Cammer, ab wann man es Committiren wolte, dahin die sorg und absicht zutragen habe, damit in der benöthigten Verkauffung man allzeith des praemption einen Catholischen indigenae lasse, oder aber es ad rationes Camera Regiae administrare. Hirzu geführet dieses *District*

12o. Eine sonderliche Aufsicht, und Visitation zu beßeren und geschwinde-
ren effect dises alles durch Vertraute, welche exacte beschreibung aller örther aufsetzen, wo sie ligen, wie starck sie besetzt, und wie viellerley Religion sie seyn, auch starck sie besetzt werden können; muß von Jedes orths obrigkeit, und denen Commitats Officianten specificirt werden. [9. o.]

13o. Damit nun aber das Königreich Hungarn destomehr sicherheit erlange, so würde man noch einige Vestungen anlegen, wo es nöthig Linien an denen Gränzen von Pohlen und Türckey ziehen *ein Fligel des Corps halten müssen*,¹⁷ Se[ine] Kays[erliche] May[estät]t: daß keine Rebellen sich in dise Lande retiriren, noch weniger ihnen Vorschub gegeben werden soll durch reversalien gegen einand sich zu vergleichenn daran trachten können. Absonderlich aber

14o. Wäre sehr nöthig, daß man alle dise sachen zu expediren, dise leuthe zu manuteniren, die sicherheit des Landes zu conserviren und vor des Landes besonders diser Wüsten und Öden örther aufnahm zusorgen, ingleichen die König[lichen] Städte mit Commerciem und Manufacturen anzulegen, die wahre Kürche jedoch ohne Zwang einzuführen, in die Lutherische und Calvinische Örther und Magistraten Catholische Subjecta einzutheilen, der Commitaten Rechnungen wegen der portionen und dergleichen anlagen zu examiniren, und andere Ver-

---

17 A sor fölé írt betoldás 2-es számozással „auch zwischen Pohlen” szöveggel még folytatódik, de a tagmondat többi részét törölték.

fügung deshalb thuen, eine besondere gewisse Commission so wohl von gaistl[ichen] militair[ischen], als oeconomischen Persohnen *keines libet. Nationis und nach I[hre] M[ayestät] belieben, alle 2, oder 3 jahre in parte vel toto zu confirmiren* an Verordnete.

15o. Es scheint zum blich Vortränglich, daß bey einrichtung diser affairen vor allen dahin mit Reflectirt werde, wie man¹⁸ Commitatsoficianten Autorität und gewalt auf gewisse Maß restringirt, damit sie nicht pro libite ihre passionirte affairen practiciren mögen, und würde es auch wohl nutzlich seyn, wenn man es dahin richten könnte, daß die helffte von denen Comitats Officianten von Cathol[ischen] Religion an den Calvinischen district mit seyn könnte, hiernächst aber ein sondern process form [10. o.] eingeführet, und daß die Appellation wie auch revisio rationum der Commitatum ad certum dicasterium angewiesen werden möge. Die Vorgemalte Comission müste Hingegen so wohl in Ecclessasticis, juridicis, Polliticis, oeconomicis et alys genugsamb authorirt seyn, damit man hiernächst mit größern respect, und wann nöthig auch mit force auf die Commitaten genau sehen, und alle gehörige Verfügung machen könne; dazu dann auch die in denen Vestungen befindl[ichen] soldaten, und das fliegende Corpo diser Commission auf dem Fahl mit diesamb, und an die Hand gehen wirdt.

16. Letztlich damit denen mißtrauischen beforderst denen stock ober Ungarn die einbildung benohmen werde, alß wann sie nicht geschützt, und verächtlicher gehalten wurden, alß die unterthanen in andern Ländern, solle man denen Kriegs, Cammer und Commissariats beamten durch die Neu einrichtende dicasteria die Händ binden, damit sie nicht so frey und despotisch gewalten, und disponiren können. die Ubertretter aber gleich sine respectu personarum exemplarisch abstraffen.¹⁹ Und weilen die excess mit denen Condescensionibus, und Vorspann viell daher Rühren, daß die strassen und örther, wo man durch raisen muß, wenig ad gahr nichts mit gelegsammen wüsthäusern, und Landkutscher versehen seyn; ist also höchst erforderlich durch scharfste Königliche Befehl die gespanschafft und Dominos terrestres darzu anzuhalten, und adigiren, damit sie eines, und das andere gegen leidlichen werth zu gelegenheit [11. o.] der Reißenden, und evitirung der excessen ehesten einrichten, beynebens sollen nach gestalt des delicti von Höchsten bis Nigrigsten eine mit kleine straff auß stehen, die was Victua-

---

18 Sor fölé írt pontosan kiolvashatatlan betoldás: „nebst [nem egyértelműen kiolvasható betoldás] Fiscal in singulis Comit.”

19 A szerző a bekezdés mellé, a lapszélre „Pol” megjegyzést írt be, ami a *politica* problémakörre utal.

lien, ob Vorspann ohne erstattung billiger bezahlung von denen armen Leüthen extorquirt haben.

Wie nun aber durch dise wenigen Remedia wohl die meisten Confusiones in Königreich Hungarn abgethan, und die beständige Ruhe dem Lande wird geschaffet, auch das aufnahmen desselben hierdurch ohnfehlbaher procuriret werden dürffte, also will man auch dises aufrichtig gemeinte Sentiment zu fernerer genauerer allergnädigsten überlegung und Censur hiermit alleruntherthänigst übergeben haben.

*Hiánypótló történeti vizsgálatok Magyarország felsőoktatásának átalakulásához
1918–1920-ban*

*Ujváry Gábor (szerk.): Trianon és a magyar felsőoktatás II. kötet.
Veritas Történetkutató Intézet – Magyar Napló, Budapest, 2019.*

Trianon 100. évfordulója kapcsán számos új elemzési szempont, kérdés került előtérbe a történeti Magyarország felbomlásához, felosztásához vezető 1918–1920. évi drámai kül- és belpolitikai jelenségek, folyamatok vizsgálatában. Ez egyáltalán nem meglepő annak tükrében, hogy a trianoni békeszerződés, annak előzményei, körülményei és következményei a 20. századi magyar történelemnek máig traumatikus hatású eseménysorát jelentik. S itt nemcsak a dualizmuskori ország területének és népességének idegen államok fennhatósága alá kerülésére gondolunk,¹ hanem arra a tényre, hogy a magyar nemzet kollektív emlékezetében máig központi és megosztó szerepet játszik, ami a kérdés magyar történetírásában is folyamatosan új törésvonalak kialakulásához vezet. Mindez magától értetődően a trianoni kérdéskör történelempolitikai újraértelmezésével is együtt jár.

A trianoni évfordulóhoz kapcsolódó megemlékezések ugyanakkor világosan rámutattak, hogy az eseménysornak jelentős szerep jut a nemzeti öntudat formálásában: a public history mellett a szaktörténeti interpretációkban is különleges jelentősége van a nemzeti narratívának. Véleményünk szerint a tudomány felelőssége ugyanakkor elsősorban abban áll, hogy ezt a soktényezős és komplex történeti eseménysort a több szempontúság kritériumai alapján vizsgálja meg. Trianon új forrásokat felhasználó, a kizárólag politikatörténeti elemzéseket összehasonlító, mikro- és eszmetörténeti megközelítésekkel gazdagító vizsgálata, az érzelmekre alapozott legendák, mítoszok, bal- és jobboldali elfogultságok dekonstrukciója kétségkívül közelebb vihet bennünket a 100 éve történt események jobb megértéséhez.

A centenáriumi magyar historiográfiájában számos alapvető fontosságú munka látott napvilágot, ugyanakkor továbbra is sok tennivaló akad főként a módszertani megújulás terén. Mindenesetre jelezni kell, hogy a közelmúltban számos magyarországi és határon túli magyar kutatóintézet foglalkozott Trianon témájával újsze-

---

1 A kulturális trauma fogalmáról bővebben lásd *Jeffrey C. Alexander – Ron Eyerman – Bernard Giesen – Neil J. Smelser – Piotr Sztompka: Cultural Trauma and Collective Identity*. Berkeley, University of California Press, 2004. 2–3. A trianoni béke alapján Magyarország területe 325 ezer — Horvátországot nem számítva 282 ezer — négyzetkilométerről, 93 ezer négyzetkilométerre csökkent. A lakosság száma pedig 20,8 — illetve 18,2 — millióról 7,9 millióra fogyott. Romsics Ignác: *A trianoni békeszerződés*. Budapest, Osiris, 2005. 201.

rú – regionális, mikrotörténeti, kulturális és társadalmi — szempontok alapján.² Ide tartozott a Veritas Történetkutató Intézet 2017-ben elindított tudományos projektje is, amelynek fő apropóját a magyar felsőoktatásban bekövetkezett korabeli változások jelentették, nem függetlenül az 1920. évi XXV. törvénycikk, vagyis a magyar numerus clausus törvénybe iktatásának 100. évfordulójától.³

Ez utóbbi téma nemcsak a korabeli magyar közbeszédet, de napjaink történetírását is megosztja, és a Horthy-korszak antiszemitizmusának, illetve zsidókérdést érintő politikájának megítélésében szintén fontos szerepet tölt be. A numerus clausus tárgyalásával számos történész — köztük Kerepeszki Róbert, Romsics Ignác, Varannai Zoltán, Zeidler Miklós — foglalkozott a rendszerváltást követően. A kérdésben elfoglalt ellenétes szakmai nézőpontokat jól mutatják a törvény kiváló szakértőjének, a nemrégiben elhunyt Kovács M. Máriának, valamint Karsai Lászlónak a Veritas Intézet főigazgatójával, Szakály Sándorral az elmúlt években lezajlott vitái.⁴ Ezek egyik kiindulópontját jelentette Szakálynak azon kijelentése, miszerint a numerus clausus nem tekinthető zsidótörvénynek, hiszen abban a „zsidó” szó sem szerepel. Kovács M. Mária ugyanakkor a végrehajtási utasítás-

2 Ezt igazolja például a budapesti Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetén belül működő, Ablonczy Balázs vezette Trianon 100 MTA Lendület Kutatócsoport (<https://trianon100.hu/>), tevékenysége. A nagyszabású, komplex programot nemzetközi kutatások, új témák, új módszerek jellemzik.

Történészekén kívül szociológusokat, művészeket és egyéb szakembereket is bevontak. A kutatócsoport kiemelt célja Trianon társadalmi, gazdasági és regionális vonatkozásainak a feltárása, a magyarországi és a kisebbségi magyar közösségekben egyaránt.

3 A Horthy-korszak korai időszakában beiktatott 1920. évi XXV. törvénycikk, vagyis a magyar numerus clausus-törvény a komoly presztízsű — orvosi, jogi, műegyetemi, közgazdasági, tudományegyetemi — egyetemi karokon a magas izraelita hallgatói arányokat az országon belül számarányuknak megfelelően kívánta korlátozni. Ehhez ld. például *Kovács M. Mária: Törvényről sújtva. A numerus clausus Magyarországon, 1920–1945.* Budapest, Napvilág Kiadó, 2012.

4 Ehhez ld. *Szegő Péter: „A numerus clausust nem tartom jogfosztó törvénynek”* — interjú Szakály Sándorral. *The Budapest Beacon*, <https://hu.budapestbeacon.com/kiemelt-cikkek/numerus-clausust-nem-tartom-jogfoszto-torvenynek-interju-szakaly-sandorral/> (utolsó letöltés: 2020. 12. 10.), Kovács M. Mária: *Tények a numerus claususról.* https://hvg.hu/velemen/20160704_tenyek_a_numerus_claususrol_szakaly_sandor_veritas_kovacs_m_maria (utolsó letöltés: 2020. 12. 10.); *Szalma György: Kezdjük el tisztelni a tényeket! Szakály Sándor a zsidók elhurcolásáról.* https://mandiner.hu/cikk/20181104_szalma_gyorgy_szakaly_interju?utm_source=mandiner&utm_medium=link&utm_campaign=mandiner_202012, *Válasz Szakály Sándor állításaira Karsai László: Tények a numerus claususról, a zsidók deportálásáról és a Horthy-korszak antiszemitizmusáról.* https://mandiner.hu/cikk/20181120_karsai_laszlo_valasz_szakaly_sandor_allitasaira (utolsó letöltés: 2020. 12. 10.)

ban rejtetten megjelenő „izraelita” kifejezésre hívta fel a figyelmet. Mindemellett szembehelyezkedett Szakálynak azzal a megállapításával, miszerint a törvény a keresztények részére érvényesített „pozitív diszkrimináció” fogalmával írható le. Karsai ugyanakkor Szakály kijelentéseire reagálva kiemelte, hogy itt nem csupán a zsidók nemzetiséggé minősítéséről van szó, de a törvénnyel összefüggésben kialakult rágalmozásokról és gyalázatos viselkedésmódról. Így véleménye szerint a rendszer ideológiájához nemcsak az antikommunizmus és az irredentizmus, de az antiszemitizmus is hozzátartozott. Kovács M. Mária és Karsai László Szakály Sándornak azon kijelentését is kritika alá vonták, miszerint a numerus clausus nem tekinthető jogfosztó, csupán jogkorlátozó intézkedésnek. Véleményünk szerint a numerus clausus „hézagos” végrehajtásának hangsúlyozása mellett a törvény által Magyarországon állami szintre emelt antiszemitizmusról sem szabad elfeledkezni, amely nagyban hozzájárult a korabeli társadalom zsidóellenes befolyásolásához. A Teleki Pál miniszterelnöksége idején beiktatott törvényt mindenestre a történészek jórésze az 1938-as első zsidótörvény fontos előzményének tekinti.⁵

Azt is hangsúlyozni kell azonban, hogy a numerus clausus a korabeli magyarországi felsőoktatás problémáit igyekezett orvosolni. Így a zsidóság egyetemi felvételét korlátozó 1920. XXV. törvénycikk nem választható el a Károlyi-féle Népköztársaság, illetve a Tanácsköztársaság kaotikus belpolitikai eseményeitől, valamint a történeti magyar állam szétesésétől. A numerus clausus megértéséhez tehát hozzátartozik azoknak az első világháborút követő bonyolult bel- és külpolitikai eseménynek a vizsgálata, amelyek a magyarországi felsőoktatás átalakulására hatást gyakoroltak. Mindezt a Veritas Történetkutató Intézet fent említett *Trianon hatása a magyar felsőoktatásra* című kutatási projektjének fő kérdésfelvetése is jól érzékelteti: „Mennyiben változtatták meg a magyar felsőoktatást az 1918 és 1920 közötti területi elcsatolások, miként hatottak ezek a két világháború közötti felsőoktatás-politikára, az oktatói gárda és a hallgatóság összetételére, egyesületi életére, politikai aktivitására”.⁶

5 Ehhez ld. például Ungváry Krisztián: *A Horthy-rendszer és antiszemitizmusának mérlege — Diszkrimináció és társadalompolitika Magyarországon, 1919–1944.* Jelenkor Kiadó Kft, Budapest, 2017. Mindezt az 1930-as évek végén megszületett zsidótörvények hivatkozása is igazolja a numerus claususra. Varannai Zoltán: *Numerus clausus.* Rubiconline. http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/numerus_clausus (utolsó letöltés: 2020.12.22.)

6 Ujváry Gábor (szerk.): *Trianon és a magyar felsőoktatás I. kötet.* Magyar Napló, Budapest, 2018. 7. p.

Ahogy azt a Veritas Történetkutató Intézet főigazgatója, Szakály Sándor és Ujváry Gábor projektvezető leszögezi, a projekt eredményeként megszületett, jelen írásban tárgyalt konferenciakötetet a 2018-ban *Trianon és a magyar felsőoktatás I.* címmel megjelent összefoglaló folytatásaként adta ki 2019-ben a Veritas Történetkutató Intézet és a Magyar Napló *Trianon és a magyar felsőoktatás II.* címmel.⁷ A kötetben a 2019. január 15-én rendezett konferencia előadásai alapján a kérdés tíz szakértője mutatja be kutatási eredményeit a magyar felsőoktatás első világháborút követő átalakulásáról és annak következményeiről. Kiemelt hangsúlyt kap a numerus clausus 1928. évi módosítása, valamint a törvénynek az egyes felsőoktatási intézményekben történt gyakorlati alkalmazása. Már a tartalomjegyzékből is kitűnik a széles körű elemzés igénye: az írások némelyike ugyanis az 1910-es évektől egészen az 1940-es évek végéig — tehát több évtizeden keresztül — vizsgálja a magyar felsőoktatásban végbemenet változásokat. A főként mikrotörténeti szempontú elemzések azért is figyelemre méltóak, mivel egy-egy részkérdést kiemelve adnak számot arról a gyors átalakulásról, amely összesen két évtized alatt következett be a magyar felsőoktatásban. A dinamikus folyamatokat megjelenítő írások sok esetben a legnagyobb vitákat kiváltó döntések okai és következményei kapcsán fogalmazzák meg gondolataikat, ami jól mutatja az eddig inkább csak egyes részleteiben vizsgált kérdéskör átfogó elemzésének szakmai jelentőségét.

Mindezt jól jelzi Ujváry Gábor adatokban és forrásokban gazdag nyitó tanulmánya, amely a magyar felsőoktatás 1918–1919 évekbeli átalakulásáról ad átfogó képet. A szerző már bevezetőjében jelzi, hogy a kötet címében szereplő Trianon kifejezés nem közvetlenül a békeszerződésre utal, hiszen annak előzményei határozták meg elsősorban az 1920-at követő időszak egyetemi és főiskolai életét, amely magával hozta a zsidó származású hallgatók számának gyors növekedését: „Mivel az 1920. június 4-én aláírt és az 1921. évi XXXIII. törvénnyel becikkelyezett békeszerződés a megcsonkított Magyarország kulturális és oktatási életére vonatkozó rendelkezéseket egyáltalán nem tartalmazott, így nem a békediktátum, hanem annak előtörténete határozta meg az 1920 utáni időszak egyetemi és főiskolai életét”.⁸ Az átalakulás folyamatát az ideológiai előzmények, valamint a progresszív és konzervatív szervezetek, szellemi mozgalmak szerepvállalásainak tárgyalásával érzékelteti. A tanulmány a Károlyi-kormány „progresszív” hallgatói egyesületeinek, illetve a területi integritás és a felsőoktatás kapcsolatának

7 Ujváry Gábor (szerk.): *Trianon és a magyar felsőoktatás II.* kötet. Veritas Történetkutató Intézet – Magyar Napló, Budapest, 2019.

8 7. p.

elemzésén keresztül jut el azoknak a vitáknak a kereszttüzébe, amelyek az ország 1918–1919-es belső, illetve külső átalakulása kapcsán alakultak ki.⁹

Ez után következik a Tanácsköztársaság professzorainak és a kommunista felsőoktatás-politikának a bemutatása.¹⁰ A gyökeres kommunista átalakítás gyors ütemű, radikális központosítási folyamatait, s mindennek negatív következményeit hosszasan tárgyalja a szerző. A tanulmány végén megfogalmazott pár mondatban kiemeli, hogy a proletariátus hatalmának — többségében izraelita származású — pártvezérei a türelmetlen, fizikai és szellemi terror eszközeit alkalmazva, az egész társadalom gyökeres átalakítására törekedtek, „*amely azt eredményezte, hogy a Tanácsköztársaságot igen széles körben nevezték és ítélték — kétségtelen leegyszerűsítéssel — zsidóuralomnak*”.¹¹ A két világháború között elterjedt általános vélekedésről a szerző megjegyzi, hogy „*a keresztény magyar értelmiség és a közvélemény döntő többségének — ma már tudjuk: az ennél sokkalta bonyolultabb folyamatokat leegyszerűsítő, az árnyalt megközelítést elvető — reakciója és magyarázata az volt, hogy a gazdasági és a kulturális élet kulcspozícióit a 19. század végére, a 20. század elejére elfoglaló zsidóság immár a politikai irányítást is magához szeretné ragadni*”.¹² A tanulmánynak *Az ellenforradalom és a felsőoktatás* című fejezete már annak a visszarendeződésnek a folyamatát írja le, amelyen belül megjelent a zsidóüldözés az egyetemeken. Ezzel kapcsolatban hangsúlyozza a szerző, hogy az állam az oktatási intézetekben végbement erőszakos cselekedetekhez nem asszisztált. Mindemellett arról is tudomást szerezhettünk, hogy a zsidókat diszkrimináló törvény első javaslatát épp a kommun közoktatásügyi népbiztossága dolgozta ki, hiszen már „*1919 júniusában határoztak arról, hogy a budapesti tudományegyetem orvosi karán erősen korlátozni kell a hallgatók létszámát*”.¹³

Az 1918 őszét követő kaotikus események pozitív következményeinek a hangsúlyozása ugyanakkor új szempontból világítja meg az eseményeket. A Klebels-

9 A konzervatív tudományos értelmiségi elit eltávolításával kapcsolatos vita a budapesti tudományegyetem autonómiáját, illetve annak megszüntetését helyezi fókuszba. E témára már csak azért is reflektál hosszabban a szerző, hiszen ahogy megjegyzi, „*a korabeli, felsőoktatás iránt érdeklődő közvéleményt ez foglalkoztatta a leginkább, ráadásul a »progresszív« és a »konzervatív« tábor között már addig is érezhető ellentéteket tovább élezte, egyúttal a Tanácsköztársaság alatt történeteket, majd — a forradalmak ellenhatásaként — az 1919 őszétől a felsőoktatásban megfigyelhető visszarendeződést is előlegezte*”. 29. p.

10 36. p.

11 43. p.

12 Uo.

13 Uo.

berg filozófiájának fontos alapérvévé vált „kultúrfölény-elmélet” megerősödése kapcsán Ujváry ugyanis kiemeli, hogy a kultúra fejlődéséhez a magyar anyanyelvű zsidóság is nagymértékben hozzájárult.¹⁴ A szerző mindemellett szót ejt a numerus clausus mögött meghúzódó, zsidókat érintő társadalmi előítéletekről. Ennek kapcsán a zsidóság és a magyarság külső megítélésének érdekes párhuzamára hívja fel a figyelmet: *„Az is a hátulütője volt ennek a félig-meddig ma is érvényes elképzelésnek, hogy részben éppen a »kultúrfölény« miatt voltak a magyarok a szomszédos nemzetek körében ellenszenvesek, mint ahogy a zsidókat is sokan hasonló okokból nem kedvelik, mindmáig”*.¹⁵

Ujváry Gábor tanulmányának záró részében a numerus clausust a magyar felsőoktatás változásainak „torz” reakciójaként értékeli, mindemellett a felsőoktatásban végbement pozitív folyamatokra is felhívja a figyelmet. Ezek megjelenítése kétségtelven a projekt eredményeit összefoglaló kötet egyik legfontosabb szakmai hozadékát, újdonságát jelenti.¹⁶

A kötet legtöbb írásához hasonlóan Orosz László tanulmánya a nyitó elemzéshez képest szűkebb, lokális témát tárgyal. A soproni egyetemi ifjúság nyugat-magyarországi területi kérdéshez fűződő viszonyát feltérképező írás izgalmas és hiánypótló, hiszen a soproni egyetem előtörténete ahhoz a selmecebányai Bányászati és Erdészeti Főiskolához kapcsolódik, amely az első világháborút követő 1918–20-as események következtében költözött Selmecebányáról Sopronba. A tanulmány az intézmény hallgatóinak hazafias lelkesedését helyezi központba, ami véleménye szerint elválaszthatatlan a felvidéki fiatalok származásától. Épp erre az érzületre vezeti vissza Orosz azoknak a diákoknak a fegyveres szolgálatát a Vörös Hadseregben, akik *„igenis ébren tartották a hallgatóságban a területi integritás védelmezésének gondolatát”*.¹⁷ Azt is hangsúlyozza a szerző, hogy a nyugat-magyarországi népfelkelésben részt vállaló és a népszavazásban véleményt formáló fiatalok elhatárolódtak a szélsőséges „rongyosoktól” és az antiszemita magatartásformáktól.¹⁸

14 *„A 19–20. század fordulóján gyakran hangoztatott kultúrfölény-elmélet [...] a magyarok Kárpát-medencén belüli, más anyanyelvűeknél — a németeket kivéve — kedvezőbb kulturális mutatóira alapozva érvelt amellelt, hogy a nemzetközi versenyben azok az államok állják meg a leginkább a helyüket, amelyek a szakpolitikák közül a kultúrpolitika elsőségével szolgálják a kultúra és a tudomány tudatos fejlesztését.”* 49. p.

15 Uo.

16 51. p.

17 61. p.

18 68. p.

A következő tanulmányokban a numerus clausus 1928-as módosításával kapcsolatos kérdések kerülnek fókuszba.¹⁹ A brit zsidóság kiemelkedő alakjának, Lucien Wolfnak a Joint Committee keretein belül végzett tevékenységét bemutató munka révén a zsidóságot diszkrimináló törvény nemzetközi megítélésébe nyerhetünk betekintést.²⁰ A szerző, Joó András külön érdeme, hogy olyan értékes forrásokat is felhasznál tanulmányában, mint a Londoni Városi Levéltár (London Metropolitan Archives) gyűjteményének egykorú iratanyagai.²¹ A tanulmány ugyanakkor elemzi azt a folyamatot, amely a Joint Foreign Committee magyarországi numerus claususszal szemben a genfi Nemzetek Szövetségéhez benyújtott panaszbeadványát követően indult el. A hosszadalmas és bonyolult — tárgyalásos — folyamatokon belül nemcsak Wolfnak és körének, de a magyar félnek a nézeteit is megjeleníti.²²

Gali Máté a magyar közélet reakcióit tekinti át a numerus clausus 1928-as módosítása kapcsán. Már írása elején rávilágít, hogy a törvény megítélése erősen megosztotta a magyar közvéleményt. Gali a korabeli legfontosabb, eltérő világszemléletű sajtóorgánumok segítségével elemzi a közvélekedést a numerus clausus módosítása tárgyában. A liberálisabb és a neológ zsidó sajtó által közölt cikkek például jól szemléltetik a baloldal elégedetlenségét a kérdésben. A kormánypárti lapok pedig a módosítást támogató magatartásukról árulkodnak. Gali Bajcsy-Zsilinszky Endre véleményét is felvillantja cikkében, aki *A numerus clausus és a zsidók* címmel a *Magyarság*-ban megjelent, erősen antiszemita hangvételű írásában szót emelt a törvény módosítása ellen. 1928. március 1-jei írásában pedig kiemelte, „*aki pedig a keresztény magyar fiatalság majdani állás-szerzésének útjába »idegen konkurenciát« állít, az »a magyar ifjúságot akarva, nem akarva, forradalmasítja«*”.²³ Gali a *Pesti Napló* hasábjain megjelent *Ketten beszéltek...* című vezércikk alapján beszámol Berzeviczy Albertnek és Teleki Pál-

19 A numerus clausust úgy kívánták a döntéshozók módosítani, hogy a törvényből kikerüljön a „népfajok és nemzetiségek” kitétel. A foglalkozási kvótával felváltott módosítás azonban továbbra is hátrányos volt a zsidók számára. 105. p.

20 „*A későbbiekben ennek a testületnek a nevében lépett fel Wolf mint vezető titkár, a párizsi békekonzferencián éppúgy, mint nem sokkal utóbb a numerus clausus ügyében. Az 1919-ben már Joint Foreign Committee néven szereplő szervezetnek Wolf volt a tulajdonképpeni irányítója, s 1915-től munkáját már fizetett hivatalnokként végezhette.*” 79. p.

21 A London Metropolitan Archives gyűjteményének forrásanyagáról Veszprémy László Bernát londoni kutatásai során készített jegyzeteket, amelyeket a szerző rendelkezésére bocsátott. 80. p.

22 100. p.

23 111. p.

nak a közoktatásügyi bizottság az 1928. március 7-i tanácskozásán a törvénymódosítás tárgyában kialakult vitájáról. A kormánypárti napilap a numerus clausus módosítása ellen fellépő Teleki Pállal szemben Berzeviczy mellett foglalt állást, aki szerint a törvény „*csak ártalmas volt az országra*”.²⁴

A kötetben következő tanulmányok egy-egy kiválasztott oktatási intézményen belül vizsgálják a felsőoktatás változásait. Batalka Krisztina „*Úgy vettünk részt a verekedésben, hogy megverték bennünket*” című írása a numerus clausus törvény módosításával összefüggő műegyetemi antiszemita, zsidóellenes megmozdulások kérdését elemzi. A szakirodalomban eddig kevésbé feldolgozott téma az 1927. novemberi, illetve az 1933–34-es tanévben kibontakozott incidenseket és azt követően kialakult fellebbezéseket mutatja be. A tanulmányban közölt iratok ugyanakkor sok esetben „a korszellem plasztikus lenyomatát” tárják elénk például az érintettek szülei által megfogalmazott kegyelmi kérvények által.

Király Sándor a két háború közötti felsőoktatási hallgatói létszámok alakulásával foglalkozik, amit különösen szemléletesen tesznek a több oldalas függelék-ként közölt táblázatok, amelyek a hallgatók számának változásait és felekezeti megoszlását mutatják be egy-egy intézményben.

Vajda Tamás a szegedi orvos, gyógyszerész és természettudományi hallgatók adatbázisáról és 1914 és 1920 között teljesített katonai szolgálatairól közölt írásában jelzi, hogy elsődleges célja a szegedi egyetemről korábban készített munkák kiegészítése, valamint korrigálása.²⁵ Vajda a korábbi szakirodalomban — pl. Szegvári Katalin, Kovács M. Mária, Ungváry Krisztián, Gyurgyák János munkáiban — közölt helytelen megállapításokat korrigálja a zsidó vallású hallgatók számarányának elemzésével kapcsolatosan. Bírálja például Szegvári Katalin írását, aki szerinte nemcsak a numerus clausus törvényt, de annak módosítását is diszkriminációként értelmezte. Vajda kutatásai szerint ugyanis „*az 1920–1948 közötti időszakból elkészült és részben fent bemutatott szegedi adatok alapján sem az 1920–1928 közötti, sem az 1928 utáni években nem mutatható ki az izraelita hallgatókat az egyetemtől távoltartó korlátozás. A vizsgált korszakban mindvégig többszörösen, minden más vallási csoportnál sokkal magasabban múlták felül a népszámlálási arányukat*”.²⁶ Tanulmányában egyúttal kitér az izraelita vallású hallgatók első világháború ideje alatt teljesített katonai szolgálatának stratégiáira a nem zsidó lakossággal összehasonlítva.

24 114. p.

25 204. p.

26 214. p.

A következő, Dévavári Zoltán által közölt tanulmányban a joghallgatók kerülnek fókuszba. A szerző a fiatalok társadalmi mobilitását és struktúráját vizsgálja az 1919 és 1921 közötti egyetemi anyakönyvek alapján.²⁷ Különösen fontos, hogy az írás a határon túli területeket is elemzi, például a hallgatók születési helyével kapcsolatban. Az 1919–1920-as, valamint az 1920–1921-es évek különálló vizsgálatát követően a két tanévet összevetve Dévavári kimutatja, hogy a legnagyobb változást a vallási megoszlás mutatja.²⁸ A szerző egyúttal kiemeli, hogy „*lényegi, szignifikáns növekedést az izraelita vallást követők számarányának a meredek ugrása mutatja*”.²⁹ A számarányok alakulásának okairól azonban nem esik szó a tanulmányban, ami jogosan kelthet hiányérzetet az olvasóban.

Ligeti Dávid a Műegyetem építészmérnök hallgatói anyakönyveinek segítségével vizsgálja a numerus clausus és Trianon következményeit az 1910 és 1948 közötti évtizedekben. Ezen belül két elemzési szempontra összpontosít. Az első kérdés a békeszerződést követően immár külföldi születésűnek minősülő erdélyi, felvidéki, délvidéki hallgatók számára vonatkozik, a második pedig az izraelita vallású hallgatók arányát érinti az építészmérnök-jelöltek körében. Az első kérdés kapcsán a szerző a kutatás céljait a következőképp rögzíti: „*Kutatócsoportunk fő feladata: Trianon és a magyar felsőoktatás relációjában megállapíthatjuk, hogy a késő dualizmus mintegy 40%-nyi — 1920 utáni értelemben vett — külföldi hallgatóhoz képest a vizsgált időszak végéig alapvetően csökkenő tendencia figyelhető meg: egyedül az 1938–1941 közötti országgyarapodások időszakában figyelhető meg az érintett hallgatók számának növekedése mind abszolút értékben, mind százalékos arányban.*”³⁰ Tanulmánya másik részében az izraelita vallású hallgatók számarányának a változásait vizsgálja a szerző. Eszerint az első világháború időszakában a zsidó hallgatók aránya tovább növekedett, „*így az építészmérnöki szak esetében igazolódni látszódik az a toposz, hogy a háború idején a zsidó hallgatók jobban ki tudták vonni magukat a frontszolgálat alól*”.³¹

27 A szerző a bevezetőben jelzi, hogy „*az 1873-tól 1921-ig Budapesti Tudományegyetem, majd 1921-től 1950-ig Magyar Királyi Pázmány Péter Tudományegyetem, a későbbi Eötvös Lóránd Tudományegyetem jogi karának az anyakönyvi kivonatait az ELTE Egyetemi Levéltárában, Budapesten, a Maglódi úton őrzik*”. 247. p.

28 255. p.

29 A növekedés az izraeliták esetében az előző tanévhez képest 0,41%-ról 8%-ra való növekedést jelentett Uo.

30 260. p.

31 261. p.

Hollósi Gábor a kötet utolsó tanulmányában a Debreceni Tudományegyetem joghallgatóinak társadalmi státusz szerinti megoszlásáról közöl írást az 1914 és 1949 közötti időszakból. Mindennek ismertetéséhez pedig az egyetem egykorú évkönyveinek és almanachjainak a statisztikai forrásait használja. Tanulmányában a szövegszerű leírások helyett táblázatokkal szemlélteti eredményeit. Bár nem szándékozik levonni általános következtetéseket, véleménye szerint *„figyelemre méltó azonban az 1920/21. tanév országosnak tekinthető összesítése, továbbá, hogy milyen társadalmi csoportok megkülönböztetését tartották épp akkor lényegesnek (...). Úgy véljük, hogy mindezeknek egy modern csoportosítás szempontjából jelentőségük lehet”*.³²

Összegezve, a kötet jelentősége nemcsak abban áll, hogy a magyarországi felsőoktatás 1918–1920-as átalakulásának kevésbé vizsgált kérdését mutatja be, de átfogó kutatásra törekszik a témában. A kötet a numerus clausus — vagyis a zsidóság számát a felsőoktatásban korlátozó — törvényt, illetve annak módosítását, az azzal kapcsolatos nemzetközi és hazai megítélést helyezi fókuszba. Az összegző igényű írás további hozadéka, hogy a kiválasztott felsőoktatási intézményekben a törvény gyakorlati alkalmazását mutatja be, kiemelve olyan részletkérdéseket, amelyek eddigi kutatásokban sok esetben elsikkadtak. A szűkebb témák megjelenítése — pl. a törvény hiányos végrehajtásának hangsúlyozása — mellett ugyanakkor nem szabad megfeledkezni arról, hogy a numerus clausus első zsidótörvényként súlyos diszkriminációt jelentett a Horthy-korszak Magyarországnak izraelitái számára.

A több szempontból hiánypótló, bár színvonalukban különböző tanulmányok közreadásával az Ujváry Gábor által szerkesztett kötet mindenestre nagyban hozzájárul a Horthy-korszak magyarországi felsőoktatásáról kialakult egysíkú megközelítések árnyalásához. A korszakot, a felsőoktatást és a korabeli magyar művelődéspolitikát vizsgáló kutatók számára így egyenesen „kötelező olvasmánynak” számít. A korabeli események iránt érdeklődő „laikusoknak” pedig szintén érdemes elmélyülniük az adatokban gazdag, sokszínű kötetben.

Bajcsi Ildikó

---

32 274. p.

Tartalom

Tanulmányok

Faragó Dávid

- Egy különleges karrier a hódoltsági peremvidéken:
Mihálypéterházi Ormányi Józsa sümegei várnagy
élete és családja 369

Nagy János

- Kalmárfy Ignác budai bíró sikkasztási ügye
*Esettanulmány a XVIII. század végi budai városvezető
elit történetéhez* 407

Dombi Gábor

- Francesco Tirelli életei és halála
Mesekönyv és embermentés — fagyalattal és anélkül 451

Forrásközlések

Kökényesi Zsolt

- Helyzetértékelés és konszolidációs javaslatok
Egy 1711 körüli emlékirat tanulságai 487

Könyvismertetés

- Hiánypótló történeti vizsgálatok Magyarország felsőoktatásának
átalakulásához 1918–1920-ban*
Ujváry Gábor (szerk.): Trianon és a magyar felsőoktatás II. kötet.
Veritas Történetkutató Intézet – Magyar Napló, Budapest, 2019
— Ism.: Bajcsi Ildikó 501

Szerzőink figyelmébe

1. A kéziratot számítógépen elkészítve, e-mailen keresztül kérjük benyújtani, külön is mellékelve a képeket (jpg) és az ábrákat (pl. xls.).
2. A lábjegyzetek folyamatosan számozva, a lap aljára legyenek tördelve.
3. A kéziratban az évszázadokat — idézetek, tanulmány- és könyvcímek stb. eredeti előfordulásának kivételével — római számmal tüntessék fel.
4. A forrásmegjelölésnél pontos levéltári, kéziratári és bibliográfiai adatokat kérünk (csak a szerző nevét kurziváljuk, az összeállítókét és a címet nem!).
5. Optimális terjedelműnek (jegyzetapparátussal együtt) az 1–2 íves kéziratokat tekintjük (1 ív = kb. 40 000 „n”).

Hivatkozások elkészítése a Fonsban megjelenő dolgozatokhoz

Részletesen: Fons, 2. (1995) 2. sz. 259–267. p.

1. Hivatkozás a kiadvány egészére

- a) *Szerző(-k)*: Cím. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- b) A háromnál több szerző által írt mű címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)

2. Hivatkozás a kiadvány egy részére

- a) *A tanulmány szerzője (szerzői)*: A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet szerzője: A tanulmánykötet címe. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- b) *A tanulmány szerzője (szerzői)*: A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- c) *A folyóiratcikk szerzője*: A cikk címe. In: A folyóirat címe, Évfolyam arab számmal. (Év) sz.[= szám] Hivatkozott hely p. (vagy terjedelem -tól -ig p.)

A jegyzetekben alkalmazott rövidítések: Bp., köt., bőv., jav., átdolg., kiad., s. a. r., vö., uó., uo., i. m., l. vagy ld. [= lásd], jz. vagy jegyz.